

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ
બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
પૂજ્ય આનન્દ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર-ગુરુભ્યો નમઃ

આગમ- ૪૫

અનુયોગદ્વાર

આગમસૂત્ર ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

અનુવાદક અને સંપાદક

આગમ દિવાકર મુનિદીપરત્નસાગરજી

[M.Com. M.Ed. Ph.D. શ્રુત મહર્ષિ]

આગમ ગુજરાતી અનુવાદ શ્રેણી પુષ્પ-૪૫

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ

બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ

પૂજ્ય આનન્દ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર-ગુરુભ્યો નમઃ

૪૫)

અનુયોગદ્વાર

આગમસૂત્ર ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

પ્રકાશન તારીખ 30/03/2020

સોમવાર

તિથી- ૨૦૭૬, ચૈત્ર સુદ-૬

અનુવાદક અને સંપાદક

આગમ દિવાકર મુનિ દીપરત્નસાગરજી

[M.Com. M.Ed. Ph.D. શ્રુત મહર્ષિ]

∞∞: સંપર્ક :∞∞

જૈનમુનિ ડો. દીપરત્નસાગર [M.Com., M.Ed., Ph.D., શ્રુતમહર્ષિ]

Email: - jainmunideepratnasagar@gmail.com Mob

Mobile: - 09825967397

Web address:- 1) www.jainelibrary.org,

2) Deepratnasagar.in

--: ટાઇપ સેટિંગ :-

આસુતોષ પ્રિન્ટર્સ, 09925146223

--: પ્રિન્ટર્સ :-

નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ 09825598855

४५ आगम वर्गीकरण					
क्रम	आगमनुं नाम	सूत्र	क्रम	आगमनुं नाम	सूत्र
०१	आचार	अंगसूत्र-१	२५	आतुरप्रत्याख्यान	पयन्नासूत्र-२
०२	सूत्रकृत्	अंगसूत्र-२	२६	महाप्रत्याख्यान	पयन्नासूत्र-३
०३	स्थान	अंगसूत्र-३	२७	भक्तपरिज्ञा	पयन्नासूत्र-४
०४	समवाय	अंगसूत्र-४	२८	तंदुलवैचारिक	पयन्नासूत्र-५
०५	भगवती	अंगसूत्र-५	२९	संस्तारक	पयन्नासूत्र-६
०६	ज्ञाताधर्मकथा	अंगसूत्र-६	३०.१	गच्छाचार	पयन्नासूत्र-७
०७	उपासकदशा	अंगसूत्र-७	३०.२	चन्द्रवेध्यक	पयन्नासूत्र-७
०८	अंतकृत् दशा	अंगसूत्र-८	३१	गणिविद्या	पयन्नासूत्र-८
०९	अनुत्तरोपपातिकदशा	अंगसूत्र-९	३२	देवेन्द्रस्तव	पयन्नासूत्र-९
१०	प्रश्नव्याकरणदशा	अंगसूत्र-१०	३३	वीरस्तव	पयन्नासूत्र-१०
११	विपाकश्रुत	अंगसूत्र-११	३४	निशीथ	छेदसूत्र-१
१२	औपपातिक	उपांगसूत्र-१	३५	बृहत्कल्प	छेदसूत्र-२
१३	राजप्रश्निय	उपांगसूत्र-२	३६	व्यवहार	छेदसूत्र-३
१४	जीवाजीवाभिगम	उपांगसूत्र-३	३७	दशाश्रुतस्कन्ध	छेदसूत्र-४
१५	प्रज्ञापना	उपांगसूत्र-४	३८	जीतकल्प	छेदसूत्र-५
१६	सूर्यप्रज्ञप्ति	उपांगसूत्र-५	३९	महानिशीथ	छेदसूत्र-६
१७	चन्द्रप्रज्ञप्ति	उपांगसूत्र-६	४०	आवश्यक	मूलसूत्र-१
१८	जंबूद्वीपप्रज्ञप्ति	उपांगसूत्र-७	४१.१	ओघनिर्युक्ति	मूलसूत्र-२
१९	निरयावलिका	उपांगसूत्र-८	४१.२	पिंडनिर्युक्ति	मूलसूत्र-२
२०	कल्पवतंसिका	उपांगसूत्र-९	४२	दशवैकालिक	मूलसूत्र-३
२१	पुष्पिका	उपांगसूत्र-१०	४३	उत्तराध्ययन	मूलसूत्र-४
२२	पुष्पचूलिका	उपांगसूत्र-११	४४	नन्दी	चूलिकासूत्र-१
२३	वृष्णिदशा	उपांगसूत्र-१२	४५	अनुयोगद्वार	चूलिकासूत्र-२
२४	चतुःशरण	पयन्नासूत्र-१	---	-----	-----

મુનિ ઈપરત્નસાગરજીનું આ પૂર્વેનું સાહિત્ય-સર્જન

આગમસાહિત્ય			આગમસાહિત્ય		
ક્રમ	સાહિત્ય નામ	બુક્કસ	ક્રમ	સાહિત્ય નામ	બુક્કસ
1	મૂલ આગમ સાહિત્ય:-	147	5	આગમ અનુક્રમ સાહિત્ય:-	09
	-1- આગમસુત્તાણિ-મૂલં print	[49]		-1- આગમ વિષયાનુક્રમ- મૂળ.	02
	-2- આગમસુત્તાણિ-મૂલં Net	[45]		-2- આગમ વિષયાનુક્રમ સટીકં.	04
	-3- આગમમજ્જૂષા મૂલ પ્રત.	[53]		-3- આગમ સૂત્ર-ગાથા અનુક્રમ	03
2	આગમ અનુવાદ સાહિત્ય:-	165	6	આગમ અન્ય સાહિત્ય:-	10
	-1- આગમસૂત્ર ગુજરાતી અનુવાદ	[47]		-1- આગમ કથાનુયોગ	06
	-2- આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ Net	[47]		-2- આગમ સંબંધી સાહિત્ય	02
	-3- AagamSootra English Trans.	[11]		-3- ઋષિભાષિત સૂત્રાણિ	01
	-4- આગમસૂત્ર સટીક ગુજરાતી અનુવાદ	[48]		-4- આગમિય સૂત્તાવલી	01
	-5- આગમસૂત્ર હિન્દી અનુવાદ print	[12]		આગમ સાહિત્ય- કુલ પુસ્તક	518
3	આગમ વિવેચન સાહિત્ય:-	171		આગમ સિવાયનું અન્ય સાહિત્ય	
	-1- આગમસૂત્ર સટીકં	[46]	1	તત્ત્વાભ્યાસ સાહિત્ય-	13
	-2- આગમ મૂલં એવં વૃત્તિ -1	[51]	2	સૂત્રાભ્યાસ સાહિત્ય-	06
	-3- આગમ મૂલં એવં વૃત્તિ -2	[09]	3	વ્યાકરણ સાહિત્ય-	05
	-4- આગમ ચૂર્ણિ સાહિત્ય	[09]	4	વ્યાખ્યાન સાહિત્ય-	04
	-5- સવૃત્તિક આગમસૂત્રાણિ-1	[40]	5	જિનભક્તિ સાહિત્ય-	09
	-6- સવૃત્તિક આગમસૂત્રાણિ-2	[08]	6	વિધિ સાહિત્ય-	04
	-7- સચૂર્ણિક આગમસુત્તાણિ	[08]	7	આરાધના સાહિત્ય	03
4	આગમ કોષ સાહિત્ય:-	16	8	પરિચય સાહિત્ય-	04
	-1- આગમ સદ્દકોસો	[04]	9	પૂજન સાહિત્ય-	02
	-2- આગમ કહાકોસો	[01]	10	તીર્થકર સંક્ષિપ્ત દર્શન	25
	-3- આગમ-સાગર-કોષ:	[05]	11	પ્રકીર્ણ સાહિત્ય-	05
	-4- આગમશબ્દાદિસંગ્રહ પ્રા-સં-ગુ.	[04]	12	ઈપરત્નસાગરના લઘુશોધનિબંધ	05
	-5- આગમ બૃહત્ નામ કોષ:	[02]		આગમ સિવાયનું સાહિત્ય કુલ પુસ્તક	85
	1-આગમ સાહિત્ય કુલ પુસ્તક.		518		
	2-આગમેતર સાહિત્ય કુલ પુસ્તક.		085		
	ઈપરત્નસાગરજીનું કુલ સાહિત્ય		603		

[૪૫] અનુયોગદ્વાર
ચૂલિકા સૂત્ર-૨- ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

સૂત્ર-૧

જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે. ૧. આભિનિબોધિકજ્ઞાન, ૨. શ્રુતજ્ઞાન, ૩. અવધિજ્ઞાન, ૪. મનઃપર્યવજ્ઞાન, ૫. કેવળજ્ઞાન.

સૂત્ર-૨

આ પાંચ જ્ઞાનમાંથી મતિ, અવધિ, મનઃપર્યવ અને કેવળ આ ચાર જ્ઞાન વ્યવહાર યોગ્ય ન હોવાથી સ્થાપ્ય છે, સ્થાપનીય છે. આ ચારે જ્ઞાન ગુરુ દ્વારા શિષ્યોને ઉપદેશ નથી, તેનો ઉપદેશ આપી શકાતો નથી. તે સમુપદેશ નથી, તેની આજ્ઞા આપી શકાતી નથી. ફક્ત એક શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપદેશ, સમુપદેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગ થાય છે.

સૂત્ર-૩ થી ૫

૩. જો શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તો તે ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગ અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતમાં થાય છે કે અંગબાહ્ય શ્રુતમાં થાય છે ?

અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત અને અંગબાહ્ય શ્રુત આ બંનેમાં ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગ પ્રવૃત્ત થાય છે પરંતુ અહીં અંગબાહ્ય શ્રુતના ઉદ્દેશાદિનો પ્રારંભ કરાશે.

૪. જો અંગબાહ્ય શ્રુતમાં ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગની પ્રવૃત્તિ કાલિક શ્રુતમાં થાય છે કે ઉત્કાલિક શ્રુતમાં થાય છે ?

કાલિકશ્રુત અને ઉત્કાલિકશ્રુત. આ બંનેમાં ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા અને અનુયોગ પ્રવૃત્ત થાય છે પરંતુ અહીં ઉત્કાલિકશ્રુતમાં ઉદ્દેશાદિનો પ્રારંભ કરાશે.

૫. જો ઉત્કાલિકશ્રુતમાં ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, અનુજ્ઞા, અનુયોગ પ્રવૃત્ત થાય છે, તો શું આવશ્યકમાં ઉદ્દેશાદિ પ્રવૃત્ત થાય કે આવશ્યક વ્યતિરિક્તમાં ઉદ્દેશાદિ પ્રવૃત્ત થાય ?

આવશ્યક સૂત્ર અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્ર, આ બંને પ્રકારના ઉત્કાલિક સૂત્રમાં ઉદ્દેશાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે પરંતુ અહીં આવશ્યક સૂત્રના અનુયોગનો પ્રારંભ કરાય છે.

સૂત્ર-૬

જો આવશ્યકનો અનુયોગ કરવાનો છે તે આવશ્યક સૂત્ર એક અંગરૂપ છે કે અનેક અંગરૂપ ? એક શ્રુતસ્કંધ રૂપ છે કે અનેક શ્રુતસ્કંધ રૂપ છે ? એક અધ્યયનરૂપ છે કે અનેક અધ્યયનરૂપ છે ? એક ઉદ્દેશક રૂપ છે કે અનેક ઉદ્દેશક રૂપ છે ?

આવશ્યક સૂત્ર એક અંગરૂપ પણ નથી, અનેક અંગરૂપ પણ નથી. આવશ્યક સૂત્ર એક શ્રુતસ્કંધ રૂપ છે, અનેક શ્રુતસ્કંધ રૂપ નથી. તે એક અધ્યયન રૂપ નથી, અનેક અધ્યયન રૂપ છે. આવશ્યકમાં ઉદ્દેશક નથી માટે તે એક કે અનેક ઉદ્દેશક રૂપ નથી.

સૂત્ર-૭, ૮

૭. આવશ્યક સૂત્ર શ્રુતસ્કંધ અને અધ્યયન રૂપ છે. તેથી આવશ્યકનો, શ્રુતનો, સ્કંધનો અને અધ્યયનનો નિક્ષેપ કરીશ.

૮. જો નિક્ષેપ કરનાર વ્યક્તિ સમસ્ત નિક્ષેપને જાણતા હોય તો, તેને તે જીવાદિ વસ્તુનો સર્વ પ્રકારે નિક્ષેપ કરવો જોઈએ. જો સર્વ નિક્ષેપ જાણતા ન હોય તો નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ આ ચાર નિક્ષેપ કરવા જોઈએ.

આવશ્યક

સૂત્ર-૯

આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આવશ્યકના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામ આવશ્યક, ૨. સ્થાપના આવશ્યક, ૩. દ્રવ્ય આવશ્યક, ૪. ભાવ આવશ્યક.

સૂત્ર-૧૦, ૧૧

૧૦. નામાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે કોઈ જીવનું, અજીવનું અથવા જીવોનું, અજીવોનું અથવા તદુભયનું, તદુભયોનું 'આવશ્યક' એવું નામ રાખવું, તે નામ આવશ્યક કહેવાય.

૧૧. સ્થાપના આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાષ્ઠકર્મ, ચિત્રકર્મ, લેપ્યકર્મ, ગ્રંથિમ, વેષ્ટિમ, પૂરિમ, સંઘાતિમ, અક્ષ અથવા વરાટકમાં એક અથવા અનેક આવશ્યક રૂપ જે સદ્ભાવ અથવા અસદ્ભાવ રૂપ સ્થાપના કરવામાં આવે તે સ્થાપના આવશ્યક છે.

૧૨. નામ અને સ્થાપના વચ્ચે શું તફાવત છે ?

નામ યાવત્કથિક હોય છે જ્યારે સ્થાપના ઈત્વરિક પણ હોય અને યાવત્કથિક પણ હોય છે.

સૂત્ર-૧૩

દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ? દ્રવ્ય આવશ્યકના બે પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આગમથી દ્રવ્ય આવશ્યક અને ૨. નોઆગમથી દ્રવ્ય આવશ્યક.

સૂત્ર-૧૪

આગમથી દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમથી દ્રવ્યાવશ્યકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - જે સાધુએ આવશ્યક પદને શીખી લીધું હોય, સ્થિર કર્યું હોય, જિત, મિત, પરિજિત કર્યું હોય, નામસમ, ઘોષસમ, અહીનાક્ષર, અનત્યક્ષર, અવ્યાવિદ્ધાક્ષર, અસ્ખલિત, અમિલિત, અવ્યત્યામ્નેડિત રૂપે ઉચ્ચારણ કર્યું હોય,

ગુરુ પાસે વાચના લીધી હોય, તેથી વાચના, પુરછના, પરાવર્તના અને ધર્મકથાથી યુક્ત હોય પરંતુ અનુપ્રેક્ષાથી રહિત હોય-ઉપયોગ શૂન્ય હોય. અનુપયોગો દ્રવ્ય આ શાસ્ત્ર વચનાનુસાર આવશ્યક પદના જ્ઞાતા હોય પણ તેમાં ઉપયોગ રહિત હોવાથી તે આગમતઃ દ્રવ્યઆવશ્યક કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૫

નૈગમ નયના મતે એક અનુપયુક્ત આત્મા, આગમથી-એક દ્રવ્ય આવશ્યક છે. બે અનુપયુક્ત આત્મા, બે દ્રવ્ય આવશ્યક છે. ત્રણ અનુપયુક્ત આત્મા, આગમથી ત્રણ દ્રવ્ય આવશ્યક છે. આ રીતે જેટલા અનુપયુક્ત આત્મા, તેટલા આગમથી દ્રવ્ય આવશ્યક છે, તેવું નૈગમનયનું મંતવ્ય છે. નૈગમનયની જેમ જ વ્યવહાર નય આગમથી દ્રવ્ય આવશ્યકના ભેદો સ્વીકારે છે.

સામાન્યને ગ્રહણ કરનાર સંગ્રહ નય એક અનુપયુક્ત આત્મા એક અને અનેક અનુપયુક્ત આત્મા અનેક આગમતઃ દ્રવ્ય છે, તેવા કથનનો સ્વીકાર કરતો નથી. તે બધા અનુપયુક્ત આત્માને એક દ્રવ્યાવશ્યક રૂપે માને છે. ઋજુસૂત્ર નય પૃથક્ત્વ-ભેદને સ્વીકારતો નથી. તેથી તેના મતે એક અનુપયુક્ત આત્મા જ્ઞાનાપેક્ષયા એક દ્રવ્ય

આવશ્યક છે.

ત્રણે શબ્દનય, જ્ઞાયક અનુપયુક્ત હોય તો તેને અવસ્તુ, અસત્ માને છે. જે જ્ઞાયક હોય તે ઉપયોગ શૂન્ય હોઈ શકે નહીં અને જો ઉપયોગ શૂન્ય હોય તો તે જ્ઞાયક કહેવાય નહીં. આ આગમથી દ્રવ્યાવશ્યક છે.

સૂત્ર-૧૬

નોઆગમથી દ્રવ્યાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે?

નોઆગમથી દ્રવ્યાવશ્યકના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યાવશ્યક, ૨. ભવ્યશરીર દ્રવ્યાવશ્યક, ૩. જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાવશ્યક.

સૂત્ર-૧૭

જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આવશ્યક એ પદના અર્થાધિકાર જાણનારના વ્યપગત, રચુત-રચાવિત, ત્યક્ત, જીવરહિત શરીરને શર્યાગત, સંસ્તારગત, સિદ્ધશિલાગત - જે સ્થાન પર સંધારો કર્યો હોય તે સ્થાન પર મૃત શરીરને સ્થિત જોઈ, કોઈ કહે, અહો ! આ શરીરરૂપ પુદ્ગલ સમુદાયે જિનોપદિષ્ટ ભાવ અનુસાર આવશ્યકપદનું ગુરુ પાસેથી અધ્યયન કર્યું હતું, શિષ્યોને પ્રજ્ઞાપિત કર્યું હતું, વિશેષ રૂપે સમજાવ્યું હતું, પોતાના આચરણ દ્વારા શિષ્યોને બતાવ્યું હતું, અક્ષમ શિષ્યોને 'આવશ્યક' પદના અર્થ ગ્રહણ કરાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, નય-ચુકિતઓ દ્વારા શિષ્યોને અવધારણ કરાવ્યું હતું. તેવું આ મૃત શરીર દ્રવ્ય આવશ્યક કહેવાય છે.

આ વાતને સમર્થન આપતું કોઈ દષ્ટાંત છે ?

આચાર્ય ઉત્તર આપે છે. હા, 'આ ધીનો ઘડો હતો, આ મધનો ઘડો હતો.' આ રીતે જ્ઞાયક દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૧૮

ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સમય પૂર્ણ થતાં જે જીવે યોનિસ્થાનમાંથી બહાર નીકળી જન્મને ધારણ કર્યો છે તેવું બાળક, તે પ્રાપ્ત શરીર સમુદાય દ્વારા જિનોપદિષ્ટ ભાવાનુસાર આવશ્યકપદ ભવિષ્યમાં શીખશે, વર્તમાનમાં શીખતો નથી, જીવના તે શરીરને ભવ્યશરીર દ્રવ્ય આવશ્યક કહે છે.

તે માટે કોઈ દષ્ટાંત છે ? આ મધુકુંભ થશે, આ ધૃતકુંભ થશે. આવું ભવ્ય શરીર દ્રવ્યાવશ્યકનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૧૯

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત નોઆગમતઃ દ્રવ્યઆવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય આવશ્યકના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. લૌકિક, ૨. કુપ્રાપચનિક, ૩. લોકોત્તરિક.

સૂત્ર-૨૦

લૌકિક દ્રવ્યાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે આ રાજા, ઈશ્વર, તલવર, માહંબિક, કૌટુંબિક, ઈભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ, સાર્થવાહ વગેરે રાત્રિ વ્યતીત થાય ત્યારે, પ્રભાતકાલીન કિંચિન્માત્ર પ્રકાશ થાય, પહેલાની અપેક્ષાએ વધુ સ્ફૂટ પ્રકાશ થાય, વિકસિત કમળપત્રો તેમજ મૃગના નયનોના ઈષદ્ ઉન્મીલનયુક્ત, યથાયોગ્ય પીતમિશ્રિત શ્વેતવર્ણયુક્ત, પ્રભાત થાય ત્યારે તથા રક્ત અશોકવૃક્ષ, પલાશપુષ્પ, પોપટની ચાંચ, ચણોઠીના અર્ધભાગ સમાન રક્ત, સરોવરવર્તી કમળપત્રોને વિકસિત કરનાર, પોતાના હજારો કિરણોથી દિવસવિધાયક તેજથી દેદીપ્યમાન સૂર્ય ઉદિત થાય ત્યારે

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

મુખ ધોવું, દંત-પ્રક્ષાલન, સ્નાન, વાળ ઓળવા, મંગલ માટે સરસવ, દૂર્વા વગેરેનું પ્રક્ષેપણ કરવું, દર્પણમાં મુખ જવું, ધૂપ દ્વારા વસ્ત્રને સુવાસિત કરવા, પુષ્પ અને પુષ્પમાળાને ધારણ કરવી, પાન ખાવું, સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરવા વગેરે દ્રવ્ય આવશ્યક કરી રાજસભા, દેવાલય, આરામગૃહ, ઉદ્યાન, સભા તરફ જાય છે. તે લૌકિક દ્રવ્ય આવશ્યક છે.

સૂત્ર-૨૧

કુપ્રાવચની દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેઓ ચરક, ચીરિક, ચર્મખંડિક, ભિક્ષોદંડક, પાંડુરંગ, ગૌતમ, ગોપ્રતિક, ગૃહસ્થ, ધર્મચિંતક, વિનયવાદી, અક્રિયાવાદી, વૃદ્ધ શ્રાવક વગેરે વિવિધ વ્રતધારક પાષંડીઓ રાત્રિ વ્યતીત થઈ પ્રભાતકાળે સૂર્ય ઉદય પામે ત્યારે ઈન્દ્ર, સ્કંધ, રુદ્ર, શિવ, વૈશ્રમણ્ડેવ અથવા દેવ, નાગ, ચક્ષુ, ભૂત, મુકુન્દ, આર્યદેવી, કોટ્ટક્રિયાદેવી વગેરેની પ્રતિમાને ઉપલેપન, સમાર્જન, પ્રક્ષાલન, ધૂપ, પુષ્પ, ગંધ, માળા વગેરે દ્વારા પૂજા કરવા રૂપ દ્રવ્યાવશ્યક કરે છે, તે કુપ્રાવચનિક દ્રવ્યાવશ્યક છે.

સૂત્ર-૨૨

લોકોત્તરિક દ્રવ્ય આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે સાધુ શ્રમણગુણોથી રહિત હોય, છકાય જીવ પ્રત્યે અનુકંપા રહિત હોવાથી જેની ચાલ અશ્વની જેમ ઉદ્દામ હોય, હાથીની જેમ નિરંકુશ હોય, સ્તિગ્ધ પદાર્થના માલિશ દ્વારા અંગ-પ્રત્યંગને કોમળ રાખતા હોય, પાણીથી વારંવાર શરીરને ધોતા હોય અથવા તેલથી વાળ-શરીરને સંસ્કારિત કરતા હોય, હોઠોને મુલાચમ રાખવા માખણ-ઘી લગાડતા હોય, પહેરવા-ઓઢવાના વસ્ત્રને ધોવામાં આસક્ત હોય,

જિનેશ્વર ભગવાનની આજ્ઞાની ઉપેક્ષા કરી, સ્વચ્છંદપણે વિચરનાર હોય તેવા સાધુ ઉભયકાળ આવશ્યક કરવા તત્પર થાય ત્યારે તેની તે ક્રિયા લોકોત્તરિક દ્રવ્ય આવશ્યક કહેવાય છે. આ તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય આવશ્યક, નોઆગમથી દ્રવ્ય આવશ્યક અને દ્રવ્ય આવશ્યક કહેલ છે.

સૂત્ર-૨૩

ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવાવશ્યકના બે પ્રકાર છે, ૧. આગમથી ભાવ આવશ્યક ૨. નોઆગમથી ભાવાવશ્યક.

સૂત્ર-૨૪

આગમથી ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આવશ્યક પદના જ્ઞાતા હોય અને તેમાં ઉપયોગ યુક્ત હોય તે આગમથી ભાવાવશ્યક છે.

સૂત્ર-૨૫

નોઆગમથી ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી ભાવાવશ્યકના ત્રણ પ્રકાર છે – લૌકિક, કુપ્રાવચનિક અને લોકોત્તરિક.

સૂત્ર-૨૬

લૌકિક નોઆગમથી ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પૂર્વાહ્લકાળ-દિવસના પૂર્વભાગમાં મહાભારત અને અપરાહ્લકાળ-દિવસના પશ્ચાત્ ભાગમાં રામાયણનું વાંચન, શ્રવણરૂપ સ્વાધ્યાય કરવી, તે લૌકિક ભાવાવશ્યક કહેવાય છે. આ લૌકિક ભાવ આવશ્યકનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૨૭

કુપ્રાવચનિક ભાવાવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ચરક, ચીરિકથી લઈ પાષંડસ્થ સુધીના કુપ્રાવચનિકો ઈજ્યા-ચજ્ઞ, અંજલિ, હોમ-હવન, જાપ, ધૂપપ્રક્ષેપ અથવા

બળદ જેવો ધ્વનિ, વંદના વગેરે ભાવાવશ્યક કરે છે, તે કુપ્રાવચનિક ભાવઆવશ્યક છે.

સૂત્ર-૨૮

લોકોત્તરિક ભાવ આવશ્યકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દત્તચિત્ત બની, મનને એકાગ્ર કરી, શુભલેશ્યા અને તન્મય અધ્યવસાય ચુક્ત બની, તીવ્ર આત્મ પરિણામથી, આવશ્યકના અર્થમાં ઉપયુક્ત બની, શરીરાદિ કરણને તેમાં અર્પિત કરી, તેની ભાવનાથી ભાવિત બની, અન્ય કોઈ વિષયમાં મનને જવા દીધા વિના જે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકા ઉભયકાળ આવશ્યક-પ્રતિક્રમણાદિ કરે છે, તે લોકોત્તરિક ભાવ આવશ્યક છે.

આ રીતે લોકોત્તરિક ભાવ આવશ્યકના વક્તવ્યતાની પૂર્ણતા સાથે....

નોઆગમ ભાવાવશ્યક અને ભાવઆવશ્યકની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૯ થી ૩૨

આવશ્યકના વિવિધ ઘોષ-સ્વરવાળા અને અનેક વ્યંજનવાળા, એકાર્થક એવા અનેક નામ આ પ્રમાણે છે –

૧. આવશ્યક, ૨. અવશ્યકરણીય, ૩. ધ્રુવનિગ્રહ, ૪. વિશોધિ, ૫. અધ્યયન ષટ્કવર્ગ, ૬. ન્યાય, ૭. આરાધના, ૮. માર્ગ.

શ્રમણો અને શ્રાવકો દ્વારા દિવસ અને રાત્રિના અંત ભાગમાં અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોવાથી તેનું નામ આવશ્યક છે. આ આવશ્યકનું સ્વરૂપ વર્ણન છે.

સૂત્ર-૩૩ થી ૩૫

૩૩. શ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

શ્રુતના ચાર ભેદ છે – ૧. નામશ્રુત ૨. સ્થાપનાશ્રુત ૩. દ્રવ્યશ્રુત ૪. ભાવશ્રુત.

૩૪. નામશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કોઈ જીવ-અજીવ કે જીવાજીવ અથવા જીવો-અજીવો કે જીવાજીવોનું શ્રુત એવું નામ રખાય તે નામશ્રુત છે

૩૫. સ્થાપના શ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાષ્ઠમાં કોતરેલ આકૃતિથી લઈ કોડી આદિમાં 'આ શ્રુત' છે, તેવી જે સ્થાપના કરવામાં આવે, આરોપ કરવામાં આવે તે સ્થાપના શ્રુત છે.

નામ અને સ્થાપનામાં શું તફાવત છે ?

નામ યાવત્કથિક હોય છે જ્યારે સ્થાપના ઈત્વરિક અને યાવત્કથિક, બંને પ્રકારે હોય છે.

સૂત્ર-૩૬, ૩૭

૩૬. દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્યશ્રુતના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. આગમથી દ્રવ્યશ્રુત, ૨. નોઆગમથી દ્રવ્યશ્રુત.

૩૭. આગમથી દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે સાધુએ 'શ્રુત' આ પદ શીખ્યુ હતુ, સ્થિર, જિત, મિત, પરિજિત કર્યુ હતુ યાવત્ જ્ઞાયક હોય તે અનુપયુક્ત ન હોય ત્યાં સુધીનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. આ આગમથી દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૩૮ થી ૪૧/૧

૩૮. નોઆગમથી દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી દ્રવ્યશ્રુતના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યશ્રુત, ૨. ભવ્યશરીર દ્રવ્યશ્રુત, ૩. તદ્વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુત.

૩૯. જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

શ્રુતપદના અર્થાધિકારના જ્ઞાતાનું વ્યપગત, ચ્યુત, ચ્યાપિત, ત્યક્ત, જીવરહિત શરીરને, શચ્યાગત, સંસ્તારકગત અથવા સિદ્ધશિલા-તપોભૂમિગત શરીરને જોઈ, કોઈ કહે, અહો! આ શરીરરૂપ પરિણત પુદ્ગલ સંઘાત દ્વારા જિનોપદિષ્ટ ભાવ અનુરૂપ 'શ્રુત' પદની ગુરુ પાસેથી વાચના લીધી હતી, શિષ્યોને સામાન્યરૂપે પ્રજ્ઞાપિત, વિશેષ રૂપે પ્રરૂપિત, દર્શિત, નિદર્શિત, ઉપદર્શિત કર્યું હતું. તેનું આ મૃત શરીર જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્યાશ્રુત છે.

તેને માટે કોઈ દષ્ટાંત છે?

હા, કોઈ ઘડામાંથી ઘી કે મધ ભરતા હોય, તે કાઢી લીધા પછી પણ તે ઘડાને આ ઘીનો ઘડો છે, આ મધનો ઘડો છે, તેમ કહેવામાં આવે તેમ નિર્જીવ-શરીર ભૂતકાલીન શ્રુતપર્યાય ના આધારરૂપ હોવાથી તે જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય છે.

૪૦. ભવ્યશરીર દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ? સમય થતા જે જીવે યોનિને છોડી જન્મને ધારણ કર્યો છે, તેવા બાળકાદિના પ્રાપ્ત શરીર સંઘાત દ્વારા ભવિષ્યમાં જિનોપદિષ્ટ ભાવાનુસાર શ્રુતપદને શીખશે પરંતુ વર્તમાનમાં શીખી રહ્યો નથી, તેવા તે જીવનું તે શરીર ભવ્યશરીર દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય છે.

તે માટે કોઈ દષ્ટાંત છે ?

જેમ કોઈ ઘડામાં ઘી કે મધ ભરવામાં આવશે પરંતુ વર્તમાનમાં ભર્યું નથી, છતાં તેના માટે 'આ ઘીનો ઘડો છે, આ મધનો ઘડો છે' તેમ કહેવામાં આવે છે. તેમ ભવિષ્યમાં આ શરીરથી શ્રુતપદને ભણશે, તેને વર્તમાનમાં ભવ્યશરીર દ્રવ્યશ્રુત કહે છે.

૪૧/૧. જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુતનું કેવું સ્વરૂપ છે? તાડપત્રો કે પત્રોના સમૂહરૂપ સુતકમાં લિખિત શ્રુત જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુત કહેવાય છે.

સૂત્ર-૪૧/૨

અથવા જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત સૂત્ર પાંચ પ્રકારના પ્રરૂપ્યા છે - ૧. અંડજ, ૨. બોંડજ, ૩. કીટજ, ૪. વાલજ, ૫. વલ્કજ.

અંડ સૂત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

હંસગર્ભાદિથી બનેલ સૂત્ર અંડજ કહેવાય છે. બોંડજ સૂત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે? કપાસ કે રૂમાંથી બનતા સૂત્રને બોંડજ કહેવામાં આવે છે.

કીટજસૂત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કીટજ સૂત્રના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પટ્ટ, ૨. મલય, ૩. અંશુક, ૪. ચીનાંશુક, ૫. કૃમિરાગ. વાલજ સૂત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે? વાલજ-વાળથી નિષ્પન્ન સૂત્રના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઔર્ણિક, ૨. ઔષ્ટ્રિક, ૩. મૃગલોમિક, ૪. કૌતવ, ૫. કિટ્તિસ.

વલ્કજ સૂત્રનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

શાણાદિમાંથી નિર્મિત સૂત્ર વલ્કજ સૂત્ર કહેવાય છે. તે જ્ઞાયક-શરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશ્રુતનું સ્વરૂપ છે. આ રીતે નોઆગમથી દ્રવ્યશ્રુતનું અને સમુચ્ચય દ્રવ્યશ્રુતનું વર્ણન સમાપ્ત થાય છે.

સૂત્ર-૪૨, ૪૩

૪૨. ભાવશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવશ્રુતના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે, આગમભાવશ્રુત અને નોઆગમભાવશ્રુત.

૪૩. આગમભાવશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપયોગયુક્ત શ્રુતપદના જ્ઞાતા આગમભાવશ્રુત છે. આ આગમભાવશ્રુતનું લક્ષણ છે.

સૂત્ર-૪૪, ૪૫

૪૪. નોઆગમ ભાવશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે? નોઆગમ ભાવશ્રુતના બે પ્રકાર છે. લૌકિક ભાવશ્રુત અને લોકોત્તરિક ભાવશ્રુત.

૪૫. લૌકિક ભાવશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અજ્ઞાની, મિથ્યાદષ્ટિઓ દ્વારા પોતાની સ્વચ્છંદ મતિથી રચિત સર્વ ગ્રંથો લૌકિક ભાવશ્રુત છે.

સૂત્ર-૪૬

લોકોત્તરિક ભાવશ્રુતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્પન્ન જ્ઞાન-દર્શનને ધારણ કરનાર, ભૂત-ભવિષ્ય, વર્તમાનકાલિક પદાર્થને જાણનાર, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી, ત્રિલોકવર્તી જીવો દ્વારા અવલોકિત, મહિત, પૂજિત, અપ્રતિહત, શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન-દર્શનના ધારક એવા અરિહંત ભગવાન દ્વારા પ્રણીત

૧. આચાર, ૨. સૂચ્યગ, ૩. ઠાણ, ૪. સમવાય, ૫. વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાપ્તિ, ૬. જ્ઞાતાધર્મકથાદશા, ૭. ઉપાસક દશા, ૮. અંતગડદશા, ૯. અનુતરોપપાતિક દશાંગ, ૧૦. પ્રશ્નવ્યાકરણ, ૧૧. વિપાક શ્રુત, ૧૨. દષ્ટિવાદ.

આ દ્વાદશાંગ ગણિપિટક લોકોત્તરિક ભાવશ્રુત છે. આ રીતે લોકોત્તરિક ભાવશ્રુતનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે. તેમજ નોઆગમથી ભાવશ્રુતની અને ભાવશ્રુતની વક્તવ્યતા પણ કહી.

સૂત્ર-૪૭ થી ૪૮

ઉદાત્તાદિ વિવિધ સ્વરો 'ક' કારાદિ અનેક વ્યંજનોથી યુક્ત તે શ્રુતના, એક અર્થવાચી-પર્યાયવાચી નામ આ પ્રમાણે છે -

૧. શ્રુત, ૨. સૂત્ર, ૩. ગ્રંથ, ૪. સિદ્ધાંત, ૫. શાસન, ૬. આજ્ઞા, ૭. વચન, ૮. ઉપદેશ, ૯. પ્રજ્ઞાપના, ૧૦. આગમ. આ બધા શ્રુતના પર્યાયવાચી નામ છે. આ રીતે શ્રુતની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થઈ.

સૂત્ર-૫૦

સ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્કંધના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે, નામ સ્કંધ, સ્થાપના સ્કંધ, દ્રવ્ય સ્કંધ અને ભાવ સ્કંધ.

સૂત્ર-૫૧, ૫૨/૧

૫૧. નામસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે કોઈ જીવનું કે અજીવનું યાવત્ સ્કંધ એવું નામ રાખવું તેને નામસ્કંધ કહે છે.

સ્થાપના સ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાષ્ઠમાં યાવત્ 'આ સ્કંધ છે' તેવો જ આરોપ કરવો, તે સ્થાપના સ્કંધ છે.

નામ અને સ્થાપનામાં શું તફાવત છે ?

નામ યાવત્કથિક છે, સ્થાપના ઈત્વરિક-સ્વલ્પકાલિક પણ હોય છે અને યાવત્કથિક પણ હોય છે. નામ-સ્થાપના સ્કંધનું સર્વ વિવરણ નામ-સ્થાપના આવશ્યક પ્રમાણે જાણવું..

૫૨/૧. દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે? દ્રવ્ય સ્કંધના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. આગમથી દ્રવ્ય સ્કંધ અને ૨. નોઆગમથી દ્રવ્ય સ્કંધ.

આગમથી દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેણે 'સ્કંધ' પદ ગુરુ પાસેથી શીખ્યું છે, સ્થિત કર્યું છે, જિત-મિત કર્યું છે, યાવત્ નેગમ નયની અપેક્ષાએ

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

એક અનુપયુક્ત આત્મા આગમથી એક દ્રવ્ય સ્કંધ છે, બે અનુપયુક્ત આત્મા આગમથી બે દ્રવ્ય સ્કંધ અને ત્રણ અનુપયુક્ત આત્મા આગમથી ત્રણ દ્રવ્ય સ્કંધ છે. તે જ પ્રમાણે જેટલા અનુપયુક્ત આત્મા તેટલા આગમથી દ્રવ્યસ્કંધ જાણવા.

વ્યવહારનય પણ નેગમનયની જેમ એક, અનેક જેટલા અનુપયુક્ત આત્મા તેટલા આગમથી દ્રવ્ય સ્કંધનો સ્વીકાર કરે છે.

સંગ્રહનય એક કે અનેક અનુપયુક્ત આત્માને એક જ દ્રવ્યસ્કંધ રૂપે સ્વીકારે છે.

ઋજુસૂત્ર નયના મતે એક અનુપયુક્ત આત્મા એક આગમથી દ્રવ્યસ્કંધ છે, તે વર્તમાનકાલીન અને સ્વકીય વસ્તુને જ સ્વીકારે છે. તે ભેદોને કે બહુવચનને સ્વીકારતું નથી.

ત્રણે શબ્દનયો અનુપયુક્ત જ્ઞાતાને અવસ્તુ-અસત્ માને છે. તેઓના મતે જે જ્ઞાયક હોય તે અનુપયુક્ત હોય જ નહીં અને જો અનુપયુક્ત હોય તો જ્ઞાયક કહેવાય નહીં. આ આગમથી દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૫૨/૨

નોઆગમથી દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી દ્રવ્યસ્કંધના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે – જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યસ્કંધ, ભવ્યશરીર દ્રવ્યસ્કંધ અને ઉભયવ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કંધ.

જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્કંધપદના અર્થાધિકારને જાણનાર યાવત્-જેણે સ્કંધ પદનું ગુરુ પાસે અધ્યયન કર્યું હતું, પ્રતિપાદન કર્યું હતું, પ્રરૂપિત કર્યું હતું યાવત્ આ જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ છે. સ્કંધપદને જાણનાર સાધુનું મૃતશરીર પડ્યું હોય તો તે જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્યસ્કંધ કહેવાય છે.

ભવ્યશરીર દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

યથાસમયે યોનિ સ્થાન છોડી જન્મને ધારણ કરનાર યાવત્ ભવિષ્યમાં સ્કંધ પદને શીખશે, તે જીવનું આ શરીર ભવ્યશરીર દ્રવ્યસ્કંધ છે. તેનું કોઈ દષ્ટાંત છે? હા, જે ઘડામાં ભવિષ્યમાં મધ કે ઘી ભરવાનું હોય તે ઘડાને વર્તમાનમાં ઘીનો ઘડો કે મધનો ઘડો કહે, તેમ ભવ્યશરીર દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ જાણવું.

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કંધના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે- સચિત્, અચિત્ અને મિશ્ર

સૂત્ર-૫૩

સચિત્ દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સચિત્ દ્રવ્યસ્કંધના અનેક પ્રકાર છે. યથા-અશ્વસ્કંધ, ગજ-સ્કંધ, કિન્નરસ્કંધ, કિંપુરુષ સ્કંધ, મહોરગસ્કંધ, વૃષભસ્કંધ. આ સચિત્ દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૫૪

અચિત્ દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અચિત્ દ્રવ્ય સ્કંધના અનેક પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ દશપ્રદેશી સ્કંધ, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ. આ અચિત્ દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૫૫

મિશ્ર દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મિશ્ર દ્રવ્યસ્કંધના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – સેનાનો અગ્નિમસ્કંધ, સેનાનો મધ્યમ સ્કંધ અને

સેનાનો અંતિમ સ્કંધ. આ મિશ્રદ્રવ્ય સ્કંધનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૫૬, ૫૭

૫૬. અથવા જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કંધના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. કૃત્સ્ન સંપૂર્ણ. સ્કંધ, ૨. અકૃત્સ્ન સ્કંધ, ૩. અનેક દ્રવ્ય સ્કંધ.

૫૭. કૃત્સ્ન સ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે? અશ્વસ્કંધ, ગજસ્કંધ, યાવત્ પૃષભસ્કંધ. જે પૂર્વે સચિત્ત સ્કંધમાં કહ્યા છે, તે સર્વ નામ યાવત્ પદથી અહીં ગ્રહણ કરવા.. તે કૃત્સ્ન દ્રવ્યસ્કંધ છે.

સૂત્ર-૫૮

અકૃત્સ્ન સ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે? અકૃત્સ્ન સ્કંધના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ યાવત્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ. તે અકૃત્સ્ન સ્કંધ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૫૯

અનેક દ્રવ્યસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેનો એકદેશ અપચિત અને એકદેશ ઉપચિત હોય તે અનેક દ્રવ્યસ્કંધ કહેવાય છે.

આ જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસ્કંધ સ્વરૂપ છે, આ નોઆગમથી દ્રવ્યસ્કંધ સ્વરૂપ છે. આ સમુચ્ચય દ્રવ્યસ્કંધ છે.

સૂત્ર-૬૦, ૬૧

૬૦. ભાવસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવસ્કંધના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - આગમતઃ ભાવસ્કંધ અને નોઆગમતઃ ભાવસ્કંધ.

૬૧. આગમતઃ ભાવસ્કંધનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્કંધપદના અર્થમાં ઉપયોગવાન જ્ઞાતા આગમતઃ ભાવસ્કંધ છે.

સૂત્ર-૬૨

આ સામાયિક વગેરે છ અધ્યયનો એકત્રિત થવાથી જે સમુદાય સમૂહ આવશ્યક સૂત્ર રૂપ એક શ્રુતસ્કંધ થાય છે. તે નોઆગમથી ભાવસ્કંધ કહેવાય છે. આ નોઆગમથી ભાવસ્કંધનું સ્વરૂપ છે.

ભાવસ્કંધનું સ્વરૂપ પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૬૩ થી ૬૫

આ ભાવસ્કંધના વિવિધ ઘોષ અને વ્યંજનવાળા એકાર્થક પર્યાયવાચી નામ આ પ્રમાણે છે.

ગણ, કાય, નિકાય, સ્કંધ, વર્ગ, રાશિ, પુંજ, પિંડ, નિકર, સંઘાત, આકુળ અને સમૂહ. આ ભાવસ્કંધના એકાર્થક પર્યાયવાચી નામ છે.

તે આ સ્કંધનું સ્વરૂપ બતાવ્યું.

સૂત્ર-૬૬ થી ૬૯/૧

૬૬. આવશ્યક સૂત્રના અર્થાધિકારના નામ આ પ્રમાણે છે -

૬૭. ૧. સાવધયોગ વિરતી, ૨. ઉત્કીર્તન, ૩. ગુણવાનની વિનય પ્રતિપત્તિ, ૪. સ્ખલિત પાપ-દોષની નિંદા, ૫. પ્રણ ચિકિત્સા, ૬. ગુણધારણા.

૬૮. આ રીતે આવશ્યક સૂત્રના સમુદાયાર્થનું સંક્ષેપ કથન કર્યું છે, હવે એક-એક અધ્યયનનું વર્ણન કરીશ.

૬૯/૧. તે છ આવશ્યકના નામ આ પ્રમાણે છે - ૧. સામાયિક, ૨. ચતુર્વિંશતિ સ્તવ, ૩. વંદના, ૪. પ્રતિક્રમણ, ૫. કાયોત્સર્ગ, ૬. પ્રત્યાખ્યાન.

સૂત્ર-૬૯/૨

આ છ અધ્યયનમાંથી પ્રથમ સામયિક અધ્યયન છે, તેના આ ચાર અનુયોગદ્વાર છે - ૧. ઉપક્રમ, ૨. નિક્ષેપ, ૩. અનુગમ, ૪. નય.

આનુપૂર્વી

સૂત્ર-૭૦/૧

ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપક્રમના છ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામોપક્રમ, ૨. સ્થાપનોપક્રમ, ૩. દ્રવ્યોપક્રમ, ૪. ક્ષેત્રોપક્રમ, ૫. કાલોપક્રમ, ૬. ભાવોપક્રમ.

સૂત્ર-૭૦/૨

નામ અને સ્થાપના ઉપક્રમનું સ્વરૂપ, નામસ્થાપના આવશ્યક પ્રમાણે જાણવું અર્થાત્ કોઈ સચેતન કે અચેતન વસ્તુનું ઉપક્રમ એવું નામ રાખવું, તે નામ ઉપક્રમ અને કોઈ પદાર્થમાં 'આ ઉપક્રમ છે' તેવો આરોપ કરવો તે સ્થાપના ઉપક્રમ છે.

સૂત્ર-૭૦/૩

દ્રવ્ય ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય ઉપક્રમના બે પ્રકાર છે. ૧. આગમતઃ દ્રવ્ય ઉપક્રમ, ૨. નોઆગમતઃ દ્રવ્ય ઉપક્રમ યાવત્ જ્ઞાયકશરીર,

ભવ્યશરીર, વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ઉપક્રમ ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સચિત્, ૨. અચિત્, ૩. મિશ્ર.

સૂત્ર-૭૧ થી ૭૪

૭૧. સચિત્ દ્રવ્ય ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સચિત્ દ્રવ્ય ઉપક્રમ ત્રણ પ્રકારનું છે. તે આ પ્રમાણે - ક્ષિપદ, ચતુષ્પદ, અપદ. તે પ્રત્યેકના પુનઃ બે પ્રકાર છે - પરિકર્મ અને વસ્તુવિનાશ.

૭૨. ક્ષિપદ ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નટો, નર્તકો, જલ્લો, મલ્લો, મૌષ્ટિકો, વેલંબકો, કથકો, પ્લવકો, લાસકો, આખ્યાયકો, લંબો, મંબો, તૂલિકો, તુંબવીલિકો, કાવડીઓ, મંગલપાઠકો વગેરે બે પગવાળાનો પરિકર્મ અને વિનાશ કરવા રૂપ ઉપક્રમ ક્ષિપદ ઉપક્રમ છે.

૭૩. ચતુષ્પદ ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ચાર પગવાળા ઘોડા, હાથી વગેરે પશુઓના ઉપક્રમને ચતુષ્પદોક્કમ કહેવાય છે.

૭૪. અપદદ્રવ્ય ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આંબા, આમ્રાતક વગેરે પગ વિનાના વૃક્ષનો ઉપક્રમ તે અપદ ઉપક્રમ કહેવાય છે. આ અપદ ઉપક્રમનું વર્ણન થયું.

સૂત્ર-૭૫, ૭૬

૭૫. અચિત્ દ્રવ્યોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ખાંડ, ગોળ, મિશ્રીસાકર. વગેરેમાં મધુરતાની વૃદ્ધિ થાય તેવા પ્રયત્ન અથવા વિનાશ થાય તેવા પ્રયત્ન તે અચિત્ દ્રવ્ય ઉપક્રમ કહેવાય છે.

૭૬. મિશ્ર દ્રવ્યોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્થાસક, આભલા વગેરેથી વિભૂષિત તે પૂર્વોક્ત અશ્વ વગેરે સંબંધી ઉપક્રમ તે મિશ્ર દ્રવ્યોપક્રમ કહેવાય છે. તે સાથે જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ઉપક્રમની તેમજ નોઆગમ દ્રવ્ય ઉપક્રમની તથા સમુચ્ચય દ્રવ્ય ઉપક્રમની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૭૭

ક્ષેત્ર ઉપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

હળ, કોદાળી વગેરે દ્વારા ક્ષેત્રનો ઉપક્રમ કરવામાં આવે તે ક્ષેત્ર ઉપક્રમ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૭૮

કાલોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નાલિકા આદિ દ્વારા જે કાળનું યથાવત્ જ્ઞાન થાય તે કાલોપક્રમ છે. આ કાલોપક્રમનું વર્ણન થયું.

સૂત્ર-૭૯

ભાવોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવોપક્રમના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આગમથી ભાવોપક્રમ, ૨. નોઆગમથી ભાવોપક્રમ.

આગમથી ભાવોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપક્રમના અર્થના જ્ઞાતા, તેમાં ઉપયોગવાન હોય તે આગમથી ભાવોપક્રમ કહેવાય છે.

નોઆગમથી ભાવોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી ભાવ ઉપક્રમના બે પ્રકાર છે. ૧. પ્રશસ્ત અને ૨. અપ્રશસ્ત.

અપ્રશસ્ત ભાવોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કોડિણી બ્રાહ્મણી, ગણિકા અને અમાત્યાદિ દ્વારા અન્યના ભાવોને જાણવારૂપ ઉપક્રમ અપ્રશસ્ત નોઆગમ ભાવોપક્રમ છે.

પ્રશસ્ત ભાવોપક્રમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગુરુ વગેરેના અભિપ્રાયને યથાવત્ જાણવા તે પ્રશસ્ત ભાવોપક્રમ છે.

સૂત્ર-૮૦

અથવા ઉપક્રમ છ પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આનુપૂર્વી, ૨. નામ, ૩. પ્રમાણ, ૪. વક્તવ્યતા, ૫. અર્થાધિકાર, ૬. સમવતાર.

સૂત્ર-૮૧

આનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આનુપૂર્વીના દસ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામાનુપૂર્વી, ૨. સ્થાપનાનુપૂર્વી, ૩. દ્રવ્યાનુપૂર્વી, ૪. ક્ષેત્રાનુપૂર્વી, ૫. કાલાનુપૂર્વી, ૬. ઉત્કીર્તનાનુપૂર્વી, ૭. ગણનાનુપૂર્વી, ૮. સંસ્થાનાનુપૂર્વી, ૯. સમચાર્યાનુપૂર્વી, ૧૦. ભાવાનુપૂર્વી.

સૂત્ર-૮૨

નામાનુપૂર્વી અને સ્થાપનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નામ અને સ્થાપના આનુપૂર્વીના સ્વરૂપ નામ અને સ્થાપના આવશ્યકની જેમ જાણવું. દ્રવ્યાનુપૂર્વીના સ્વરૂપ વર્ણનમાં ભવ્યશરીર દ્રવ્યાનુપૂર્વી સુધીનું સભેદ વર્ણન દ્રવ્ય આવશ્યક પ્રમાણે જાણવું. 'જાવ' શબ્દથી તે સૂચિત કર્યું છે..

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાનુપૂર્વીના બે પ્રકાર છે. ૧. ઔપનિધિકી અને ૨. અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વી.

તેમાં ઔપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વી સ્થાપ્ય છે પહેલાં અનૌપનિધિકીનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર દર્શાવે છે. તેમાં જે અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વી છે, તેના બે પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ૨. સંગ્રહનયસંમત.

સૂત્ર-૮૩

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીના પાંચ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. અર્થપદ પ્રરૂપણા, ૨. ભંગ સમુત્કીર્તનતા, ૩. ભંગોપદર્શનતા, ૪. સમવતાર, ૫. અનુગમ.

સૂત્ર-૮૪

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ વ્યવહારનય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા આનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે, ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે યાવત્ દશ પ્રદેશી સ્કંધ, સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે. પરમાણુ પુદ્ગલ અનાનુપૂર્વી છે. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અવકતવ્ય છે.

બહુવચનથી ત્રિપ્રદેશી સ્કંધો આનુપૂર્વીઓ છે યાવત્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધો આનુપૂર્વીઓ છે. અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ અનેક અનાનુપૂર્વીઓ છે અને અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અનેક અવકતવ્ય છે. આ નૈગમ વ્યવહાર નયસંમત આનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૮૫

આ નૈગમ વ્યવહારનય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા રૂપ આનુપૂર્વીનું શું પ્રયોજન છે ?

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા દ્વારા ભંગસમુત્કીર્તનતા-ભંગોનું કથન કરવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૮૬

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત ભંગસમુત્કીર્તન-ભંગોનું કથન આ પ્રમાણે કરી શકાય.

૧. એક આનુપૂર્વી છે, ૨. એક અનાનુપૂર્વી છે, ૩. એક અવકતવ્ય, ૪. અનેક આનુપૂર્વી છે, ૫. અનેક અનાનુપૂર્વી છે, ૬. અનેક અવકતવ્ય છે અથવા,

૧. એક આનુપૂર્વી અને એક અનાનુપૂર્વી છે, ૨. એક આનુપૂર્વી અને અનેક અનાનુપૂર્વી છે, ૩. અનેક આનુપૂર્વી અને એક અનાનુપૂર્વી છે, ૪. અનેક આનુપૂર્વી અને અનેક અનાનુપૂર્વી છે. અથવા,

૧. એક આનુપૂર્વી અને એક અવકતવ્ય છે, ૨. એક આનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે. ૩. અનેક આનુપૂર્વી અને એક અવકતવ્ય છે. ૪. અનેક આનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે. અથવા,

૧. એક અનાનુપૂર્વી અને એક અવકતવ્ય છે, ૨. એક અનાનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે, ૩. અનેક અનાનુપૂર્વી અને એક અવકતવ્ય છે, ૪. અનેક અનાનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે. અથવા,

૧. એક આનુપૂર્વી, એક અનાનુપૂર્વી, એક અવકતવ્ય છે, ૨. એક આનુપૂર્વી, એક અનાનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે. ૩. એક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી અને એક અવકતવ્ય છે, ૪. એક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

અને અનેક અવકતવ્ય છે, ૫. અનેક આનુપૂર્વી, એક અનાનુપૂર્વી અને એક અવકતવ્ય છે, ૬. અનેક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે, ૭. અનેક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી, એક અવકતવ્ય છે, ૮. અનેક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી, અનેક અવકતવ્ય છે.

આ સર્વ મળી ૨૬ ભંગ થાય છે.

તે નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગ સમુત્કીર્તનતાનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૮૭

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગ સમુત્કીર્તનતાનું શું પ્રયોજન છે ?

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતા દ્વારા ભંગોપદર્શન થાય છે.

સૂત્ર-૮૮

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત ભંગોના અર્થ કહેવા, ભંગોનું ઉપદર્શન કરાવવું તે ભંગોપદર્શનતા છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ એક આનુપૂર્વી છે, ૨. પરમાણુ પુદ્ગલ એક અનાનુપૂર્વી છે, ૩. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ એક અવકતવ્ય છે, ૪. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધો, અનેક આનુપૂર્વીઓ છે, ૫. પુદ્ગલ પરમાણુઓ અનેક અનાનુપૂર્વી છે, ૬. અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધો અનેક અવકતવ્ય છે. આ રીતે અસંયોગી છ ભંગના અર્થ છે. અથવા,

૧. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અને પરમાણુ પુદ્ગલ, એક આનુપૂર્વી અને એક અનાનુપૂર્વી છે, ૨. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ, એક આનુપૂર્વી અને અનેક અનાનુપૂર્વીનો વાર્યાર્થ છે, ૩. અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલ, અનેક આનુપૂર્વી-એક અનાનુપૂર્વી છે, ૪. અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ-અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો, અનેક આનુપૂર્વી-અનેક અનાનુપૂર્વી છે. અથવા,

૧. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક આનુપૂર્વી એક અવકતવ્ય છે, ૨. ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક આનુપૂર્વી-અનેક અવકતવ્ય છે, ૩. અનેક ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ-દ્વિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક આનુપૂર્વી એક અવકતવ્ય રૂપ છે, ૪. અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અનેક દ્વિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક આનુપૂર્વી અને અનેક અવકતવ્ય છે. અથવા,

૧. પરમાણુ પુદ્ગલ-દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક અનાનુપૂર્વી એક અવકતવ્ય છે, ૨. પરમાણુ પુદ્ગલ અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક અનાનુપૂર્વી અનેક અવકતવ્ય છે, ૩. અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો-દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, અનેક અનાનુપૂર્વી-એક અવકતવ્ય છે, ૪. અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ અનેક દ્વિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક અનાનુપૂર્વી-અનેક અવકતવ્ય છે. અથવા,

૧. ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ, પરમાણુપુદ્ગલ અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક આનુપૂર્વી એક અનાનુપૂર્વી, એક અવકતવ્ય છે, ૨. ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલ અને અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક આનુપૂર્વી, એક અનાનુપૂર્વી, અનેક અવકતવ્ય છે, ૩. ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી, એક અવકતવ્ય છે, ૪. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ અને અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, એક આનુપૂર્વી અનેક અનાનુપૂર્વી, અનેક અવકતવ્ય છે, ૫. અનેક ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલ અને દ્વિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક આનુપૂર્વી, એક અનાનુપૂર્વી, એક અવકતવ્ય છે, ૬. અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલ અને અનેક દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, અનેક આનુપૂર્વી, એક અનાનુપૂર્વી, અનેક અવકતવ્ય છે, ૭. અનેક ત્રિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ અને એક દ્વિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી, એક અવકતવ્ય છે, ૮. અનેક ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, અનેક પરમાણુ પુદ્ગલ અને અનેક દ્વિપ્રદેશીસ્કંધ, અનેક આનુપૂર્વી, અનેક અનાનુપૂર્વી, અનેક અવકતવ્ય છે.

આ પ્રમાણે નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૮૯

સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય ક્યાં સમવતરિત થાય છે ?

શું તે આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમવતરિત થાય છે કે અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમવતરિત થાય છે કે તે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમવતરિત થાય છે ?

નૈગમ વ્યવહાર સંમત આનુપૂર્વીદ્રવ્ય આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં જ સમવતરિત થાય છે – સમાવિષ્ટ થાય છે પરંતુ અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય કે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમવતરિત થતા નથી.

નૈગમ વ્યવહારનય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય ક્યાં સમાવિષ્ટ થાય છે ?

શું તે આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય કે અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય કે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે ?

અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય આનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થતા નથી પરંતુ અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં જ સમાવિષ્ટ થાય છે.

નૈગમ વ્યવહારનય સંમત અવકતવ્ય દ્રવ્ય ક્યાં સમવતરિત થાય છે ?

શું તે આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે કે અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે કે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે ?

અવકતવ્ય દ્રવ્ય કે અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થતા નથી, અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં જ સમાવિષ્ટ થાય છે.

સૂત્ર-૯૦ , ૯૧

અનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે? અનુગમના નવ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. સત્પદ પ્રરૂપણા, ૨. દ્રવ્યપ્રમાણ, ૩. ક્ષેત્ર, ૪. સ્પર્શના, ૫. કાળ, ૬. અંતર, ૭. ભાગ, ૮. ભાવ, ૯. અલ્પબહુત્વ.

સૂત્ર-૯૨

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસ્તિરૂપ છે કે નાસ્તિરૂપ છે ?

નિયમા અસ્તિરૂપ છે.

નૈગમ વ્યવહાર નયસંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસ્તિરૂપ છે કે નાસ્તિરૂપ છે ?

નિયમા અસ્તિરૂપ છે.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અવકતવ્ય દ્રવ્ય અસ્તિરૂપ છે કે નાસ્તિરૂપ છે ?

નિયમા અસ્તિરૂપ છે.

સૂત્ર-૯૩

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

તે સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે. તે જ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય, આ બંને દ્રવ્ય પણ અનંત છે.

સૂત્ર-૯૪

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના કેટલા ભાગમાં અવગાઢ હોય છે ?

શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાતમાં ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં કે અસંખ્યાત ભાગોમાં અવગાઢ હોય છે કે સર્વલોકમાં અવગાઢ હોય છે ?

કોઈ એક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં અથવા લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અથવા લોકના સંખ્યાત ભાગોમાં અથવા લોકના અસંખ્યાત ભાગોમાં રહે છે, અથવા સમસ્ત લોકમાં અવગાઢ બની રહે છે.

અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે નિયમા સમસ્ત લોકમાં અવગાઢ છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં કે સમસ્ત લોકમાં અવગાઢ છે ?

એક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં કે સર્વ લોકમાં અવગાઢ નથી પરંતુ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અવગાઢ છે, અનેક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિયમા સર્વલોકમાં અવગાઢ છે.

તે જ પ્રમાણે અવકતવ્ય દ્રવ્યના વિષયમાં જાણવુ અર્થાત્ તે પણ એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમાં અવગાઢ છે અને અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિયમા સર્વલોકમાં અવગાઢ છે.

સૂત્ર-૯૫

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગને, અસંખ્યાતમા ભાગને, સંખ્યાત ભાગોને, અસંખ્યાત ભાગોને સ્પર્શે છે કે સર્વલોકને સ્પર્શે છે ?

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત એક આનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના સંખ્યાતમા ભાગને, અસંખ્યાતમા ભાગને, સંખ્યાત ભાગોને, અસંખ્યાત ભાગોને અથવા સર્વલોકને સ્પર્શે છે. અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિયમા સર્વલોકને સ્પર્શે છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગને, અસંખ્યાતમા ભાગને, સંખ્યાત ભાગોને, અસંખ્યાત ભાગોને કે સર્વ લોકને સ્પર્શે છે ?

એક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે લોકનો સંખ્યાતમો ભાગ, સંખ્યાત ભાગો, અસંખ્યાત ભાગો કે સર્વ લોકને સ્પર્શતા નથી પરંતુ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે. અનેક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ સર્વ લોકને સ્પર્શે છે.

અવકતવ્ય દ્રવ્યોની સ્પર્શના તે જ પ્રમાણે, અનાનુપૂર્વીની જેમ જાણવી.

સૂત્ર-૯૬

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ?

એક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની સ્થિતિ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની છે. અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની સ્થિતિ નિયમા સર્વકાલીક છે.

અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્યોની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આનુપૂર્વી દ્રવ્યની જેમ જાણવી.

સૂત્ર-૯૭

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યોનું અંતર વિરહકાળ કેટલું છે? એક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું અંતર છે. અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યોનું અંતર કેટલું છે ?

એક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું અંતર છે. અનેક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અવકતવ્ય દ્રવ્યોનું અંતર કેટલા કાળનું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

એક અવકતવ્ય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળનું અંતર છે. અનેક અવકતવ્ય દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

સૂત્ર-૯૮

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યોના કેટલામા ભાગે છે ?

શું સંખ્યાતમા ભાગે, અસંખ્યાતમા ભાગે, સંખ્યાત ભાગોમાં કે અસંખ્યાત ભાગોમાં છે ? આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યોના અસંખ્યાતમા ભાગ, અસંખ્યાતમા ભાગ કે સંખ્યાત ભાગોમાં નથી પરંતુ નિયમા નિશ્ચયથી. અસંખ્યાત ભાગોમાં છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યોના કેટલામા ભાગે છે ?

શું સંખ્યાતમા ભાગ, અસંખ્યાતમા ભાગ, સંખ્યાત ભાગો કે અસંખ્યાત ભાગોમાં છે? અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યના સંખ્યાતમા ભાગ અને સંખ્યાત ભાગો કે અસંખ્યાત ભાગો રૂપ નથી પરંતુ અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

અવકતવ્ય દ્રવ્ય પણ અનાનુપૂર્વીની જેમ અસંખ્યાતમા ભાગે છે.

સૂત્ર-૯૯

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય કયા ભાવમાં વર્તે છે ? ૧. ઔદયિક, ૨. ઓપશમિક, ૩. ક્ષાયિક, ૪. ક્ષાયોપશમિક, ૫. પારિણામિક કે ૬. સાન્નિપાતિક ભાવમાં હોય છે ?

સમસ્ત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય નિયમા સાદિ પારિણામિક ભાવમાં હોય છે.

અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય માટે પણ આ પ્રમાણે જ જાણવું અર્થાત્ તે પણ સાદિ પારિણામિક ભાવમાં વર્તે છે.

સૂત્ર-૧૦૦

ભગવન્ ! નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યો, અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યો અને અવકતવ્ય દ્રવ્યોમાંથી દ્રવ્યાર્થથી, પ્રદેશાર્થથી અને દ્રવ્ય પ્રદેશાર્થથી કોણ-કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ?

ગૌતમ ! દ્રવ્યાપેક્ષાએ અવકતવ્ય દ્રવ્ય સર્વથી થોડા છે, તેના કરતા અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યો દ્રવ્યાર્થથી વિશેષાધિક છે અને તેના કરતા આનુપૂર્વી દ્રવ્ય દ્રવ્યાર્થથી અસંખ્યાતગુણા અધિક છે.

પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય સર્વથી થોડા છે, તેથી અવકતવ્ય દ્રવ્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ વિશેષાધિક છે અને તેથી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અનંતગુણા અધિક છે.

દ્રવ્ય-પ્રદેશ બંનેમાં અવકતવ્ય દ્રવ્ય દ્રવ્યાપેક્ષાએ સર્વથી થોડા છે, તેથી દ્રવ્ય અપ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે, તેથી પ્રદેશની અપેક્ષાએ અવકતવ્ય દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે, તેથી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય દ્રવ્ય અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણા છે અને તે જ આનુપૂર્વી દ્રવ્ય પ્રદેશાપેક્ષા અનંતગુણા અધિક છે.

આ રીતે અનુગમનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે,

તેમજ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીની વકતવ્યતા પણ પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૧૦૧

સંગ્રહનય સંમત અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંગ્રહ નય સંમત અનૌપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. અર્થપદ પ્રરૂપણા, ૨. ભંગસમુત્કીર્તનતા, ૩. ભંગોપ-દર્શનતા, ૪. સમવતાર, ૫. અનુગમ.

સૂત્ર-૧૦૨

સંગ્રહ નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંગ્રહ નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે, ચતુષ્પ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે યાવત્ દસ પ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી, અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી અને અનંતપ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે. પરમાણુ પુદ્ગલ અનાનુપૂર્વી છે, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અવકતવ્ય છે.

આ સંગ્રહ નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૧૦૩/૧

સંગ્રહ નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું પ્રયોજન શું છે ?

સંગ્રહ નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા દ્વારા સંગ્રહ નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતા કરવામાં આવે છે.

સંગ્રહ નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભંગોના નામોનું કથન કરવું તે ભંગ-સમુત્કીર્તનતા કહેવાય છે. સંગ્રહ નય સંમત ભંગોનું કથન આ પ્રમાણે છે.

૧. આનુપૂર્વી છે ૨. અનાનુપૂર્વી છે ૩. અવકતવ્ય છે. દ્વિસંયોગી ભંગ - ૪. આનુપૂર્વી-અનાનુપૂર્વી છે ૫. આનુપૂર્વી-અવકતવ્ય છે ૬. અનાનુપૂર્વી અવકતવ્ય છે, ત્રિસંયોગી ભંગ - ૭. આનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી, અવકતવ્ય છે.

સૂત્ર-૧૦૩/૨ થી ૧૦૮/૧

૧૦૩/૨. સંગ્રહ નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું શું પ્રયોજન છે ?

સંગ્રહ નય સંમત ભંગ-સમુત્કીર્તનતા દ્વારા સંગ્રહ નય સંમત ભંગોપદર્શન કરવામાં આવે છે.

૧૦૪. સંગ્રહ નય સંમત ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભંગોના નામ વાચ્યાર્થ સહિત બતાવવા તે ભંગોપદર્શનતા કહેવાય છે. અર્થ સહિત તે ભંગો આ પ્રમાણે બને છે.

અસંયોગી ત્રણ ભંગ - ૧. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ આનુપૂર્વી છે. ૨. પરમાણુ પુદ્ગલ અનાનુપૂર્વી છે. ૩. દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અવકતવ્ય છે.

દ્વિસંયોગી ત્રણ ભંગ - ૧. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અને પરમાણુ પુદ્ગલ, આનુપૂર્વી-અનાનુપૂર્વી છે. ૨. ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, આનુપૂર્વી-અવકતવ્ય છે. ૩. પરમાણુ પુદ્ગલ અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અનાનુપૂર્વી, અવકતવ્ય છે.

ત્રિસંયોગી એક ભંગ - ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલ અને દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ-આનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી, અવકતવ્ય દ્રવ્ય છે. આનુપૂર્વીનો વાચ્યાર્થ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, અનાનુપૂર્વીનો વાચ્યાર્થ પરમાણુ પુદ્ગલ અને અવકતવ્યનો વાચ્યાર્થ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ છે, તેમ સર્વત્ર જાણવું.

આ પ્રમાણે સંગ્રહ નય સંમત ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ જાણવું.

૧૦૫. સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે કે અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ-સમવતરિત થાય છે કે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે? સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમવતરિત થાય છે, અનાનુપૂર્વી કે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થતા નથી.

આ જ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય, આ બંને દ્રવ્ય સ્વ-સ્વ સ્થાનમાં સમાવિષ્ટ થાય છે.

૧૦૬. સંગ્રહ નય સંમત અનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંગ્રહ નય સંમત અનુગમ આઠ પ્રકારના છે.

૧૦૭. ૧. સત્પદ પ્રરૂપણા, ૨. દ્રવ્યપ્રમાણ, ૩. ક્ષેત્ર, ૪. સ્પર્શના, ૫. કાળ, ૬. અંતર, ૭. ભાગ, ૮. ભાવ. સંગ્રહ નય સામાન્યત્રાહી હોવાથી તેમાં ભેદ સંભવતા નથી, તેથી તેમાં અલ્પબહુત્વ નથી.

સૂત્ર-૧૦૮/૧

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસ્તિરૂપ છે કે નાસ્તિરૂપ છે ?

આનુપૂર્વી દ્રવ્ય નિયમા-નિશ્ચિત રૂપે અસ્તિરૂપ છે. તે જ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય પણ અસ્તિરૂપ જ છે.

સૂત્ર-૧૦૮/૨

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી અને અનંત પણ નથી, પરંતુ નિયમા એક રાશિ રૂપ છે. તે જ પ્રમાણે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય પણ એક રાશિ રૂપ છે.

સૂત્ર-૧૦૮/૩

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના કેટલા ભાગમાં છે ?

શું તે લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં કે સર્વલોકમાં છે ?

સમસ્ત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના સંખ્યાતમા ભાગ, અસંખ્યાતમા ભાગ, સંખ્યાત ભાગો કે અસંખ્યાત ભાગોમાં નથી પરંતુ નિયમા સર્વલોકમાં છે. આ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય પણ સર્વલોકમાં છે.

સૂત્ર-૧૦૮/૪

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગ, અસંખ્યાતમા ભાગ, સંખ્યાત ભાગો, અસંખ્યાત ભાગો કે સર્વ લોકને સ્પર્શે છે ?

આનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના સંખ્યાતમા ભાગ, અસંખ્યાતમા ભાગ, સંખ્યાત ભાગો, અસંખ્યાત ભાગોને સ્પર્શતા નથી પરંતુ નિયમથી સર્વ લોકને સ્પર્શે છે. આ જ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય, આ બંને દ્રવ્ય પણ સર્વ લોકને સ્પર્શે છે.

સૂત્ર-૧૦૮/૫

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી આનુપૂર્વી રૂપે રહે છે ?

આનુપૂર્વી દ્રવ્ય આનુપૂર્વી રૂપે સર્વકાળ રહે છે. અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય માટે પણ તેમજ સમજવું અર્થાત્ આ ત્રણે દ્રવ્ય સર્વ કાળમાં વિદ્યમાન જ હોય છે.

સંગ્રહ નય સર્વ આનુપૂર્વી વગેરે દ્રવ્યને એક રૂપે જ સ્વીકારે છે માટે અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કાળમર્યાદા સર્વાદ્યા કહી છે.

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યનું કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળનું અંતર-વિરહકાળ હોય છે ?

કાળની અપેક્ષાએ આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં વિરહ નથી. અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય માટે પણ તેમજ જાણવું કે તેમાં અંતર નથી. આ ત્રણે દ્રવ્ય સર્વકાળમાં હોય જ છે. તેનું અવસ્થાન ત્રણે કાળમાં હોવાથી તેમાં વિરહ નથી.

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યોના કેટલામા ભાગ પ્રમાણ હોય છે ?

શું સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ, સંખ્યાત ભાગો પ્રમાણ કે અસંખ્યાત ભાગો પ્રમાણ હોય છે ?

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યના સંખ્યાતમા ભાગ, અસંખ્યાતમા ભાગ, સંખ્યાત ભાગો કે અસંખ્યાત ભાગો પ્રમાણ નથી પરંતુ નિયમમાં ત્રીજા ભાગ પ્રમાણ હોય છે. શેષ અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય પણ શેષ દ્રવ્યથી ત્રીજા ભાગ પ્રમાણ.

સૂત્ર-૧૦૮/૬

સંગ્રહ નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય કયા ભાવમાં હોય છે ?

આનુપૂર્વી દ્રવ્ય નિયમથી સાદિ પારિલામિક ભાવમાં હોય છે. તેમજ અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય માટે પણ જાણવું. એક રાશિગત દ્રવ્યોમાં અલ્પબહુત્વ નથી.

સૂત્ર-૧૦૯

ઔપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

સૂત્ર-૧૧૦

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. ધર્માસ્તિકાય, ૨. અધર્માસ્તિકાય, ૩. આકાશાસ્તિકાય, ૪. જીવાસ્તિકાય, ૫. પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૬. અદ્ધાકાળ. આ પ્રમાણે અનુક્રમથી કથન કરાય કે સ્થાપન કરાય, તેને પૂર્વાનુપૂર્વી કહે છે.

આ પૂર્વાનુપૂર્વીનું વર્ણન થયું.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૬. અદ્ધાસમય, ૫. પુદ્ગલાસ્તિકાય, ૪. જીવાસ્તિકાય, ૩. આકાશાસ્તિકાય, ૨. અધર્માસ્તિકાય, ૧. ધર્માસ્તિકાય. આ પ્રમાણે વિપરીત ક્રમથી સ્થાપન કરાય તે પશ્ચાનુપૂર્વી.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકથી પ્રારંભ કરી, એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા છ સંખ્યા પર્યંતની સ્થાપિત શ્રેણીના અંકોને પરસ્પર ગુણી-અભ્યસ્ત રાશિમાંથી આદિ અને અંતના પૂર્વાનુપૂર્વી અને પશ્ચાનુપૂર્વી રૂપ. બે ભંગ ન્યૂન કરતા જે સંખ્યા રહે, તેટલી આ છ દ્રવ્યોની. અનાનુપૂર્વી છે.

સૂત્ર-૧૧૧

અથવા ઔપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વી ત્રણ પ્રકારે કહી છે. જેમ કે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે? પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - પરમાણુ પુદ્ગલ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ ચાવત્ દસ પ્રદેશી સ્કંધ, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, અસંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, અનંતપ્રદેશી સ્કંધ, આ ક્રમવાળી આનુપૂર્વી પૂર્વાનુપૂર્વી કહેવાય છે. આ પૂર્વાનુપૂર્વીનું વર્ણન થયું.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે? પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - અનંતપ્રદેશી સ્કંધ, અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ, સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ, ચાવત્ દશ પ્રદેશી સ્કંધ ચાવત્ ત્રિપ્રદેશી સ્કંધ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ, પરમાણુ પુદ્ગલ. આ રીતે વિપરીત ક્રમથી સ્થાપન કરાય તેને પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે? એકથી પ્રારંભ કરીને એક એકની વૃદ્ધિ કરવાથી નિર્મિત અનંત પ્રદેશી સ્કંધ પર્યંતની શ્રેણીની સંખ્યાને પરસ્પર ગુણવાથી નિષ્પન્ન અભ્યોન્યાભ્યસ્ત રાશિમાંથી આદિ અને અંતરૂપ બે ભંગ ન્યૂન કરવાથી અનાનુપૂર્વી બને છે.

આ રીતે ઔપનિધિકી દ્રવ્યાનુપૂર્વીનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

આ રીતે જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યાનુપૂર્વી અને નોઆગમથી દ્રવ્યાનુપૂર્વી તથા દ્રવ્યાનુપૂર્વીનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૧૧૨ થી ૧૧૪/૧

૧૧૨. ક્ષેત્રાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે? ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ઔપનિધિકી અને

અનોપનિધિકી.

૧૧૩. તે બેમાંથી ઓપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વી સ્થાપ્ય છે. તે અલ્પ વિષયવાળી હોવાથી તેનું વર્ણન પશ્ચાત્ કરવામાં આવતું હોવાથી તે સ્થાપ્ય છે.

ક્ષેત્રાનુપૂર્વીમાં જે અનોપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વી છે તેના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અને ૨. સંગ્રહ નય સંમત.

૧૧૪/૧. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનોપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે? નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનોપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના પાંચ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. અર્થપદ-પ્રરૂપણા, ૨. ભંગ-સમુત્કીર્તનતા, ૩. ભંગોપદર્શનતા, ૪. સમવતાર અને ૫. અનુગમ.

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે? નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે - ત્રણ આકાશપ્રદેશ પર સ્થિત અવગાઢ. સ્કંધ આનુપૂર્વી છે યાવત્ દશપ્રદેશાવગાહી સ્કંધ, સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ, અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્ય આનુપૂર્વી છે. એક પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્ય સ્કંધો અનાનુપૂર્વી છે અને બે પ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્ય સ્કંધો અવકતવ્ય છે.

ત્રણ આકાશપ્રદેશાવગાઢ અનેક દ્રવ્ય સ્કંધો અનેક આનુપૂર્વી છે યાવત્ દસપ્રદેશાવગાઢ સ્કંધો, સંખ્યાત પ્રદેશા-વગાઢ સ્કંધો અને અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ સ્કંધો અનેક આનુપૂર્વી છે, એક પ્રદેશાવગાઢ સ્કંધો અનેક અનાનુપૂર્વી છે, દ્વિપ્રદેશાવગાઢ સ્કંધો અનેક અવકતવ્ય છે. આવું નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ જાણવું.

આ નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું પ્રયોજન શું છે? આ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા દ્વારા નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતા કરવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૧૧૪/૨

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે? નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગ-સમુત્કીર્તનતા-ભંગોનું નિરૂપણ આ પ્રમાણે છે - ૧. આનુપૂર્વી છે, ૨. અનાનુપૂર્વી છે, ૩. અવકતવ્ય છે વગેરે છવ્વીસ ભંગોના નામોનું કથન દ્રવ્યાનુપૂર્વીગત ભંગસમુત્કીર્તનતા પ્રમાણે જાણવું.

આ નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતા નું સ્વરૂપ છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું પ્રયોજન શું છે ?

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તન દ્વારા નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ભંગોપદર્શન કરવામાં આવે છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વીની ભંગોપદર્શનતા આ પ્રમાણે છે. ત્રણ આકાશપ્રદેશાવગાઢ દ્રવ્યસ્કંધ 'આનુપૂર્વી' પદનો વાર્યાર્થ છે. ૨. એક પ્રદેશાવગાઢ પરમાણુ વગેરે દ્રવ્ય 'અનાનુપૂર્વી' છે. ૩. તથા બે પ્રદેશાવગાઢ સ્કંધ અવકતવ્ય છે. ૪. ત્રણ આકાશ પ્રદેશાવગાઢ અનેક સ્કંધો અનેક 'આનુપૂર્વી' એ બહુવચનાંત પદના વાર્ય છે. ૫. એક આકાશ પ્રદેશાવગાઢ અનેક પરમાણુઓ, સ્કંધો અનેક 'અનાનુપૂર્વી' છે. ૬. દ્વિપ્રદેશાવગાઢ સ્કંધો અનેક 'અવકતવ્ય' છે અથવા ૭. ત્રણ પ્રદેશા-વગાઢ સ્કંધ. અને એક પ્રદેશાવગાઢ પરમાણુ કે સ્કંધ આનુપૂર્વી અને અનાનુપૂર્વી દ્વિસંયોગી. છે.

આ પ્રમાણે અસંયોગીના ૬, દ્વિસંયોગીના ૧૨ અને ત્રણ સંયોગીના ૮ ભંગ મળી કુલ છવ્વીસ ભંગના વાર્યાર્થ નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત દ્રવ્યાનુપૂર્વીની જેમ જાણવા જોઈએ.

આ નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વીની ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૧૧૪/૩

સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહારનય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યો ક્યાં સમાવિષ્ટ થાય છે ?

આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં, અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં કે અવકતવ્ય દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે ?

આનુપૂર્વી દ્રવ્ય આનુપૂર્વી દ્રવ્યમાં સમાવિષ્ટ થાય છે પરંતુ અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યોમાં કે અવકતવ્ય દ્રવ્યોમાં સમાવિષ્ટ થતા નથી. આ રીતે ત્રણે સ્વ-સ્વસ્થાનમાં જ સમાવિષ્ટ થાય છે.

સૂત્ર-૧૧૪/૪ થી ૧૧૬/૧

૧૧૪/૪. અનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનુગમના નવ પ્રકાર કહ્યા છે. ૧૧૫. ૧. સત્પદ-પ્રરૂપણા, ૨. દ્રવ્ય પ્રમાણ, ૩. ક્ષેત્ર, ૪. સ્પર્શના, ૫. કાલ, ૬. અંતર, ૭. ભાગ, ૮. ભાવ, ૯. અલ્પબહુત્વ.

૧૧૬/૧. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વી, અસ્તિરૂપ છે કે નાસ્તિરૂપ છે ? નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વી નિયમા અસ્તિરૂપ છે. અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય પણ નિયમા અસ્તિરૂપ છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય સંખ્યાત કે અનંત નથી પરંતુ અસંખ્યાત છે. આ જ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય બંને દ્રવ્ય પણ નિયમા અસંખ્યાત છે.

સૂત્ર-૧૧૬/૨

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના કેટલા ભાગમાં હોય છે ?

શું સંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાતમાં ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં કે યાવત્ સર્વલોકમાં હોય છે.

એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોકના સંખ્યાતમાં ભાગમાં, અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગોમાં અથવા દેશોન લોકમાં હોય છે. અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિયમા સર્વલોકમાં હોય છે.

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યના વિષયમાં ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પૂછવા.

એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમા ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં કે અસંખ્યાત ભાગોમાં નથી, સર્વલોકમાં નથી પરંતુ અસંખ્યાતમા ભાગમાં છે. અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિયમા સર્વલોકમાં છે.

અવકતવ્ય દ્રવ્ય માટે પણ આ પ્રમાણે જાણવું.

સૂત્ર-૧૧૬/૩

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શું લોકના સંખ્યાતમા ભાગને, અસંખ્યાતમા ભાગને, સંખ્યાત ભાગોને, અસંખ્યાત ભાગોને કે સર્વલોકને સ્પર્શે છે ?

એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોકના સંખ્યાતમા ભાગને, અસંખ્યાતમા ભાગને, સંખ્યાત ભાગો, અસંખ્યાત ભાગો અથવા દેશોન લોકને સ્પર્શે છે. અનેક દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ નિયમા સર્વલોકને સ્પર્શે છે.

અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્યોની સ્પર્શનું કથન પૂર્વોક્ત ક્ષેત્ર દ્વારને અનુરૂપ સમજવું. વિશેષતા એ છે કે ક્ષેત્રને બદલે અહીં સ્પર્શના કહેવી.

સૂત્ર-૧૧૬/૪

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય કાળની અપેક્ષાએ કેટલા કાળ સુધી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય રૂપે રહે છે ?

એક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળ સુધી રહે છે. વિવિધ

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ આનુપૂર્વીઓ નિયમા સર્વકાલીક છે.

આ જ રીતે અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્યોની સ્થિતિ જાણવી.

સૂત્ર-૧૧૬/૫

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યનું કેટલા કાળનું અંતર હોય છે? ત્રણે આનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી, અવકતવ્ય દ્રવ્યોમાં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે. અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

સૂત્ર-૧૧૬/૬

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યોના કેટલામા ભાગ પ્રમાણ છે ?

ત્રણે દ્રવ્યોનું કથન દ્રવ્યાનુપૂર્વી પ્રમાણે જાણવું.

સૂત્ર-૧૧૬/૭, ૧૧૬/૮

૧૧૬/૭. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય કયા ભાવમાં વર્તે છે ?

આનુપૂર્વી, અનાનુ-પૂર્વી અને અવકતવ્ય આ ત્રણે નિયમા સાદિ પારિણામિક ભાવમાં વર્તે છે. પુદ્ગલ દ્રવ્યનું પરિણામન સાદિ પારિણામિક છે.

૧૧૬/૮. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યો, અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યો અને અવકતવ્ય દ્રવ્યોમાં દ્રવ્યાર્થ, પ્રદેશાર્થ અને દ્રવ્ય-પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાએ કોણ કોનાથી અલ્પ, બહુ, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ?

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અવકતવ્ય દ્રવ્ય દ્વિપ્રદેશાવગાઢ. સૌથી અલ્પ છે. તેથી અનાનુપૂર્વી એક પ્રદેશાવગાઢ. દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે અને તેથી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસંખ્યાતગુણ અધિક છે.

પ્રદેશની અપેક્ષાએ સર્વથી થોડા અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય છે, અપ્રદેશી હોવાથી, અવકતવ્ય દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે. તેથી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસંખ્યાત ગુણ છે.

દ્રવ્ય-પ્રદેશ અપેક્ષાએ નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત. દ્રવ્યાર્થથી સૌથી અલ્પ અવકતવ્ય દ્રવ્ય છે. તેથી દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થથી અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે. તેથી પ્રદેશાર્થથી અવકતવ્ય દ્રવ્ય વિશેષાધિક છે. તેથી દ્રવ્યાર્થથી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસંખ્યાતગુણ અધિક છે. તેથી પ્રદેશાર્થથી આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસંખ્યાતગુણ અધિક છે.

સૂત્ર-૧૧૭ થી ૧૧૮

સંગ્રહ નય સંમત અનૌપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પૂર્વકથિત સંગ્રહ નય સંમત દ્રવ્યાનુપૂર્વી જેવું જ સંગ્રહ નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૧૨૦/૧

ઔપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી અને ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વી ઔપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. અધોલોક, ૨. તિર્યગ્લોક, ૩. ઉર્ધ્વ લોક. આ ક્રમથી ક્ષેત્ર-લોકનો નિર્દેશ કરવો તેને પૂર્વાનુપૂર્વી ઔપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વી કહે છે.

૧. ઉર્ધ્વલોક, ૨. તિર્યગ્લોક, ૩. અધોલોક, આવા વિપરીત ક્રમથી ક્ષેત્રનું કથન કરવું તેને પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે. એકથી શરૂ કરી, એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા ત્રણ પર્યતની રાશિને પરસ્પર ગુણવાથી જે અભ્યસ્ત રાશિ આવે તેમાંથી આદિ અને અંતના બે ભંગને બાદ કરતા જે રાશિ આવે તેટલા અનાનુપૂર્વીના ભંગ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૨૦/૨

અધોલોક ક્ષેત્રાનુપૂર્વી ત્રણ પ્રકારની કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે -

૧. પૂર્વાનુપૂર્વી ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી ૩. અનાનુપૂર્વી.

અધોલોક ક્ષેત્ર પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. રત્નપ્રભા, ૨. શર્કરાપ્રભા, ૩. વાલુકાપ્રભા, ૪. પંકપ્રભા, ૫. ધૂમપ્રભા, ૬. તમઃપ્રભા અને ૭. તમસ્તમપ્રભા.

આ ક્રમથી સાત નરકભૂમિઓના કથનને અધોલોક ક્ષેત્ર પૂર્વાનુપૂર્વી કહે છે.

અધોલોક ક્ષેત્ર પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

તમસ્તમપ્રભા નામની સાતમી નરકથી શરૂ કરી વિપરીત ક્રમથી પ્રથમ રત્નપ્રભા નરક પર્યંતના કથનને અધોલોક ક્ષેત્ર પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે.

અધોલોક ક્ષેત્ર અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આદિમાં એકને સ્થાપિત કરી એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા સાત પર્યંતની સંખ્યાને એક શ્રેણીમાં રાખીને તે શ્રેણીના અંકોને પરસ્પર ક્રમશઃ ગુણવાથી જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય તેમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ ભંગને છોડીને શેષ ભંગ અનાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૨૦/૩ થી ૧૨૫/૧

૧૨૦/૩. તિર્યચલોક ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે -

૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી અને ૩. અનાનુપૂર્વી.

૧૨૧ થી ૧૨૪. મધ્યલોકક્ષેત્ર પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જંબૂદ્વીપ, લવણસમુદ્ર, ધાતકીખંડ દ્વીપ, કાલોદધિ સમુદ્ર, પુષ્કરદ્વીપ, પુષ્કરોદ સમુદ્ર, વરુણદ્વીપ, વરુણોદ સમુદ્ર, ક્ષીરદ્વીપ, ક્ષીરોદ સમુદ્ર, ધૃતદ્વીપ, ધૃતોદ સમુદ્ર, ઈશુવરદ્વીપ, ઈશુવર સમુદ્ર, નન્દીદ્વીપ, નંદી સમુદ્ર, અરુણા વરદ્વીપ, અરુણાવર સમુદ્ર, કુંડલદ્વીપ, કુંડલ સમુદ્ર, રચકદ્વીપ અને રચક સમુદ્ર.

જંબૂદ્વીપથી લઈને આ રચક સમુદ્ર પર્યંતના દ્વીપ સમુદ્ર નિરંતર છે.

તે પછી શેષ અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રોનું અક્રમિક કથન છે અર્થાત્ ત્યાંથી આગળ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર, પછી ભુજગવર દ્વીપ સમુદ્ર, પશ્ચાત્ અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર પછી કુશવર, કૌંચવર વગેરે દ્વીપ સમુદ્રો છે.

તે પછી આભરણ આદિ દ્વીપસમુદ્રો છે અર્થાત્ લોકમાં જેટલા શુભ નામના આભરણ, વસ્ત્ર, ગંધ, ઉત્પલ, તિલક, પદ્મ, નિધિ, રત્ન, વર્ષધર, હૃદ, નદી, વિજય, વક્ષસ્કાર, કલ્પેન્દ્ર, કુરુ, મંદર, આવાસ, કૂટ, નક્ષત્ર, ચંદ્ર, સૂર્ય આદિ છે તે નામના દ્વીપસમુદ્રો છે.

અંતે દેવ, નાગ, યક્ષ, ભૂત અને સ્વયંભૂરમણ આ પાંચ નામના દ્વીપ અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર છે.

જંબૂદ્વીપથી લઈ સ્વયંભૂરમણ પર્યંતના બધા દ્વીપસમુદ્ર એક-બીજાથી વેષ્ટિત છે, વીંટળાયેલા છે.

૧૨૫/૧. મધ્યલોકક્ષેત્ર પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર, સ્વયંભૂરમણ દ્વીપ, ભૂત સમુદ્ર, ભૂત દ્વીપથી લઈ જંબૂદ્વીપ સુધી વિપરીત ક્રમથી દ્વીપ-સમુદ્રના સ્થાપનને મધ્યલોક ક્ષેત્ર પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે.

મધ્યલોકક્ષેત્ર અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકથી શરૂ કરી, એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા અસંખ્યાત પર્યંતની રાશિને એક શ્રેણીમાં સ્થાપી, તેને પરસ્પર ગુણવાથી જે અભ્યસ્ત રાશિ આવે તેમાંથી આદિ અને અંતના બે ભંગને બાદ કરતા જે રાશિ રહે તે પ્રમાણ ભંગ અનાનુપૂર્વી કહે છે.

સૂત્ર-૧૨૫/૨

ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્ર પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. સૌધર્મ, ૨. ઈશાન, ૩. સનત્કુમાર, ૪. માહેન્દ્ર, ૫. બ્રહ્મલોક, ૬. લાંતક, ૭. મહાશુક, ૮. સહસ્રાર, ૯. આનત, ૧૦. પ્રાણત, ૧૧. આરણ, ૧૨. અચ્યુત, ૧૩. ત્રૈવેચક વિમાન, ૧૪. અનુત્તર વિમાન, ૧૫. ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી.

આ ક્રમથી ઉર્ધ્વલોકના ક્ષેત્રોને પ્રસ્થાપિત કરવા તેને પૂર્વાનુપૂર્વી.

ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્ર પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વીથી શરૂ કરી સૌધર્મ કલ્પ સુધી વિપરીત ક્રમથી ઉર્ધ્વલોકના ક્ષેત્રોને સ્થાપિત કરવા તેને પશ્ચાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

ઉર્ધ્વલોક ક્ષેત્ર અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકને આદિમાં સ્થાપિત કરી એકોત્તર વૃદ્ધિ કરતા પંદર પર્યન્તની સંખ્યાની શ્રેણી-પંક્તિમાં સ્થાપિત કરી, તે સંખ્યાને ક્રમશઃ પરસ્પર ગુણા કરવાથી જે ભંગ રાશિ પ્રાપ્ત થાય તેના આદિ અને અંતના બે ભંગને છોડી શેષ ભંગોને અનાનુપૂર્વી કહેવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૧૨૫/૩

અન્ય અપેક્ષાએ ઔપનિધિકી ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુ પૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એક પ્રદેશાવગાઢ, દ્વિપ્રદેશાવગાઢ ચાવત્ દશપ્રદેશાવગાઢ, સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ, અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોને ક્રમથી સ્થાપવામાં આવે, તે ક્ષેત્ર સંબંધી પૂર્વાનુપૂર્વી.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢથી શરૂ કરી વિપરીત ક્રમથી એક પ્રદેશાવગાઢ પર્યન્તની સ્થાપનાને પશ્ચાનુપૂર્વી.

એક પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલની એક સંખ્યાથી પ્રારંભ કરી, એક એકની વૃદ્ધિ કરતા અસંખ્યાત પર્યન્તની શ્રેણી સ્થાપિત કરી તે સંખ્યાનો ક્રમશઃ પરસ્પર ગુણાકાર કરી જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય, તેમાંથી આદિ અને અંતના બે ભંગ છોડીને શેષ ભંગ અનાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

આ અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૧૨૬ , ૧૨૭

૧૨૬. કાલાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ? કાલાનુપૂર્વીના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે, ૧. ઔપનિધિકી અને ૨. અનૌપનિધિકી.

ઔપનિધિકી અને અનૌપનિધિકીમાંથી ઔપનિધિકી કાલાનુપૂર્વી સ્થાપ્ય છે અર્થાત્ અલ્પવક્તવ્ય હોવાથી તેનું વર્ણન પછી કરવામાં આવશે.

૧૨૭. તેમાં જે અનૌપનિધિકી કાલાનુપૂર્વી છે, તેના બે પ્રકાર છે - ૧. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત, ૨. સંગ્રહ નય સંમત.

સૂત્ર-૧૨૮ , ૧૨૯

૧૨૮. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત કાલાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનૌપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. અર્થપદ પ્રરૂપણા, ૨. ભંગસમુત્કીર્તનતા, ૩. ભંગોપદર્શનતા, ૪. સમવતાર, ૫. અનુગમ.

૧૨૯. નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણામાં ત્રણ સમય, ચાર સમય યાવત્ દસ સમય, સંખ્યાત સમય, અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળુ દ્રવ્ય આનુપૂર્વી કહેવાય છે.

એક સમયની સ્થિતિવાળુ દ્રવ્ય અનાનુપૂર્વી અને બે સમયની સ્થિતિવાળુ દ્રવ્ય અવકતવ્ય કહેવાય છે.

ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળા, ચાર સમય યાવત્ અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા અનેક દ્રવ્ય અનેક આનુપૂર્વી કહેવાય છે.

એક સમયની સ્થિતિવાળા અનેક દ્રવ્ય અનેક અનાનુપૂર્વી અને બે સમયની સ્થિતિવાળા અનેક દ્રવ્ય અનેક અવકતવ્ય કહેવાય છે.

આ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણા છે.

આ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું શું પ્રયોજન છે ? યાવત્ તેના દ્વારા ભંગસમુત્કીર્તનતા કરાય છે. તે તેનું પ્રયોજન છે.

સૂત્ર-૧૩૦

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત દ્રવ્યાનુપૂર્વીની જેમ કાલાનુપૂર્વીની ભંગસમુત્કીર્તનતામાં ૧. આનુપૂર્વી છે, ૨. અનાનુપૂર્વી છે, ૩. અવકતવ્ય છે વગેરે છવ્વીસ ભંગ જાણવા. યાવત્ આ રીતે નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું સ્વરૂપ છે.

આ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતાનું શું પ્રયોજન છે ?

આ નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગસમુત્કીર્તનતા દ્વારા ભંગોપદર્શન કરાય છે.

સૂત્ર-૧૩૧

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ભંગોપદર્શનતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ત્રણ, ચાર આદિ સમયની સ્થિતિ વાળા એક-એક દ્રવ્ય આનુપૂર્વી, એક સમયની સ્થિતિવાળા એક-એક દ્રવ્ય અનાનુપૂર્વી અને બે સમયની સ્થિતિવાળા એક-એક દ્રવ્ય અવકતવ્ય કહેવાય છે.

ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળા અનેક દ્રવ્ય અનેક આનુપૂર્વી, એક સમયની સ્થિતિવાળા અનેક દ્રવ્ય અનેક અનાનુપૂર્વી તથા બે સમયની સ્થિતિવાળા અનેક દ્રવ્ય અનેક અવકતવ્ય કહેવાય છે.

દ્રવ્યાનુપૂર્વીની જેમ અહીં પણ છવ્વીસ ભંગોનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું, એક-એક ભંગનું સ્વરૂપ દર્શન કરાવે તે ભંગોપદર્શનતા કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૩૨

સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યો ક્યાં સમવતાર પામે છે ?

અર્થાત્ ક્યાં સમાવિષ્ટ થાય છે ?

યાવત્ ત્રણે સ્વ-સ્વ સ્થાનમાં સમવતરિત થાય છે.

આ સમવતારનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૧૩૩ , ૧૩૪

અનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનુગમના નવ પ્રકાર કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે - ૧. સત્પદપ્રરૂપણા યાવત્ ૯. અલ્પબહુત્વ.

સૂત્ર-૧૩૫/૧

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત કાલ. આનુપૂર્વી દ્રવ્ય અસ્તિરૂપે છે કે નાસ્તિરૂપે છે ?

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત કાલ. આનુપૂર્વી, અનાનુપૂર્વી, અવકતવ્ય, આ ત્રણે દ્રવ્ય નિયમા અસ્તિરૂપે છે.

આનુપૂર્વી દ્રવ્ય સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

આનુપૂર્વી વગેરે ત્રણે દ્રવ્ય સંખ્યાત કે અનંત નથી પરંતુ અસંખ્યાત છે.

સૂત્ર-૧૩૫/૨

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં, અસંખ્યાતમા ભાગમાં, સંખ્યાત ભાગોમાં, અસંખ્યાત ભાગો કે સર્વલોકમાં રહે છે ?

એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમસ્ત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય - ૧. લોકના સંખ્યાતમા ભાગમાં, ૨. અસંખ્યાતમા ભાગમાં, ૩. સંખ્યાત ભાગોમાં, ૪. અસંખ્યાત ભાગોમાં, ૫. દેશોન લોકમાં રહે છે. અનેક દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ નિયમથી સર્વલોકમાં રહે છે.

અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્યોની વકતવ્યતા નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વી પ્રમાણે જાણવી અર્થાત્ એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે બંને દ્રવ્ય લોકના સંખ્યાતમા ભાગ, સંખ્યાત ભાગો, અસંખ્યાત ભાગો કે સર્વલોકમાં અવગાઢ નથી પરંતુ અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહે છે. અનેક દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ તે બંને અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય સર્વ લોકમાં વ્યાપ્ત છે.

કાલાનુપૂર્વીના સ્પર્શના દ્વારનું કથન ક્ષેત્રાનુપૂર્વીની જેમ જ જાણવું.

સૂત્ર-૧૩૫/૩

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય આનુપૂર્વી રૂપે કેટલો કાળ રહે છે ?

અર્થાત્ તેની સ્થિતિ કેટલી છે ?

એક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આનુપૂર્વી દ્રવ્યની સ્થિતિ જઘન્ય ત્રણ સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળની છે. અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વકાલીક છે.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની સ્થિતિ કેટલી છે ?

એક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સમયની અને અનેક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વકાલીક છે.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અવકતવ્ય દ્રવ્યની સ્થિતિ કેટલી છે ?

એક અવકતવ્ય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સમયની છે અને અનેક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વકાલીક છે.

સૂત્ર-૧૩૫/૪

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્યનું કાળાપેક્ષાએ અંતર કેટલા સમયનું હોય છે ?

એક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ બે સમયનું અંતર છે. અનેક આનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યોનું અંતર કેટલા સમયનું છે ?

એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જઘન્ય બે સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતકાળનું અંતર છે અને અનેક અનાનુપૂર્વી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

નૈગમ વ્યવહાર નય સંમત અવકતવ્ય દ્રવ્યનું અંતર કેટલા સમયનું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવકતવ્ય દ્રવ્યનું જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત કાળનું અંતર છે. અનેક અવકતવ્ય દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અંતર નથી.

સૂત્ર-૧૩૫/૫

નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત આનુપૂર્વી દ્રવ્ય શેષ દ્રવ્યોના કેટલામા ભાગ પ્રમાણ છે ?

ક્ષેત્રાનુપૂર્વીના ભાગદ્વાર પ્રમાણે ત્રણેનું વકતવ્ય જાણવું. આનુપૂર્વી દ્રવ્ય, અનાનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય કરતા અસંખ્યાત ભાગ અધિક છે. અનાનુપૂર્વી દ્રવ્ય, આનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય કરતા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. અવકતવ્ય દ્રવ્ય, આનુપૂર્વી અને અવકતવ્ય દ્રવ્ય કરતા અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અર્થાત્ અસંખ્યાત ભાગ ન્યૂન છે.

સૂત્ર-૧૩૫/૬

ભાવદ્વાર અને અલ્પબહુત્વ દ્વારનું કથન ક્ષેત્રાનુપૂર્વી પ્રમાણે સમજવું યાવત્ અનુગમનું આ સ્વરૂપ છે.

આ પ્રમાણે નૈગમ-વ્યવહાર નય સંમત અનૌપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૧૩૬ , ૧૩૭

૧૩૬. સંગ્રહ નય સંમત અનૌપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંગ્રહ નય સંમત અનૌપ નિધિકી કાલાનુપૂર્વી પાંચ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે - ૧. અર્થપદ પ્રરૂપણા, ૨. ભંગસમુત્કીર્તનતા ૩. ભંગોપદર્શનતા ૪. સમવતાર ૫. અનુગમ.

૧૩૭. સંગ્રહ નય સંમત અર્થપદ પ્રરૂપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અર્થપદ પ્રરૂપણા વગેરે પાંચ દ્વારોનું કથન સંગ્રહ નય સંમત ક્ષેત્રાનુપૂર્વી પ્રમાણે જાણવું. ત્યાં પ્રદેશાવગાઠ શબ્દપ્રયોગ છે. તેની જગ્યાએ અહીં સ્થિતિ શબ્દનો પ્રયોગ કરવો યાવત્ આ રીતે સંગ્રહ નય સંમત અનૌપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે, તેમજ

અનૌપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૧૩૮/૧

ઔપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - એક સમયની સ્થિતિવાળા, બે સમયની સ્થિતિવાળા, ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળા યાવત્ દસ સમયની સ્થિતિવાળા, સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા, અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોનું ક્રમથી સ્થાપન કરવું કે કથન કરવું, તેને ઔપનિધિકી પૂર્વાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા યાવત્ એક સમયની સ્થિતિવાળા દ્રવ્યોનું વિપરીત ક્રમથી સ્થાપન કરવું કે કથન કરવું તેને ઔપનિધિકી પશ્ચાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકને સ્થાપન કરી એક-એકની વૃદ્ધિ દ્વારા અસંખ્યાત પર્યંતની સંખ્યાનું સ્થાપન કરી, તેનો પરસ્પર ગુણાકાર કરતા, પ્રાપ્ત રાશિમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ બે ભંગ ન્યૂન કરી, જે ભંગ રહે, તેને અનાનુપૂર્વી કહે છે.

સૂત્ર-૧૩૮/૨

અથવા સંગ્રહનય સંમત ઔપનિધિકી કાલાનુપૂર્વીના બીજી રીતે. ત્રણ પ્રકાર છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુ

પૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સમય, આવલિકા, આનપ્રાણ, સ્તોક, લવ, મુહૂર્ત, દિવસ, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર, યુગ, સો વર્ષ, હજાર વર્ષ, લાખ વર્ષ, પૂર્વાંગ, પૂર્વ, ત્રુટિતાંગ, ત્રુટિત, અડડાંગ, અડડ, અવવાંગ, અવવ, હુહુકાંગ, હુહુક, ઉત્પલાંગ, ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપુરાંગ, અર્થનિપુર, અચુતાંગ, અચુત, નચુતાંગ, નચુત, પ્રચુતાંગ, પ્રચુત, ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, શીર્ષપ્રહેલિકા, પત્યોપમ, સાગરોપમ, અવસર્પિણી, ઉત્સર્પિણી, પુદ્ગલ પરાવર્ત, અતીતાહ્વા, અનાગતાહ્વા, સર્વાહ્વા, આ ક્રમથી સ્થાપન કરવાને કાળસંબંધી પૂર્વાનુપૂર્વી કહેવામાં આવે છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સર્વાહ્વા, અનાગતાહ્વાથી સમય સુધીના પટોની વિપરીત ક્રમથી સ્થાપનાને પશ્ચાનુપૂર્વી કહેવામાં આવે છે.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સમયાદિને એક સંખ્યા આપી ત્યાંથી પ્રારંભ કરી, એક-એકની વૃદ્ધિ દ્વારા સર્વાહ્વા પર્યંતની અનંતશ્રેણી સ્થાપિત કરી, પરસ્પર ગુણાકાર કરવાથી પ્રાપ્ત રાશિમાંથી આદિ અને અંતના બે ભંગ બાદ કરી, શેષ ભંગો અનાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૩૯

ઉત્કીર્તનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્કીર્તનાપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. ઋષભ, ૨. અજિત, ૩. સંભવ, ૪. અભિનંદન, ૫. સુમતિ, ૬. પદ્મપ્રભ, ૭. સુપાર્શ્વ, ૮. ચંદ્રપ્રભ, ૯. સુવિધિ, ૧૦. શીતલ, ૧૧. શ્રેયાંસ, ૧૨. વાસુપૂજ્ય, ૧૩. વિમલ, ૧૪. અનંત, ૧૫. ધર્મ, ૧૬. શાંતિ, ૧૭. કુંથુ, ૧૮. અર, ૧૯. મલ્લિ, ૨૦. મુનિસુવ્રત, ૨૧. નમિ, ૨૨. અરિષ્ટનેમિ, ૨૩. પાર્શ્વ, ૨૪. વર્ધમાન. પ્રથમ ઋષભથી લઈ ૨૪મા વર્ધમાન પર્યંતના ચોવીસ તીર્થકરોના નામના ક્રમથી ઉચ્ચારણને પૂર્વાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વર્ધમાનથી પ્રારંભ કરી ઋષભ પર્યંત વિપરીત ક્રમથી નામોચ્ચાર કરાય તેને પશ્ચાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

એક પ્રથમ ઋષભ દેવને સ્થાપન કરી, એક-એક આંકની વૃદ્ધિ કરતા ચોવીસ આંક સુધી સ્થાપિત કરી, પરસ્પર ગુણાકાર કરતા જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય તેમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ બે ભંગ બાદ કરતા, શેષ જે રાશિ વધે તે અનાનુપૂર્વીના ભંગ જાણવા.

સૂત્ર-૧૪૦

ગણનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગણનાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એક, દશ, સો, હજાર, દશ હજાર, લાખ, દશ લાખ, કરોડ, દશ કરોડ, અરબ, દશ અરબ. આ પ્રમાણે ક્રમથી ગણના કરવામાં આવે તેને પૂર્વાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દશ અરબથી શરૂ કરી એક પર્યંત વિપરીત ક્રમથી ગણના કરવામાં આવે તો તેને પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકથી શરૂ કરી એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા દશ અરબ સુધીની સંખ્યા સ્થાપિત કરી, પરસ્પર ગુણાકાર કરી જે રાશિ આવે તેમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ ભંગ બાદ કરી, શેષ ભંગો દ્વારા ગણના કરાય તેને અનાનુપૂર્વી કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૪૧

સંસ્થાનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંસ્થાનાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી અને ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. સમચતુરસ સંસ્થાન, ૨. વ્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાન, ૩. સાદિ સંસ્થાન, ૪. કુબ્જ સંસ્થાન, ૫. વામન સંસ્થાન, ૬. હુંડ સંસ્થાન.

આ ક્રમથી સંસ્થાનોનું સ્થાપન કરવું તેને પૂર્વાનુપૂર્વી કહે છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

હુંડસંસ્થાનથી આરંભી સમચતુરસસંસ્થાન પર્યંત વિપરીત ક્રમથી સંસ્થાનોના સ્થાપનને પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકથી લઈ એક-એક વૃદ્ધિ કરતા છ સુધીની સંખ્યા સ્થાપિત કરી, પરસ્પર ગુણા કરતા જે રાશિ આવે તેમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ ભંગને બાદ કરી, શેષ ભંગ દ્વારા સંસ્થાનોના સ્થાપનને અનાનુપૂર્વી કહેવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૧૪૨ થી ૧૪૪

સામાચારી આનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સામાચારી આનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. ઈચ્છાકાર, ૨. મિત્યાકાર, ૩. તથાકાર, ૪. આવશ્યકી, ૫. નૈષેધિકી, ૬. આપૃચ્છના, ૭. પ્રતિપૃચ્છના, ૮. છંદના, ૯. નિમંત્રણા, ૧૦. ઉપસંપદા. આ દશ પ્રકારની સામાચારીની ક્રમપૂર્વકની સ્થાપનાને પૂર્વાનુપૂર્વી કહે છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપસંપદાથી શરૂ કરી ઈચ્છાકાર પર્યંત વિપરીત ક્રમથી સામાચારીની સ્થાપનાને પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા એકથી દશ સુધી સંખ્યાની સ્થાપના કરી, પરસ્પર ગુણાકાર કરી, જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય તેમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ ભંગ બાદ કરી, અન્ય ભંગ દ્વારા સામાચારીની સ્થાપનાને અનાનુપૂર્વી કહે છે.

સૂત્ર-૧૪૫

ભાવાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવાનુપૂર્વીના ત્રણ પ્રકાર તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પૂર્વાનુપૂર્વી, ૨. પશ્ચાનુપૂર્વી, ૩. અનાનુપૂર્વી.

પૂર્વાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. ઔદયિકભાવ, ૨. ઔપશમિકભાવ, ૩. ક્ષાયિકભાવ, ૪. ક્ષાયોપશમિકભાવ, ૫. પારિણામિકભાવ, ૬. સાન્નિપાતિકભાવ. આ ક્રમથી ભાવોના ઉપન્યાસને પૂર્વાનુપૂર્વી કહે છે.

પશ્ચાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સાન્નિપાતિકભાવથી શરૂ કરી ઔદયિકભાવ પર્યંત વિપરીત ક્રમથી ભાવોના સ્થાપનને પશ્ચાનુપૂર્વી કહે છે.

અનાનુપૂર્વીનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકથી શરૂ કરી એક-એકની વૃદ્ધિ કરતા છ પર્યંતની સંખ્યાને સ્થાપન કરી, પરસ્પર ગુણા કરતા જે સંખ્યા

પ્રાપ્ત થાય, તેમાંથી પ્રથમ અને અંતિમ ભંગને બાદ કરી, શેષ રાશિના ભંગથી છ ભાવોના સ્થાપન કે કથનને અનાનુપૂર્વી કહે છે.

આ રીતે ભાવાનુપૂર્વીનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે. તેમજ ઉપક્રમના પ્રથમ આનુપૂર્વી નામના ભેદની વક્તવ્યતા પણ પૂર્ણ થાય છે.

નામનું સ્વરૂપ

સૂત્ર-૧૪૬

નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નામના દશ પ્રકાર છે, તે આ - ૧. એકનામ, ૨. બેનામ, ૩. ત્રણ નામ, ૪. ચાર નામ, ૫. પાંચ નામ, ૬. છ નામ, ૭. સાત નામ, ૮. આઠ નામ, ૯. નવ નામ, ૧૦. દસ નામ.

સૂત્ર-૧૪૭ થી ૧૪૮

એક નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એક નામનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયના જે નામ લોકમાં રૂઢ છે. તેમની તે નામ વાળી સંજ્ઞા આગમરૂપ નિકષ-કસોટી પર કસીને કહેવામાં આવી છે. તે એક નામ છે.

સૂત્ર-૧૫૦/૧

‘હિનામ’નું સ્વરૂપ કેવું છે ?

હિનામના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. એકાક્ષરિક અને ૨. અનેકાક્ષરિક.

એકાક્ષરિક હિનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એકાક્ષરિક હિનામના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - હી દેવી., શ્રી લક્ષ્મી દેવી., ધી બુદ્ધિ., સ્ત્રી વગેરે એકાક્ષરિક હિનામ છે.

અનેકાક્ષરિક હિનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનેકાક્ષરિક હિનામના અનેક પ્રકાર છે. જેમ કે - કન્યા, વીણા, લતા, માલા વગેરે અનેકાક્ષરિક હિનામ છે.

સૂત્ર-૧૫૦/૨

પ્રકારાન્તરથી ‘બેનામ’ બે પ્રકારના કહ્યા છે. જીવનામ અને અજીવનામ.

જીવનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જીવનામના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - દેવદત્ત, ચંદ્રદત્ત, વિષ્ણુદત્ત, સોમદત્ત વગેરે જીવનામ છે.

અજીવ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અજીવ નામના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ઘટ, પટ વસ્ત્ર., કટ ચટાઈ., રથ વગેરે.

સૂત્ર-૧૫૦/૩

પ્રકારાન્તરથી બેનામના બે પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. વિશેષિત ૨. અવિશેષિત. દ્રવ્ય તે સામાન્ય-અવિશેષિત નામ છે. જીવ દ્રવ્ય અને અજીવ દ્રવ્ય તે વિશેષ નામ છે.

જીવદ્રવ્ય તે અવિશેષ નામ છે. નારકી, તિર્યચયોનિક, મનુષ્ય અને દેવ, તે વિશેષ નામ છે. નારકી તે અવિશેષ નામ છે. રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, તમસ્તમપ્રભા, તે વિશેષ નામ છે.

રત્નપ્રભા નારકી અવિશેષ છે તો પર્યાપ્ત રત્નપ્રભા નારકી અને અપર્યાપ્ત રત્નપ્રભા નારકી તે વિશેષ નામ બની જાય છે.

આ જ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા વગેરે નારકીને અવિશેષ કહેવામાં આવે ત્યારે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત શર્કરાપ્રભાદિ નારકી વિશેષ નામ બની જાય છે.

સૂત્ર-૧૫૦/૪

તિર્યચયોનિક આ નામને સામાન્ય માનવામાં આવે તો એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, આ પાંચ વિશેષ નામ કહેવાય.

એકેન્દ્રિયને સામાન્ય માનવામાં આવે તો પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય, તે વિશેષ નામ કહેવાય.

જો પૃથ્વીકાયને સામાન્ય કહેવામાં આવે તો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અને બાદર પૃથ્વીકાય, આ બે વિશેષ કહેવાય.

જો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયને સામાન્ય કહેવામાં આવે તો પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય અને અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિશેષ કહેવાય.

બાદર પૃથ્વીકાયને જો અવિશેષ-સામાન્ય માનવામાં આવે તો પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય અને અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય વિશેષ કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે અપ્કાયથી વનસ્પતિકાય પર્યન્ત તે સામાન્ય મનાય ત્યારે પર્યાપ્ત, અપર્યાપ્ત તેના વિશેષ કહેવાય જો બેઘન્દ્રિયને સામાન્ય માનવામાં આવે તો પર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિય અને અપર્યાપ્ત બેઘન્દ્રિય વિશેષ બને છે.

બેઘન્દ્રિય ની જેમ જ તેઘન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયની વક્તવ્યતા જાણવી.

સૂત્ર-૧૫૦/૫

તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને સામાન્ય માનવામાં આવે તો જલચર, સ્થલચર અને ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને વિશેષ કહેવાય છે.

જલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને જો સામાન્ય કહેવામાં આવે તો સંમૂર્ચિષ્મ જલચર તિર્યચ અને ગર્ભજ જલચર તિર્યચ વિશેષ કહેવાય છે.

જો સંમૂર્ચિષ્મ જલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને સામાન્ય માનવામાં આવે તો પર્યાપ્ત સંમૂર્ચિષ્મ જલચર અને અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચિષ્મ જલચરને વિશેષ કહેવાય.

તે જ રીતે જો ગર્ભજ જલચર તિર્યચને સામાન્ય માનવામાં આવે તો પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર વિશેષ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૧૫૦/૬

સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો ચતુષ્પદ સ્થલચર અને પરિસર્પ સ્થલચર વિશેષ કહેવાય.

જો ચતુષ્પદ સ્થલચરને સામાન્ય-અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો સંમૂર્ચિષ્મ ચતુષ્પદ સ્થલચર અને ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચર વિશેષ નામ કહેવાય.

જો સંમૂર્ચિષ્મ ચતુષ્પદ સ્થલચરને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત સંમૂર્ચિષ્મ ચતુષ્પદ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિય વિશેષ નામ કહેવાય.

જો ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચરને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ચતુષ્પદ સ્થલચર વિશેષ નામ કહેવાય.

જો પરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો તેના ભેદ ઉરપરિસર્પ અને ભુજ પરિસર્પ વિશેષ નામ કહેવાય.

પૂર્વોક્ત રીતે સંમૂર્ચિષ્મ, પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા તથા ગર્ભજ, પર્યાપ્તા-અપર્યાપ્તા કહેવા.

સૂત્ર-૧૫૦/૭

ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયને અવિશેષનામ રૂપે માનવામાં આવે તો સંમૂર્ચિષ્મ અને ગર્ભજ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિય વિશેષ નામ કહેવાય.

સંમૂર્ચિષ્મ ખેચરને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા વિશેષ નામ કહેવાય.

તે જ પ્રમાણે ગર્ભજ ખેચરને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા વિશેષ નામ કહેવાય.

સૂત્ર-૧૫૦/૮

મનુષ્ય આ નામને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્ય અને ગર્ભજ મનુષ્ય વિશેષ કહેવાય. સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્યને અવિશેષ માનવામાં આવે તો પર્યાપ્તા સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્ય અને અપર્યાપ્તા સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્ય વિશેષ કહેવાય.

ગર્ભજ મનુષ્ય અવિશેષ નામ કહેવાય તો પર્યાપ્તા ગર્ભજ મનુષ્ય અને અપર્યાપ્તા ગર્ભજ મનુષ્ય વિશેષ કહેવાય.

સૂત્ર-૧૫૦/૯

દેવને અવિશેષનામ રૂપે સ્વીકારવામાં આવે તો ભવનપતિ, વાણવ્યંતર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક વિશેષ નામ કહેવાય છે.

ભવનપતિ દેવને અવિશેષ નામ કહો તો અસુરકુમાર, નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, ક્ષીપ-કુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિતકુમાર, તે વિશેષ નામ કહેવાય છે.

આ પ્રત્યેકને અવિશેષ માનવામાં આવે તો તેના પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા ભેદ વિશેષ મનાય છે.

વાણવ્યંતર આ નામને અવિશેષ ગણવામાં આવે તો તેના આઠ ભેદ - ૧. પિશાચ, ૨. ભૂત, ૩. ચક્ષ, ૪. રાક્ષસ, ૫. કિન્નર, ૬. કિંપુરુષ, ૭. મહોરગ, ૮. ગંધર્વ તે વિશેષ નામ કહેવાય છે.

તે પિશાચાદિ પ્રત્યેકને અવિશેષ માનવામાં આવે તો તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા વિશેષ નામ કહેવાય છે.

જ્યોતિષ દેવને અવિશેષનામ રૂપ માનવામાં આવે તો ૧. ચંદ્ર, ૨. સૂર્ય, ૩. ગ્રહ, ૪. નક્ષત્ર, ૫. તારા, તે વિશેષ નામ કહેવાય છે.

ચંદ્રાદિ પ્રત્યેકને અવિશેષ નામ કહેવામાં આવે તો તેના પર્યાપ્તા, અપર્યાપ્તા વિશેષ નામ કહેવાય છે.

વૈમાનિક દેવ નામને અવિશેષ માનવામાં આવે તો કલ્પોપપત્ર અને કલ્પાતીત વિશેષ નામ કહેવાય.

કલ્પોપપત્ર ને જો અવિશેષ નામ કહેવામાં આવે તો ૧. સૌધર્મ, ૨. ઈશાન, ૩. સનત્કુમાર, ૪. માહેન્દ્ર, ૫. બ્રહ્મલોક, ૬. લાંતક, ૭. મહાશુક્ર, ૮. સહસ્રાર, ૯. આણત, ૧૦. પ્રાણત, ૧૧. આરણ, ૧૨. અચ્યુત, તે વિશેષ નામ કહેવાય.

સૌધર્મ વગેરે પ્રત્યેકને જો અવિશેષ કહેવામાં આવે તો તેના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા વિશેષ નામ કહેવાય.

જો કલ્પાતીત દેવનામ અવિશેષ માનવામાં આવે તો ત્રૈવેચકવાસી દેવ અને અનુતરોપપાતિક દેવ વિશેષ નામ કહેવાય છે.

જો ત્રૈવેચક દેવને અવિશેષ નામ કહેવામાં આવે તો અધસ્તન, મધ્યમ અને ઉપરિમ ત્રૈવેચક વિશેષ નામ કહેવાય.

જો અધસ્તન ત્રૈવેચકને અવિશેષનામ કહેવામાં આવે તો અધસ્તન-અધસ્તન, અધસ્તન મધ્યમ અને અધસ્તન ઉપરિમ ત્રૈવેચક વિશેષ નામ કહેવાય.

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

જો મધ્યમ ત્રૈવેચકને અવિશેષનામ કહેવામાં આવે તો મધ્યમ અધસ્તન, મધ્યમ મધ્યમ અને મધ્યમ ઉપરિતન ત્રૈવેચક વિશેષ નામ કહેવાય.

તે પ્રત્યેકને અવિશેષ માનવામાં આવે તો તે પ્રત્યેકના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા વિશેષ નામ કહેવાય.

જો અનુતરોપપાતિક દેવનામને અવિશેષ માનવામાં આવે તો ૧. વિજય, ૨. વૈજયન્ત, ૩. જયન્ત, ૪. અપરાજિત, ૫. સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ વિશેષનામ કહેવાય.

તે પ્રત્યેકને અવિશેષ માનવામાં આવે તો તે પ્રત્યેકના પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા વિશેષનામ કહેવાય.

સૂત્ર-૧૫૦/૧૦

જો અજીવ દ્રવ્યોને અવિશેષનામ માનવામાં આવે તો ૧. ધર્માસ્તિકાય, ૨. અધર્માસ્તિકાય, ૩. આકાશાસ્તિકાય, ૪. પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫. કાળ-અદ્ધાસમયને વિશેષ નામ કહેવાય.

જો પુદ્ગલાસ્તિકાયને અવિશેષ નામ માનવામાં આવે તો પરમાણુ, ક્ષિપ્રદેશી સ્કંધથી અનંતપ્રદેશી સ્કંધ વિશેષ નામ કહેવાય.

સૂત્ર-૧૫૧/૧

ત્રિનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ત્રિનામના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે - ૧. દ્રવ્યનામ, ૨. ગુણનામ અને ૩. પર્યાયનામ.

સૂત્ર-૧૫૧/૨

દ્રવ્યનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્યનામના છ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ધર્માસ્તિકાય, ૨. અધર્માસ્તિકાય, ૩. આકાશાસ્તિકાય, ૪. જીવાસ્તિકાય, ૫. પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૬. અદ્ધાસમય.

સૂત્ર-૧૫૧/૩

ગુણનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગુણનામના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. વર્ણનામ, ૨. ગંધનામ, ૩. રસનામ, ૪. સ્પર્શનામ, ૫. સંસ્થાનનામ.

સૂત્ર-૧૫૧/૪

વર્ણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વર્ણનામના પાંચ પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે છે - ૧. કૃષ્ણવર્ણનામ, ૨. નીલવર્ણનામ, ૩. રક્ત-લાલવર્ણનામ, ૪. હારિક્ષ-પીળોવર્ણનામ, ૫. શુક્લવર્ણનામ. આ વર્ણનામનું સ્વરૂપ છે.

ગંધનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગંધનામ બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સુરભિગંધ નામ, ૨. દુરભિગંધ નામ.

રસનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

રસનામના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. તિક્ત-મરચા જેવો તીખો રસ, ૨. કટુક-લીમડા જેવો કડવો રસ, ૩. રસ-કસાયેલ છે, હરડે જેવો તૂરો રસ, ૪. આમ્લરસ-આંબલી જેવો ખાટો રસ, ૫. મધુર રસ-સાકર જેવો મીઠો રસ.

સૂત્ર-૧૫૧/૫

સ્પર્શનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્પર્શનામના આઠ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે, ૧. પથ્થર જેવો કર્કશ સ્પર્શ, ૨. માખણ જેવો કોમળ સ્પર્શ કે મૃદુસ્પર્શ, ૩. લોખંડ આદિ જેવો ભારે સ્પર્શ, ૪. આંકડાના રૂ જેવો હળવો સ્પર્શ, ૫. બરફ જેવો શીત, ઠંડો સ્પર્શ, ૬.

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

અગ્નિ જેવો ઉષ્ણ-ગરમ સ્પર્શ, ૭. તેલ જેવો સ્નિગ્ધ-ચીકણો સ્પર્શ, ૮. રાખ જેવો રૂક્ષ-લૂખો સ્પર્શ.

સંસ્થાન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંસ્થાન નામના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ચૂડી જેમ વચ્ચે ખાલી હોય તેવું પરિમંડલ સંસ્થાન, ૨. લાડવા જેવા આકારવાળુ વૃત્ત સંસ્થાન, ૩. ત્રિકોણ આકારવાળુ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ૪. ચોરસ આકારવાળુ ચતુરસ્ર સંસ્થાન, ૫. લાંબુ-લંબચોરસ આકારવાળુ આચત સંસ્થાન. આ સંસ્થાનનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૧૫૧/૬

પર્યાયનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પર્યાયનામના અનેક પ્રકાર છે. જેમ કે - એકગુણ કાળો, દ્વિગુણ કાળો યાવત્ અનંતગુણ કાળો,

એકગુણ નીલ, દ્વિગુણ નીલ યાવત્ અનંતગુણ નીલ.

કાળા નીલા વર્ણની જેમ લાલ, પીળા અને શ્વેત વર્ણમાં પણ એક ગુણથી લઈ અનંતગુણ સુધીના પર્યાય નામ જાણવા.

એકગુણ સુરભિગંધ, દ્વિગુણ સુરભિગંધ યાવત્ અનંતગુણ સુરભિગંધ. તે જ રીતે આ ક્રમાનુસાર દુરભિગંધ માટે પણ જાણવું.

એકગુણ તીખો, બેગુણ તીખો યાવત્ અનંતગુણ તીખો. તે જ રીતે કડવા, તૂરા, ખાટા, મીઠા રસની અનંત પર્યાયોનું કથન કરવું.

એકગુણ કર્કશ, બેગુણ કર્કશ યાવત્ અનંતગુણ કર્કશ. કર્કશની જેમ મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ સ્પર્શની પર્યાયોના કહેવા.

સૂત્ર-૧૫૨ થી ૧૫૮

ત્રિનામના પ્રકારાન્તરે ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. સ્ત્રીનામ, ૨. પુરુષનામ અને ૩. નપુંસક નામ.

આ ત્રણે પ્રકારના નામનો બોધ અંતિમ અક્ષર ઉપરથી થાય.

પુરુષ નામના અંતે આ, ઈ, ઊ, ઓ - આ ચારમાંથી કોઈ એક વર્ણ હોય છે તથા સ્ત્રી નામોના અંતમાં 'ઓ' છોડીને શેષ આ, ઈ, ઊ વર્ણ હોય છે.

જે શબ્દોના અંતમાં અં, ઈં, ઉં વર્ણ હોય તે નપુંસક લિંગવાળા જાણવા. હવે તેના ઉદાહરણ કહે છે.

આકારાન્ત પુરુષનામનું- રાયા (રાજા), ઈકારાન્તનું- ગિરિ, સિહરી શિખરી, ઉકારાન્તનું વિલહૂ વિષ્ણુ. અને ઓકારાન્તનું-દુમ્બો દુમ્બો-વૃક્ષો. ઉદાહરણ છે.

સ્ત્રીનામમાં આકારાન્ત-માલા, ઈકારાન્ત-શ્રી, લક્ષ્મી અને ઊકારાન્ત-જંબૂ વધૂ આદિ ઉદાહરણ રૂપ છે.

ધન્નં (ધાન્ય). તે પ્રાકૃતપદ અકારાન્તનું, અરિંછઅક્ષિ. તે ઈકારાન્તનું, પીલું, મહું મધુ. તે ઉકારાન્ત નપુંસક નામના ઉદાહરણ જાણવા. એ પ્રમાણે 'ત્રિનામ' કહ્યા.

સૂત્ર-૧૫૯

ચતુર્નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ચતુર્નામના ચાર પ્રકાર છે. ૧. આગમનિષ્પત્ત નામ, ૨. લોપ-નિષ્પત્ત નામ, ૩. પ્રકૃતિ નિષ્પત્ત નામ અને ૪. વિકાર નિષ્પત્ત નામ.

આગમ નિષ્પત્ત નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમ નિષ્પત્ત શબ્દો આ પ્રમાણે છે - પદ્માનિ, પયાંસિ, કુંડાનિ વગેરે આગમ નિષ્પત્ત નામ છે.

લોપ નિષ્પત્ત નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

લોપનિષ્પન્ન શબ્દો આ પ્રમાણે છે - તે + અત્ર = તેડત્ર, પટ્ + અત્ર = પટોઅત્ર, ઘટ + અત્ર = ઘટોઅત્ર, રથ + અત્ર = રથોઅત્ર વગેરે લોપનિષ્પન્ન નામ છે.

પ્રકૃતિ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પ્રકૃતિ નિષ્પન્ન શબ્દો આ પ્રમાણે છે - અગ્નિ એતૌ, પટૂ ઈમૌ, શાલે એતે, માલા ઈમે વગેરે આ પ્રકૃતિ નિષ્પન્ન નામ જાણવા.

વિકાર નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વિકાર નિષ્પન્ન શબ્દો આ પ્રમાણે છે - ઇંડસ્સ + અગ્રમ્ = ઇંડાગ્રમ્, સા + આગતા = સાઆગતા, ઇધિ + ઇંદં = ઇધીં, નદી + ઇંદતે = નદીંદતે, મધુ + ઉદકં = મધૂદકં, બહુ + ઉહતે = બહૂતે વગેરે વિકાર નિષ્પન્ન નામ છે.

સૂત્ર-૧૬૦

પંચનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પંચનામ પાંચ પ્રકારે છે, જેમ કે - નામિક, નૈપાતિક, આખ્યાતિક, ઔપસર્ગિક અને મિશ્ર. અશ્વ' એ નામિક નામનું, 'ખલુ' એ નૈપાતિક નામનું, 'ધાવતિ' એ આખ્યાતિક નામનું, 'પરિ' ઔપસર્ગિક નામનું અને 'સંયત' એ મિશ્રનામનું ઉદાહરણ છે.

સૂત્ર-૧૬૧/૧

છ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

છ નામમાં છ પ્રકારના ભાવ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઔદારિક, ૨. ઔપશમિક, ૩. ક્ષાયિક, ૪. ક્ષાયોપશમિક, ૫. પારિણામિક, ૬. સાન્નિપાતિક.

સૂત્ર-૧૬૧/૨

ઔદયિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔદયિક ભાવના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ઉદય અને ઉદયનિષ્પન્ન.

ઉદય-ઔદયિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મનો ઉદય તે ઉદય ઔદાયિકભાવ છે.

ઉદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉદય નિષ્પન્ન ઔદયિક ભાવના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - જીવઉદય નિષ્પન્ન અને અજીવ ઉદય નિષ્પન્ન.

જીવ ઉદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જીવ ઉદયનિષ્પન્ન ઔદયિક ભાવના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે -

નૈરયિક, તિર્યચયોનિક, મનુષ્ય, દેવ, પૃથ્વીકાયિકથી વનસ્પતિકાયિક સુધી, ત્રસકાયિક,

ક્રોધ કષાયીથી લોભકષાયી સુધી,

સ્ત્રીવેદી, પુરુષવેદી, નપુંસકવેદી,

કૃષ્ણલેશ્યી, નીલલેશ્યી, કાપોતલેશ્યી, તેજોલેશ્યી, પદ્મલેશ્યી, શુક્લલેશ્યી,

મિથ્યાદષ્ટિ, અવિરત, અજ્ઞાની, આહારક, છન્નસ્થ, સયોગી, સંસારસ્થ, અસિદ્ધ.

અજીવ ઉદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અજીવ ઉદયનિષ્પન્ન ઔદયિકભાવના ચૌદ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે -

૧. ઔદારિક શરીર, ૨. ઔદારિક શરીરના વ્યાપારથી પરિણામિત દ્રવ્ય, ૩. વૈક્રિય શરીર, ૪. વૈક્રિય

શરીરના વ્યાપારથી પરિણમિત દ્રવ્ય, ૫. આહારક શરીર, ૬. આહારક શરીરના વ્યાપારથી પરિણમિત દ્રવ્ય, ૭. તૈજસ શરીર, ૮. તૈજસ શરીરના વ્યાપારથી પરિણમિત દ્રવ્ય, ૯. કાર્મણ શરીર, ૧૦. કાર્મણ શરીરના વ્યાપારથી પરિણમિત દ્રવ્ય, ૧૧. પાંચે શરીરના વ્યાપારથી પરિણમિત દ્રવ્યના વર્ણ, ૧૨. ગંધ, ૧૩. રસ, ૧૪. સ્પર્શ.

સૂત્ર-૧૬૧/૩

ઔપશમિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔપશમિક ભાવ બે પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઉપશમ, ૨. ઉપશમ નિષ્પન્ન.

ઉપશમ-ઔપશમિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મોહનીય કર્મના ઉપશમથી જે ભાવ થાય તે ઉપશમ-ઔપશમિક ભાવ છે.

ઉપશમનિષ્પન્ન ઔપશમિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપશમનિષ્પન્ન ઔપશમિકભાવના અનેક પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ઉપશાંત ક્રોધાદિ ચાર કષાય, ઉપશાંત રાગ, ઉપશાંત દ્વેષ, ઉપશાંત દર્શન મોહનીય, ઉપશાંત ચારિત્ર મોહનીય, ઉપશાંત મોહનીય,

ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ લબ્ધિ, ઔપશમિક ચારિત્ર લબ્ધિ, ઉપશાંત કષાય છન્નસ્થ વીતરાગ. આ સર્વ ઉપશાંત નિષ્પન્ન ઔપશમિક ભાવમાં સમાવિષ્ટ થાય છે.

સૂત્ર-૧૬૧/૪

ક્ષાયિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષાયિકભાવના બે પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ક્ષય અને ક્ષયનિષ્પન્ન.

ક્ષય-ક્ષાયિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓના ક્ષયથી જે ભાવ થાય તે ક્ષય-ક્ષાયિક ભાવ કહેવાય છે. તે ક્ષાયિકભાવ છે.

ક્ષયનિષ્પન્ન ક્ષાયિકભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષયનિષ્પન્ન ક્ષાયિકભાવના અનેક પ્રકાર પ્રકૃતિ છે, ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શનધર, અર્હત્, જિન, કેવળી, ક્ષીણ-આભિનિબોધિક-જ્ઞાનાવરણ, ક્ષીણ-શ્રુત-જ્ઞાનાવરણ, ક્ષીણ-અવધિ-જ્ઞાનાવરણ, ક્ષીણ-મનઃપર્યવ-જ્ઞાનાવરણ, ક્ષીણ-કેવળ-જ્ઞાનાવરણ, અનાવરણ, નિરાવરણ, ક્ષીણાવરણ, જ્ઞાનાવરણીયકર્મ વિપ્રમુક્ત.

કેવળદર્શી, સર્વદર્શી, ક્ષીણનિદ્ર, ક્ષીણનિદ્રાનિદ્ર, ક્ષીણપ્રચલા, ક્ષીણપ્રચલાપ્રચલા, ક્ષીણસ્ત્યાનગૃહ, ક્ષીણચક્ષુદર્શનાવરણ, ક્ષીણઅચક્ષુદર્શનાવરણ, ક્ષીણઅવધિદર્શનાવરણ, ક્ષીણકેવળદર્શનાવરણ, અનાવરણ, નિરાવરણ, ક્ષીણાવરણ, દર્શનાવરણીય કર્મ વિપ્રમુક્ત.

ક્ષીણશાતાવેદનીય, ક્ષીણઅશાતાવેદનીય, અવેદન, નિર્વેદન, ક્ષીણવેદન, શુભાશુભવેદનીયકર્મ વિપ્રમુક્ત.

ક્ષીણક્રોધ યાવત્ ક્ષીણલોભ, ક્ષીણરાગ, ક્ષીણદ્વેષ, ક્ષીણદર્શનમોહનીય, ક્ષીણચારિત્રમોહનીય, અમોહ, નિર્મોહ, ક્ષીણમોહ, મોહનીયકર્મ વિપ્રમુક્ત.

ક્ષીણનરકાયુષ્ક, ક્ષીણતિર્યચાયુષ્ક, ક્ષીણમનુષ્યાયુષ્ક, ક્ષીણદેવાયુષ્ક, અનાયુષ્ક, નિરાયુષ્ક, ક્ષીણાયુષ્ક, આયુકર્મ વિપ્રમુક્ત.

ગતિ, જાતિ, શરીર, અંગોપાંગ, બંધન, સંઘાત, સંહનન, અનેક શરીર વૃંદ સંઘાત વિપ્રમુક્ત, ક્ષીણ શુભનામ, ક્ષીણ અશુભનામ, અનામ, નિર્નામ, ક્ષીણનામ, શુભાશુભ નામકર્મ વિપ્રમુક્ત.

ક્ષીણઉચ્ચગોત્ર, ક્ષીણનીચગોત્ર, અગોત્ર, નિર્ગોત્ર, ક્ષીણગોત્ર, શુભાશુભ ગોત્રકર્મ વિપ્રમુક્ત.

ક્ષીણદાનાંતરાય, ક્ષીણલાભાંતરાય, ક્ષીણભોગાંતરાય, ક્ષીણઉપભોગાંતરાય, ક્ષીણવીર્યાંતરાય, અનન્તરાય, નીરન્તરાય, ક્ષીણાન્તરાય, અંતરાયકર્મ વિપ્રમુક્ત.

સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિવૃત્ત, અંતકૃત, સર્વદુઃખ પ્રહીણ. આ ક્ષયનિષ્પન્ન ક્ષાયિકભાવનું સ્વરૂપ જાણવું. આ રીતે ક્ષાયિક ભાવની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થઈ.

સૂત્ર-૧૬૧/૫

ક્ષાયોપશમિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષાયોપશમિક ભાવના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ક્ષાયોપશમ ૨. ક્ષાયોપશમનિષ્પન્ન.

ક્ષાયોપશમ-ક્ષાયોપશમિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ચાર ધાતિ કર્મોના ક્ષાયોપશમને ક્ષાયોપશમિક ભાવ કહે છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. જ્ઞાનાવરણીયનો, ૨. દર્શનાવરણીયનો, ૩. મોહનીયનો, ૪. અંતરાયનો ક્ષાયોપશમ થાય છે. આ ક્ષાયોપશમનું સ્વરૂપ છે.

ક્ષાયોપશમ નિષ્પન્ન ક્ષાયોપશમિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષાયોપશમનિષ્પન્ન ક્ષાયોપશમિક ભાવના અનેક પ્રકાર છે. તે લઙ્ઘિરૂપે આ પ્રમાણે છે -

ક્ષાયોપશમિકી આભિનિબોધિકજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવ-જ્ઞાનલઙ્ઘિ,

ક્ષાયોપશમિકી મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન, વિભંગજ્ઞાનલઙ્ઘિ,

ક્ષાયોપશમિકી ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિ-દર્શનલઙ્ઘિ, ક્ષાયોપશમિકી સમ્યગ્દર્શન, મિથ્યાદર્શન,

મિશ્રદર્શનલઙ્ઘિ,

ક્ષાયોપશમિકીસામાયિક ચારિત્ર, છેદોપસ્થાપના પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર, ચારિત્રાચારિત્રલઙ્ઘિ,

ક્ષાયોપશમિકી દાન, લાભ, ભોગ, ઉપભોગ, વીર્યલઙ્ઘિ,

ક્ષાયોપશમિકી પંડિતવીર્ય, બાલવીર્ય, બાલપંડિતવીર્યલઙ્ઘિ.

ક્ષાયોપશમિકી શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, દ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિયલઙ્ઘિ.

ક્ષાયોપશમિક આચારધર, સૂત્રકૃતગધર, સ્થાનધર, સમવાયાંધારી, વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞાધર ચાવત્ વિપાકસૂત્રધર, દષ્ટિવાદધર, નવપૂર્વધર, દસ, અગિયાર, બાર, તેર, ચૌદ પૂર્વધર.

ક્ષાયોપશમિક ગણી, ક્ષાયોપશમિક વાચક.

આ ક્ષાયોપશમનિષ્પન્ન ક્ષાયોપશમિક ભાવનું સ્વરૂપ છે.

ક્ષાયોપશમિક ભાવની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થઈ.

સૂત્ર-૧૬૧/૬ થી ૧૬૩/૧

પારિણામિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પારિણામિક ભાવના બે ભેદ છે, ૧. સાદિ, ૨. અનાદિ.

સાદિ પારિણામિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સાદિ પારિણામિક ભાવના અનેક પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે -

જૂનો દારુ, જૂનો ગોળ, જૂનું ઘી, જૂના ચોખા, વાદળા, અભ્રવૃક્ષ, સંધ્યા, ગંધર્વનગર, ઉલ્કાપાત, દિગ્દાહ, મેઘગર્જના, વીજળી, નિર્ઘાત, ચૂપક, ચક્ષાદિમ્, ધૂમિકા, મહિકા, રજોદ્ઘાત,

ચંદ્ર-સૂર્ય ગ્રહણ, ચંદ્ર-સૂર્ય પરિવેશ, પ્રતિચંદ્ર-પ્રતિસૂર્ય, મેઘધનુષ્ય, મેઘધનુષ્યના ટૂકડા, કપિહસિત, અમોઘ, ક્ષેત્ર,

વર્ષધર પર્વત, ગામ, નગર, ઘર, પર્વત, પાતાળકળશ, ભવન,

નરક, રત્નપ્રભા, શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પંકપ્રભા, ધૂમપ્રભા, તમઃપ્રભા, તમસ્તમપ્રભા,

સૌધર્મ, ઈશાનથી લઈ આનત, પ્રાણત, આરણ-અચ્યુત દેવલોકો, ત્રૈવેચક, અનુતરોપપાતિક દેવ વિમાન,

ઈષ્ટપ્રાગભારા પૃથ્વી,

પરમાણુ પુદ્ગલ, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધથી લઈ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ.

આ સર્વે સાદિ પારિણામિક ભાવરૂપે છે.

અનાદિ પારિણામિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અદ્વાસમય, લોક, અલોક, ભવસિદ્ધિક, અભવસિદ્ધિક. તે અનાદિ પારિણામિક ભાવરૂપે છે.

સૂત્ર-૧૬૩/૨

સાન્નિપાતિક ભાવનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔદયિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક અને પારિણામિક.

આ પાંચ ભાવોમાંથી બેના સંયોગથી, ત્રણના સંયોગથી, ચારના અને પાંચના સંયોગથી જે ભાવ નિષ્પન્ન થાય છે, તે સાન્નિપાતિક ભાવનામ છે.

તેમાં દ્વિકસંયોગજ દસ, ત્રિકસંયોગજ દસ, ચતુઃસંયોગજ પાંચ અને પંચસંયોગજ એક ભાવ છે. આ સર્વ મળી છવ્વીસ સાન્નિપાતિક ભાવ છે.

સૂત્ર-૧૬૩/૩

પાંચ ભાવોમાંથી બે-બેનો સંયોગ કરવાથી નિષ્પન્ન થતા દસ દ્વિકસંયોગી ભંગોના નામ આ પ્રમાણે છે –

૧. ઔદયિક-ઔપશમિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૨. ઔદયિક-ક્ષાયિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૩. ઔદયિક-ક્ષાયોપશમિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૪. ઔદયિક-પારિણામિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૫. ઔપશમિક-ક્ષાયિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૬. ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૭. ઔપશમિક-પારિણામિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૮. ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૯. ક્ષાયિક-પારિણામિક ના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

૧૦. ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિકના સંયોગથી નિષ્પન્ન ભાવ.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક' નામનો પ્રથમ ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્ય ગતિ અને ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય ગ્રહણ કરવાથી પ્રથમ ભંગ નિષ્પન્ન થાય છે.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ક્ષાયિક' નામનો બીજો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ અને ક્ષાયિકભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરવાથી બીજો ભંગ બને છે.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો ત્રીજો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્ય ગતિ અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરવાથી ત્રીજો ભંગ બને છે.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-પારિણામિક' નામનો ચોથો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્ય ગતિ, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી ચોથો ભંગ બને છે.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-ક્ષાયિક' નામનો પાંચમો ભંગ બને ?

ઔપશમિક ભાવમાં ઔપશમિક કષાય અને ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરવાથી પાંચમો ભંગ બને છે.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો છઠ્ઠો ભંગ બને ?

ઔપશમિકભાવમાં ઉપશાંત કષાય અને ક્ષાયોપશમિકભાવમાં ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરવાથી છઠ્ઠો ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-પારિણામિક' નામનો સાતમો ભંગ બને ?

ઔપશમિકભાવમાં ઉપશાંતકષાય અને પારિણામિકભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી સાતમો ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો આઠમો ભંગ બને ?

ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરવાથી આઠમો ભંગ બને છે.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ક્ષાયિક-પારિણામિક' નામનો નવમો ભંગ બને ?

ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી નવમો ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો દસમો ભંગ બને ?

ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય અને પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી દસમો ભંગ બને છે.

સૂત્ર-૧૬૩/૪

તેમાં જે દસ ત્રિસંયોગી ભંગ છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક નિષ્પન્ન	૨. ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન
૩. ઔદયિક-ઔપશમિક પારિણામિક નિષ્પન્ન	૪. ઔદયિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન.
૫. ઔદયિક-ક્ષાયિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન.	૬. ઔદયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન
૭. ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન	૮. ઔપ-શમિક-ક્ષાયિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન
૯. ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન	૧૦. ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક' નામનો પ્રથમ ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય તથા ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો બીજો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-પારિણામિક' નામનો ત્રીજો ભંગ બને છે ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય અને પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વનું ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો ચોથો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ક્ષાયિક-પારિણામિક' નામનો પાંચમો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો છત્તો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો સાતમો ભંગ બને ?

ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-ક્ષાયિક-પારિણામિક' નામનો આઠમો ભંગ બને ?

ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અને પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો નવમો ભંગ બને ?

ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય અને પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો દસમો ભંગ બને ?

ક્ષાયિક ભાવમાં સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી દસમો ભંગ બને.

સૂત્ર-૧૬૩/૫

ચાર ભાવને ભેગા કરવાથી-ચારના સંયોગથી ચતુઃસંયોગી સાન્નિપાતિક ભાવના પાંચ ભંગ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક નિષ્પન્ન ભાવ.

૨. ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન ભાવ.

૩. ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન ભાવ.

૪. ઔદયિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન ભાવ.

૫. ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન ભાવ.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક' નામનો પ્રથમ ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયિક ભાવમાં સમ્યક્ત્વ અને ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિયો ગ્રહણ કરવાથી પ્રથમ ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-પારિણામિક' નામનો બીજો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી બીજો ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો ત્રીજો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિયો, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી ત્રીજો ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો ચોથો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ક્ષાયિકભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઈન્દ્રિય, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી ચોથો ભંગ બને.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો પાંચમો ભંગ બને ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઇન્દ્રિયો, પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી પાંચમો ભંગ બને.

સૂત્ર-૧૬૩/૬

પંચસંયોગજ સાન્નિપાતિક ભાવનો એક ભંગ થાય છે, તે આ પ્રમાણે થાય છે. ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક નિષ્પન્ન.

શું ગ્રહણ કરવાથી 'ઔદયિક-ઔપશમિક-ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિક-પારિણામિક' નામનો ભંગ બને ?

ઔદયિક ભાવમાં મનુષ્યગતિ, ઔપશમિક ભાવમાં ઉપશાંત કષાય, ક્ષાયિક ભાવમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિક ભાવમાં ઇન્દ્રિય અને પારિણામિક ભાવમાં જીવત્વ ગ્રહણ કરવાથી પંચસંયોગી સાન્નિપાતિક ભાવ નિષ્પન્ન થાય છે. આ સાન્નિપાતિક ભાવનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૧૬૪, ૧૬૫

સપ્તનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સપ્તનામમાં સાત પ્રકારના સ્વર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ષડ્જ, ૨. ઋષભ, ૩. ગાંધાર, ૪. મધ્યમ, ૫. પંચમ, ૬. ઘૈવત, ૭. નિષાદ.

સૂત્ર-૧૬૬ થી ૧૬૮

સાત સ્વરના સાત ઉચ્ચારણ સ્થાન આ પ્રમાણે છે -

૧. જિહ્વાના અગ્રભાગથી ષડ્જ સ્વર.	૨. વક્ષસ્થલથી ઋષભ સ્વર.
૩. કંઠથી ગાંધાર સ્વર.	૪. જિહ્વાના મધ્યભાગથી મધ્યમ સ્વર.
૫. નાસિકાથી પંચમ સ્વર.	૬. દાંત-હોઠના સંયોગથી ઘૈવત સ્વર.
૭. ભ્રૂકુટિ ચુકત મૂર્ધાથી નિષાદ સ્વરનું ઉચ્ચારણ કરાય છે. આ સાત સ્વર સ્થાન કહેવાય.	

સૂત્ર-૧૬૯ થી ૧૭૪

જીવનિશ્ચિત સ્વરો સાત પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે -

૧. મયૂર ષડ્જ સ્વરમાં, ૨. કૂકડો ઋષભ સ્વરમાં, ૩. હંસ ગાંધાર સ્વરમાં, ૪. ગવેલક મધ્યમ સ્વરમાં, ૫. કોયલ વસંતઋતુમાં પંચમ સ્વરમાં, ૬. સારસ અને કૌંચ પક્ષી ઘૈવત સ્વરમાં, ૭. હાથી નિષાદ સ્વરમાં બોલે છે.

સપ્તસ્વર અજીવ નિશ્ચિત છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. મૃદંગ ષડ્જ સ્વર, ૨. ગોમુખી વાદ્ય ઋષભ સ્વર, ૩. શંખ ગાંધાર સ્વર, ૪. ઝાલર મધ્યમ સ્વર, ૫. ચાર ચરણ પર સ્થિત ગોધિકા પંચમ સ્વર, ૬. નગારું ઘૈવત સ્વર, ૭. મહાભેરી નિષાદ સ્વર રેલાવે છે.

સૂત્ર-૧૭૫ થી ૧૮૨

આ સાત સ્વરોના સાત સ્વર લક્ષણ કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે -

ષડ્જ સ્વરવાળા મનુષ્ય વૃત્તિ-આજીવિકા પ્રાપ્ત કરે છે. તેનો પ્રયત્ન વ્યર્થ જતો નથી. તેને ગોધન, પુત્ર, મિત્રનો સંયોગ થાય છે. તે સ્ત્રીઓને પ્રિય હોય છે.

ઋષભ સ્વરવાળા મનુષ્ય ઐશ્વર્યશાળી હોય છે. તે સેનાપતિત્વ, ધન-ધાન્ય, વસ્ત્ર, ગંધ, અલંકાર, સ્ત્રી, શયનાસન વગેરે ભોગ સામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે.

ગાંધાર સ્વરમાં ગીત ગાનાર મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ આજીવિકા પ્રાપ્ત કરે છે. તે વાજિંત્રથી આજીવિકા ચલાવનાર હોય છે, કલાકારોમાં શ્રેષ્ઠ હોય, કવિ અથવા કર્તવ્યશીલ હોય, બુદ્ધિમાન-ચતુર તથા અનેક શાસ્ત્રોમાં પારંગત હોય છે.

મધ્યમ સ્વરભાષી મનુષ્ય સુખજીવી હોય છે. પોતાની રૂચિને અનુરૂપ ખાય છે, પીવે છે અને બીજાને આપે છે.

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

પંચમ સ્વરવાળા પૃથ્વીપતિ, શૂરવીર, સંગ્રાહક અને અનેક ગણના નાયક હોય છે.

ઘૈવત સ્વરવાળા પુરુષ કલહપ્રિય, શાકુનિક, વાગુરિક, શૌકરિક અને મત્સ્યબંધક હોય છે.

નિષાદ સ્વરવાળા પુરુષ ચાંડાલ, વધિક, મુક્કાબાજ, ગોઘાતક, ચોર અને તેવા પ્રકારના અન્ય-અન્ય પાપ કરનાર હોય છે.

સૂત્ર-૧૮૩ થી ૧૮૯

સાત સ્વરોના ત્રણ ગ્રામ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ષડ્જગ્રામ ૨. મધ્યમગ્રામ ૩. ગાંધારગ્રામ.

૧. મંગી, ૨. કૌરવીયા, ૩. હરિત, ૪. રજની, ૫. સારકાન્તા, ૬. સૌવીરા, ૭. અભિરુગતા. આ સાત મૂર્છના મધ્યમ ગ્રામની જાણવી.

૧. નન્દી, ૨. ક્ષુદ્રિકા, ૩. પૂરિમા, ૪. શુદ્ધ ગાંધારા, ૫. ઉત્તર ગાંધારા, ૬. સુષુતર આયામા, ૭. ઉત્તરાયતા-કોટિમા. આ સાત મૂર્છના ગાંધાર ગ્રામની જાણવી.

સૂત્ર-૧૯૦ થી ૨૦૪

૧. સમ સ્વર ક્યાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

૨. ગીતની યોનિ-જાતિ કઈ છે ?

૩. ગીતનો ઉચ્છ્વાસકાળ કેટલા સમય પ્રમાણ છે ?

૪. ગીતના કેટલા આકાર હોય છે ?

૧. સાતે સ્વર નાભિથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૨. ગીતની યોનિ રુદન છે.

૩. પાદસમ જેટલો સમય ગીતનો ઉચ્છ્વાસકાળ છે. કોઈપણ છંદનું એક ચરણ ગાતા જેટલો સમય લાગે તે પાદસમ કહેવાય છે. તેટલા સમયનો ગીતનો ઉચ્છ્વાસકાળ છે.

૪. ગીતના ત્રણ આકાર છે.

ગીતના પ્રારંભમાં મૃદુ, મધ્યમાં તીર-તીવ્ર ઊંચો અવાજ. અને ગીતની સમાપ્તિ સમયે અંતમાં મંદ, આવા ગીતના ત્રણ આકાર જાણવા.

સંગીતના ૧. છ દોષ, ૨. આઠ ગુણ, ૩. ત્રણ વૃત્તો, ૪. બે ભણિતીઓને જે જાણે છે, તે સુશિક્ષિત વ્યક્તિ રંગમંચ પર ગાઈ શકે છે.

ગીતના છ દોષ આ પ્રમાણે જાણવા.

૧. ભીતદોષ - ડરતા-ડરતા ગાવું.

૨. ક્રુતદોષ - ઉદ્ભેગના કારણે જલદી-શીઘ્ર ગાવું.

૩. ઉત્પિચ્છદોષ - શ્વાસ લેતા-લેતા જલદી ગાવું.

૪. ઉત્તાલદોષ - વિરુદ્ધ તાલથી ગાવું.

૫. કાકસ્વરદોષ - કાગડાની જેમ કર્ણકટુ સ્વરમાં ગાવું.

૬. અનુનાસદોષ - નાકથી સ્વરનું ઉચ્ચારણ કરતા ગાવું.

ગીતના આઠ ગુણ આ પ્રમાણે જાણવા.

૧. પૂર્ણગુણ - સ્વરના આરોહ-અવરોહ વગેરે સમસ્ત સ્વરકળાયુક્ત પૂર્ણરૂપથી ગાવું.

૨. રક્તગુણ-રાગથી ભાવિત થઈને ગાવું.

૩. અલંકૃતગુણ-વિવિધ શુભસ્વરોથી સંપન્ન બનીને ગાવું.

૪. વ્યક્તગુણ-ગીતના શબ્દો-સ્વર-વ્યંજનોના સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણથી ગાવું.

૫. અવિદ્યુષ્ટગુણ-વિકૃતિ અને વિશુંખલા રહિત, નિયત અને નિયમિત સ્વરથી ગાવું. ચીસ પાડતા હોય તેમ,

રાડો પાડતા હોય તેમ ન ગાવું.

૬. મધુરગુણ-કર્ણપ્રિય, મનોરમ સ્વરથી ગાવું.

૭. સમગુણ-સુર, તાલ, લય વગેરેનું ધ્યાન રાખી સુસંગત સ્વરમાં ગાવું.

૮. સુલલિતગુણ-સ્વર ઘોલન દ્વારા લલિત-શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રિય અને સુખદાયી સ્વરમાં ગાવું.

અન્ય રીતે ગીતના આઠ ગુણ આ પ્રમાણે છે -

૧. ઉરોવિશુદ્ધ-જે સ્વર ઉરસ્થલમાં વિશાળ હોય.

૨. કંઠવિશુદ્ધ -નાભિથી ઉત્થિત જે સ્વર કંઠમાં વ્યાપ્ત થઈ સ્પષ્ટરૂપે વ્યક્ત થાય તે અર્થાત્ જે સ્વર કંઠમાં

ફાટી ન જાય તે.

૩. શિરો વિશુદ્ધ-જે સ્વર શિર-મસ્તકથી ઉત્પન્ન થવા છતાં નાસિકાના સ્વરથી મિશ્રિત ન થાય તે.

૪. મૃદક-જે ગીત મૃદુ-કોમળ સ્વરમાં ગવાય તે.

૫. રિમિત-ઘણા ઘોલન યુક્ત આલાપ દ્વારા ગીતમાં ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરવો.

૬. પદબદ્ધ-ગીતને વિશિષ્ટ પદ રચનાથી નિબદ્ધ કરવું.

૭. સમતાલ પ્રત્યુત્કેષ-જે ગીતમાં હસ્તતાલ, વાદ્યધ્વનિ અને નર્તકના પાદક્ષેપ સમ હોય અર્થાત્ એક-બીજાના મેળમાં હોય.

૮. સમસ્વર સીભર-જેમાં ષડ્જ વગેરે સાત સ્વર, તંત્રી વગેરે વાદ્યધ્વનિને અનુરૂપ હોય અથવા વાદ્યધ્વનિ ગીતના સ્વરની સમાન હોય.

પૂર્વગાથામાં 'સમસ્વરસીભર' નામનો અંતિમ ગુણ બતાવ્યો છે. ગીત જો સાત પ્રકારે સ્વર સાથે અનુરૂપ હોય તો તે ગીત 'સમ સ્વરસીભર' બને છે. તે સમ સીભરતા આ પ્રમાણે છે -

૧. અક્ષરસમ-જે ગીત હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત અને સાનુનાસિક અક્ષરોને અનુરૂપ હસ્વાદિ સ્વરયુક્ત હોય તે.

૨. પદસમ-સ્વર અનુરૂપ પદ અને પદ અનુરૂપ સ્વરથી ગવાતું ગીત.

૩. તાલસમ-તાલવાદનને અનુરૂપ સ્વરથી ગવાતું ગીત.

૪. લયસમ-વીણા વગેરે વાદ્યની ધુન અનુસાર ગવાતું ગીત.

૫. ગ્રહસમ-વીણા વગેરે દ્વારા ગૃહીત સ્વર અનુસાર ગવાતું ગીત.

૬. નિશ્ચસિતોરછપસિતસમ-શ્વાસ લેવા અને મૂકવાના ક્રમાનુસાર ગવાતું ગીત.

૭. સંચારસમ-સિતાર વગેરે વાદ્યોના તાર પર થતાં આંગળીના સંચાર સાથે ગવાતું ગીત.

ગેય પદોના આઠ ગુણ આ પ્રમાણે છે.

૧. નિર્દોષ-અલીક, ઉપઘાત વગેરે ૩૨ દોષથી રહિત ગીતના પદથી યુક્ત હોવું.

૨. સારવંત-સારભૂત વિશિષ્ટ અર્થથી યુક્ત હોવું.

૩. હેતુયુક્ત-અર્થસાધક હેતુથી યુક્ત હોવું.

૪. અલંકૃત-કાવ્યગત ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષા વગેરે અલંકારથી યુક્ત હોવું.

૫. ઉપનીત-ઉપસંહારથી યુક્ત હોવું.

૬. સોપચાર-અવિરુદ્ધ અલંકારનીય અર્થના પ્રતિપાદન યુક્ત હોવું.

૭. મિત-અલ્પપદ અને અલ્પ અક્ષરવાળું હોવું.

૮. મધુર-સુશ્રાવ્ય શબ્દ, અર્થ અને પ્રતિપાદનની અપેક્ષાએ પ્રિય હોવું.

ગીતના વૃત્ત-છંદ ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

૧. સમ-જે ગીતમાં ચરણ અને અક્ષર સમ હોય અર્થાત્ ચાર ચરણ હોય અને તેમાં ગુરુ-લઘુ અક્ષર પણ સમાન હોય અથવા જેના ચારે ચરણ સમાન હોય.

૨. અર્ધસમ-જેમાં પ્રથમ અને તૃતીય તથા દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણ સમાન હોય.

૩. સર્વ વિષમ-જેમાં બધા ચરણો અને અક્ષરોની સંખ્યા વિષમ હોય, જેના ચારે ચરણ વિષમ હોય. આ ત્રણ સિવાય ચોથા પ્રકારનો વૃત્ત-છંદ નથી.

ગીતની ભાષા સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એ બે પ્રકારની કહી છે. આ બંને ભાષા પ્રશસ્ત અને ઋષિભાષિત છે. સ્વર મંડળમાં તે ભાષા જોવા મળે છે. તે બંને ભાષામાં ગવાય છે.

કઈ સ્ત્રી મધુર સ્વરમાં, કઈ સ્ત્રી કઠોર અને રૂક્ષ સ્વરમાં, કઈ સ્ત્રી ચતુરાઈથી, કઈ સ્ત્રી વિલંબિત સ્વરોમાં, કઈ સ્ત્રી દ્રુત સ્વરમાં અને કઈ સ્ત્રી વિદ્રુત સ્વરમાં ગાય છે ?

શ્યામા મધુર સ્વરમાં, કૃષ્ણાવર્ણી સ્ત્રી કઠોર અને રૂક્ષ સ્વરમાં, ગૌરવર્ણી સ્ત્રી ચતુરાઈથી, કાલી સ્ત્રી વિલંબિત મંદ., અંધ સ્ત્રી દ્રુત-શીઘ્ર સ્વરમાં, પિંગલા સ્ત્રી વિદ્રુત સ્વરમાં ગાય છે.

સાત સ્વર, ત્રણ ગ્રામ અને એકવીસ મૂર્છનાઓ હોય છે. પ્રત્યેક સ્વર સાત તાનથી ગવાય છે. તેથી ૭ × ૭ = ૪૯. સાત સ્વર સાત તાનથી ગવાતા ઓગણપચાસ ભેદ થાય છે.

સૂત્ર-૨૦૫ થી ૨૧૨

અષ્ટનામનું સ્વરૂપ કેવું છે? અષ્ટનામમાં આઠ પ્રકારની વચન વિભક્તિ કહેલ છે. વચન વિભક્તિના તે આઠ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે –

૧. નિર્દેશ-નિર્દેશ પ્રતિપાદક અર્થમાં કર્તા માટે પ્રથમા વિભક્તિ.

૨. ઉપદેશ -ઉપદેશ ક્રિયાના પ્રતિપાદનમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ.

૩. કરણ અર્થમાં તૃતીયા વિભક્તિ.

૪. સંપ્રદાન-સ્વાહા અર્થમાં ચતુર્થી વિભક્તિ.

૫. અપાદન-છૂટા પડવાના અર્થમાં વિભક્તિ.

૬. સ્વર સ્વામિત્વ બતાવવા ષષ્ઠી વિભક્તિ.

૭. સન્નિધાન-આધારકાળ ભાવમાં સપ્તમી વિભક્તિ.

૮. સંબોધન-આમંત્રણ અર્થમાં અષ્ટમી વિભક્તિ વપરાય છે.

૧. નિર્દેશમાં પ્રથમા વિભક્તિ, જેમ કે – તે, આ, હું

૨. ઉપદેશમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ, જેમ કે – તેમને કહો, આને કહો.

૩. કરણમાં તૃતીયા વિભક્તિ, જેમ કે – મારા વડે કહેવાયેલ, તેના દ્વારા કહેવાયેલ, મારા કે તેના દ્વારા કરાયેલ,

૪. સંપ્રદાન તથા નમઃસ્વાહા અર્થમાં ચતુર્થી વિભક્તિ, જેમ કે – ‘નમો જિનાય’ જિનને નમસ્કાર ‘અગ્રયે સ્વાહા’ ‘વિપ્રાય ગાં દદાતિ’ – બ્રાહ્મણને ગાય આપે છે.

૫. અપાદનમાં પંચમી વિભક્તિ, જેમ કે – આને અહીંથી દૂર કરો, આને અહીંથી લઈ લો.

૬. સ્વામી સંબંધમાં ષષ્ઠી વિભક્તિ, જેમ કે – તેની અથવા આની આ વસ્તુ છે.

૭. આધાર કાલ ભાવમાં સપ્તમી વિભક્તિ, જેમ કે – તે ફલાદિ આમાં છે.

૮. સંબોધન આમંત્રણમાં અષ્ટમી વિભક્તિ, જેમ કે – હે યુવાન!

સૂત્ર-૨૧૩, ૨૧૪

નવનામનું સ્વરૂપ કેવું છે?

નવનામમાં નવ કાવ્યરસ કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે – ૧. વીરરસ, ૨. શૃંગારરસ, ૩. અદ્ભુતરસ, ૪. રૌદ્રરસ, ૫. પ્રીડનકરસ-લજ્જાનકરસ, ૬. ભિભત્સરસ, ૭. હાસ્યરસ, ૮. કરુણરસ, ૯. પ્રશાંત રસ.

સૂત્ર-૨૧૫, ૨૧૬

પરિત્યાગમાં ગર્વ અને પશ્ચાત્તાપ ન હોય, તપશ્ચરણમાં ધૈર્ય અને શત્રુઓના વિનાશમાં પરાક્રમ હોય, વીરરસના આ લક્ષણો છે.

વીરરસનું ઉદાહરણ સૂત્રકાર જણાવે છે કે રાજ્ય વૈભવનો પરિત્યાગ કરી દીક્ષિત બની, જેણે કામ, ક્રોધરૂપ મહાશત્રુઓનો નાશ કર્યો તે નિશ્ચયથી મહાવીર છે.

સૂત્ર-૨૧૭, ૨૧૮

શૃંગારરસ રતિકીડાના કારણભૂત સાધનોના સંયોગની અભિલાષાનો જનક છે. મંડન, વિલાસ, વિબ્બોક, હાસ્ય, લીલા અને રમણ આદિ શૃંગારરસના લક્ષણ છે.

શૃંગારરસનું બોધક ઉદાહરણ-કામચેષ્ટાઓથી મનોહર કોઈ શ્યામા-સોળ વરસની તરુણી, નાની ઘૂઘરીઓથી મુખરિત હોવાથી મધુર તથા ચુપકોના હૃદયને ઉન્મત્ત કરનાર પોતાના કટિસૂત્રનું પ્રદર્શન કરે છે.

સૂત્ર-૨૧૯ થી ૨૨૨

પૂર્વે અનુભવેલ ન હોય અથવા પૂર્વે અનુભવેલ એવા કોઈ વિસ્મયકારી આશ્ચર્યકારક પદાર્થને જોઈને જે આશ્ચર્ય થાય છે, તેનું નામ અદ્ભુતરસ છે. હર્ષ અને વિષાદની ઉત્પત્તિ એ અદ્ભુતરસનું લક્ષણ છે.

તેનું ઉદાહરણ –આ જીવલોકમાં તેનાથી અધિક અદ્ભુત બીજું શું હોઈ શકે કે જિનવચન દ્વારા ત્રિકાળ સંબંધી સમસ્ત પદાર્થો જણાય છે.

ભયોત્પાદક રૂપ, શબ્દ, અંધકારનું ચિંતન, કથા, દર્શન વગેરે દ્વારા રૌદ્રરસ ઉત્પન્ન થાય છે. સંમોહ, સંભ્રમ, વિષાદ તેમજ મરણ તેના લક્ષણ છે.

રૌદ્ર રસનું ઉદાહરણ – ભ્રમર ચઢાવવાથી વિકરાળ મુખવાળો, દાંતોથી હોઠને ચાવી રહેલ, લોહીથી લથપથ શરીરવાળો, ભયાનક શબ્દ બોલવાથી રાક્ષસ જેવો, પશુની હત્યા કરનાર અતિશય રૌદ્રરૂપ ધારી તું સાક્ષાત્ રૌદ્ર જ છે.

સૂત્ર-૨૨૩ , ૨૨૪

વિનય કરવા યોગ્ય માતા-પિતા તેમજ ગુરુજનોનો વિનય ન કરવાથી, ગુપ્ત રહસ્યોને પ્રગટ કરવાથી, ગુરુપત્ની સાથે મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી પ્રીડનક લજ્જાનક રસ ઉત્પન્ન થાય છે. લજ્જા અને શંકા ઉત્પન્ન થવી તે આ રસના લક્ષણ છે.

પ્રીડનક-લજ્જાનક રસનું ઉદાહરણ – કોઈ વધૂ કહે છે. આ લૌકિક વ્યવહારથી વધુ લજ્જાસ્પદ બીજી કઈ વાત હોઈ શકે ? હું તેનાથી ખૂબ લજ્જા પામું છું કે વર-વધૂના પ્રથમ સમાગમ સમયે વડીલો વધૂના વસ્ત્રને પ્રશંસે, કથન કરે.

સૂત્ર-૨૨૫ , ૨૨૬

અશુચિ, મૃતશરીર તથા લાળ વગેરેથી વ્યાપ્ત ધૃણિત શરીરાદિ તેમજ દુર્દર્શનીય પદાર્થોને વારંવાર જોવા રૂપ અભ્યાસથી અથવા તેની ગંધથી બિભત્સ રસ ઉત્પન્ન થાય છે. નિર્વેદ અને અવિહિંસા તેના લક્ષણો છે.

બિભત્સ રસનું ઉદાહરણ – અપવિત્ર મળથી ભરેલું, અશુચિ વહેવડાવતા છિદ્રોથી વ્યાપ્ત, દુર્ગંધયુક્ત આ શરીર ગંદકી-અપવિત્રતાનું મૂળ છે. તેવું જાણી જે વ્યક્તિ તેની મૂર્છાને ત્યાગે છે તે ધન્ય છે.

સૂત્ર-૨૨૭ , ૨૨૮

રૂપ, વચ, વેષ અને ભાષાની વિપરીતતાથી હાસ્યરસ ઉત્પન્ન થાય છે. હાસ્યરસ મનને હર્ષિત કરે છે. મુખ, નેત્રનું વિકસિત થવું, અહ્હાસ્ય વગેરે તેના લક્ષણ છે.

હાસ્યરસનું ઉદાહરણ – સૂઈને પ્રાતઃકાલે ઊઠેલા, કાલિમાથી-કાજળની રેખાઓથી મંડિત દિયરના મુખને જોઈને સ્તન યુગલના ભારથી, નમેલા મધ્યમ ભાગવાળી કોઈ ચુપતી હી-હી કરતી હસે છે.

સૂત્ર-૨૨૯ , ૨૩૦

પ્રિયનો વિયોગ, બંધ, વધ, વ્યાધિ, વિનિપાત-પુત્રાદિ મરણ, સંભ્રમ-પરચકાદિના ભયથી કરુણરસ ઉત્પન્ન થાય છે. શોક, વિલાપ, અતિશય મ્લાનતા, રુદન વગેરે કરુણરસના લક્ષણ છે.

કરુણરસનું ઉદાહરણ – હે પુત્રી! પ્રિયતમના વિયોગમાં વારંવાર તેની અતિશય ચિંતાથી ક્લાન્ત, મુરઝાયેલું અને આંસુઓથી વ્યાપ્ત નેત્રવાળુ તારું મુખ દુર્બળ થઈ ગયું છે.

સૂત્ર-૨૩૧ , ૨૩૨

નિર્દોષ-હિંસાદિ દોષ રહિત, મનની સમાધિ અને પ્રશાંત ભાવથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તથા અવિકાર જેનું લક્ષણ છે તે પ્રશાંત રસ જાણવો.

પ્રશાંત રસનું ઉદાહરણ – સ્વાભાવિક રૂપે જ નિર્વિકાર, વિષયોના અવલોકનની ઉત્સુકતાના ત્યાગથી ઉપશાંત, ક્રોધાદિ દોષના ત્યાગથી પ્રશાંત, સૌમ્ય દષ્ટિથી યુક્ત મુનિનું મુખકમળ અહો! વાસ્તવમાં અતીવ શ્રી સંપન્ન થઈ, સુશોભિત લાગે છે.

સૂત્ર-૨૩૩ , ૨૩૪

ગાથાઓ દ્વારા કહેવાયેલ આ નવ કાવ્યરસો અલીકતા વગેરે બત્રીસ દોષરહિત વિધિથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ રસ ક્યાંક શુદ્ધ હોય છે તો ક્યાંક મિશ્રિતરૂપે હોય છે. આ રીતે નવરસ અને સાથે નવનામનું વક્તવ્ય પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૨૩૫/૧

દસનામના દસ પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે –

૧. ગૌણનામ, ૨. નોગૌણનામ, ૩. આદાનપદ નિષ્પન્ન નામ, ૪. પ્રતિપક્ષપદ નિષ્પન્નનામ, ૫. પ્રધાનપદ નિષ્પન્નનામ, ૬. અનાદિ સિદ્ધાંત નિષ્પન્નનામ, ૭. નામનિષ્પન્નનામ ૮. અવયવ નિષ્પન્નનામ, ૯. સંયોગ નિષ્પન્નનામ, ૧૦. પ્રમાણ નિષ્પન્નનામ.

સૂત્ર-૨૩૫/૨

ગુણનિષ્પન્ન ગૌણનામ. નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષમાગુણયુક્ત હોય તે 'ક્ષમણ', તપે તે તપન-સૂર્ય પ્રજ્વલિત હોય તે પ્રજ્વલન-અગ્નિ, વહે તે પવન. આ ગુણનિષ્પન્ન નામ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૩૫/૩

નોગૌણનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વ્યુત્પત્તિપરક ગુણ રહિત, વાચ્યાર્થ રહિત નામને નોગૌણનામ કહે છે. તેના ઉદાહરણ આ પ્રમાણે જાણવા-કુન્ત શસ્ત્ર વિશેષ-ભાલાને કહે છે. તે ન હોવા છતાં પક્ષીને 'સકુન્ત' કહેવું. મુદ્ગ એટલે મગ, તેનાથી રહિત હોવા છતાં ડબ્બીને સમુદ્ગ કહેવું. મુદ્ગ એટલે વીંટી તેનાથી સહિતને સમુદ્ગ કહેવાય પણ મુદ્ગ રહિતને સમુદ્ગ કહેવું.

લાલ એટલે લાળ, તેનાથી રહિત એવા એક પ્રકારના ઘાસને 'પલાલ' કહેવું. કુલિકા એટલે દીવાલ, દીવાલ રહિત એવી પક્ષિણીને 'સકુલિકા' કહેવું. પલ એટલે માંસ, અશ્રાતિ એટલે ખાવુ, માંસ ન ખાવા છતાં વૃક્ષ વિશેષને 'પલાશ' કહેવું. અમાતૃવાહક-માતાને ખંભા પર વહન ન કરવા છતાં બેઈન્દ્રિય જીવ વિશેષને માતૃવાહક કહેવું. અબીજવાપક-બીજનું વપન, વાવેતર ન કરવા છતાં જીવ વિશેષને બીજવાપક કહેવું. ઈન્દ્રની ગાયનું પાલન ન કરવા છતાં કીડા વિશેષને ઈન્દ્રગોપ કહેવું. આ નોગૌણનામનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૩૫/૪

આદાનપદ નિષ્પન્નનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

કોઈપણ અધ્યયનના પ્રારંભ પદ પરથી અધ્યયનનું નામ હોય તે આદાનપદ નિષ્પન્ન નામ છે. જેમ કે – આવંતી, ચાતુરંગીય, યથાતથ્ય, આર્દ્રકીય, અસંસ્કૃત, યજ્ઞકીય, ઈશ્વકારીય, એલકીય, વીર્ય, ધર્મ, માર્ગ, સમવસરણ, યમતીત વગેરે.

સૂત્ર-૨૩૫/૫

પ્રતિપક્ષપદ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નવા ગ્રામ, આકરસ નગર, ખેટ, કર્બટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પતન, આશ્રમ, સંબાહ અને સન્નિવેશમાં નિવાસ કરવા જાય ત્યારે અથવા નવા ગામ વગેરેને વસાવવાના સમયે અશિવા શિયાળી. માટે શિવા નામનો, અગ્નિ માટે શીતલ નામનો, વિષ માટે મધુર નામનો પ્રયોગ કરવો. કલાલના ઘરમાં આમ્બ માટે સ્વાદુ નામનો પ્રયોગ થાય છે.

તે જ રીતે રક્તવર્ણનું હોય તે લકતક કહેવાય તેના માટે અલકતક, લાંબુ-પાત્ર વિશેષ માટે અલાબુ, શુભવર્ણવાળા શુંભક માટે કુસુંભક અને અસંબદ્ધ પ્રલાપ કરનારા માટે અભાષક, એવા શબ્દોનો નામનો. પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તે પ્રતિપક્ષપદ નિષ્પન્નનામ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૩૫/૬

પ્રધાનપદનિષ્પન્નનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પ્રધાનપદનિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે. અશોકવન, સમ્પર્ણવન, ચંપક વન, આમ્બવન, નાગવન, પુત્રાગવન, ઈશ્વવન, દ્રાક્ષવન, શાલવન. આ સર્વ પ્રધાનપદ નિષ્પન્ન નામ છે.

સૂત્ર-૨૩૫/૭

અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે – ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, અદ્વાસમય-કાળ. એ અનાદિ સિદ્ધાન્ત નિષ્પન્ન નામ જાણવા.

સૂત્ર-૨૩૫/૮

નામ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નામ ઉપરથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય તે નામનિષ્પન્નનામ કહેવાય છે. જેમ કે પિતા અથવા પિતામહના નામ ઉપરથી નિષ્પન્ન નામ, નામનિષ્પન્નનામ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૩૬ , ૨૩૭

અવયવ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અવયવનિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે – શૃંગી, શિખી, વિષાણી, દંષ્ટ્રી, પક્ષી, ખુરી, નખી, વાલી, હ્રિપદ, ચતુષ્પદ, બહુષ્પદ, લાંગૂલી, કેશરી, કકુદી તથા પરિકર બંધન-વિશિષ્ટ રચનાયુક્ત વસ્ત્ર પરિધાન કરનાર, કમર કસનાર ચોદ્ધા નામથી ઓળખાય છે. વિશિષ્ટ પ્રકારના વસ્ત્ર પહેરનાર આ મહિલા છે, તેમ મહિલા નામથી ઓળખાય છે.

દ્રોણ-હાંડીમાં એકકણ-એકદાણો ચડી ગયેલો જોઈ દ્રોણ પ્રમાણ અનાજ ચડી ગયું છે, તેમ જાણી શકાય છે. એક ગાથા સાંભળવાથી કવિની ઓળખાણ થઈ જાય છે અર્થાત્ એક ગાથા ઉપરથી 'આ કવિ છે' તેવું નામ જાહેર થઈ જાય છે. આ બધા અવયવ નિષ્પન્ન નામ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૩૮/૧

સંયોગ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે?

સંયોગનિષ્પન્ન નામના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. દ્રવ્ય સંયોગ, ૨. ક્ષેત્ર સંયોગ, ૩. કાળ સંયોગ અને ૪. ભાવ સંયોગ.

સૂત્ર-૨૩૮/૨

દ્રવ્ય સંયોગ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય સંયોગ નિષ્પન્ન નામ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સચિત્ત દ્રવ્ય સંયોગ નિષ્પન્ન નામ, ૨. અચિત્ત દ્રવ્ય સંયોગ નિષ્પન્ન નામ, ૩. મિશ્ર દ્રવ્ય સંયોગ નિષ્પન્ન નામ.

સચિત્ત દ્રવ્ય સંયોગ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સચિત્ત દ્રવ્ય સંયોગથી નિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે - ગાયોના સંયોગથી ગોવાળ, ભેંસના સંયોગથી ભેંસવાળ, ઘેટીના સંયોગથી ઘેટીમાળ, ઊંટણીના સંયોગથી ઊંટણીપાલ કહેવાય છે. આ ગોવાળ, મહિષમાળ વગેરે નામ સચિત્તદ્રવ્ય સંયોગનિષ્પન્ન નામ છે.

અચિત્તદ્રવ્યસંયોગ નિષ્પન્નનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અચિત્ત દ્રવ્યના સંયોગથી નિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે - છત્રના સંયોગથી છત્રી, દંડના સંયોગથી દંડી, પટ-વસ્ત્રના સંયોગથી પટી, ઘટ-ઘડાના સંયોગથી ઘટી અને કટના સંયોગથી કટી કહેવાય છે.

મિશ્રદ્રવ્યસંયોગજ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

મિશ્રદ્રવ્યના સંયોગથી નિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે - હળના સંયોગથી હાલિક, શકટના સંયોગથી શાકટિક, રથના સંયોગથી રથિક, નાવના સંયોગથી નાવિક. તે મિશ્રદ્રવ્ય-સંયોગજ નામ છે. આ રીતે દ્રવ્યસંયોગનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૩૮/૩

ક્ષેત્રસંયોગથી નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષેત્રના સંયોગથી જે નામ પ્રસિદ્ધ થાય, જેમ કે - ભરતક્ષેત્રમાં રહેતા મનુષ્ય ભારતીય-ભરતક્ષેત્રીય કહેવાય છે. તે જ રીતે ઐરવતીય-ઐરવત ક્ષેત્રીય, હેમવતીય-હેમવત ક્ષેત્રીય, ઐરણ્યવતીય-ઐરણ્યવત ક્ષેત્રીય, હરિવર્ષીય-હરિવર્ષ ક્ષેત્રીય, રમ્યકર્ણીય-રમ્યકર્ણ ક્ષેત્રીય અથવા આ માગધીય છે, આ માલવીય, સૌરાષ્ટ્રીય, મહારાષ્ટ્રીય, કોંકણ દેશીય, કોશલ દેશીય, આ ક્ષેત્રસંયોગ નિષ્પન્ન નામ છે.

સૂત્ર-૨૩૮/૪

કાળસંયોગ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાળસંયોગ નિષ્પન્ન નામ આ પ્રમાણે છે. જેમ કે સુષમસુષમકાળમાં ઉત્પન્ન થવાથી 'સુષમસુષમજ', સુષમકાળમાં ઉત્પન્ન થવાથી, 'સુષમજ', તે જ રીતે સુષમદુષમજ, દુષમસુષમજ, દુષમજ, દુષમદુષમજ નામ જાણવા અથવા વર્ષાક્રતુની શરૂઆતમાં ઉત્પન્ન પ્રાવૃષિક, વર્ષાક્રતુમાં ઉત્પન્ન થયેલ વર્ષારાત્રિક, તે જ રીતે શારદ, હેમંતક, વસંતક અને ગ્રીષ્મક નામ કાળસંયોગથી નિષ્પન્ન થયા છે.

સૂત્ર-૨૩૮/૫

ભાવસંયોગનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવસંયોગના બે ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે છે - પ્રશસ્ત ભાવ સંયોગ અને અપ્રશસ્ત ભાવસંયોગ.

પ્રશસ્તભાવ સંયોગનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જ્ઞાન-દર્શન વગેરે પ્રશસ્ત-શુભ ભાવ છે. તેના સંયોગથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય તે પ્રશસ્ત ભાવસંયોગજ નામ કહેવાય. જેમ જ્ઞાનના સંયોગથી જ્ઞાની, દર્શનના સંયોગથી દર્શની, ચારિત્રના સંયોગથી ચારિત્રી.

અપ્રશસ્ત ભાવસંયોગ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્રોધ, માન વગેરે અપ્રશસ્ત ભાવ છે. તેના સંયોગથી જે નામ નિષ્પન્ન થાય તે અપ્રશસ્ત ભાવસંયોગજ નિષ્પન્ન

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

નામ કહેવાય. જેમ કે ક્રોધના સંયોગથી ક્રોધી, માનના સંયોગથી માની, માયાના સંયોગથી માયી, લોભના સંયોગથી લોભી, આ અપ્રશસ્ત ભાવ સંયોગ નામના ઉદાહરણ છે. આ રીતે ભાવસંયોગ નામની તેમજ સંયોગ નિષ્પન્ન નામની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૩૮/૬

પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પ્રમાણનિષ્પન્ન નામના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામપ્રમાણ ૨. સ્થાપના પ્રમાણ ૩. દ્રવ્ય પ્રમાણ ૪. ભાવપ્રમાણ.

સૂત્ર-૨૩૮/૭

નામપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કોઈ જીવ અથવા અજીવ, જીવો અથવા અજીવો, ઉભય-જીવાજીવ અથવા જીવાજીવોનું પ્રમાણ એવું નામ રાખવામાં આવે તે નામપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૩૮/૮, ૨૩૯

સ્થાપના પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્થાપના પ્રમાણથી નિષ્પન્ન નામના સાત પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નક્ષત્રનામ, ૨. દેવનામ, ૩. કુળનામ, ૪. પાષંડનામ, ૫. ગણનામ, ૬. જીવિતહેતુનામ, ૭. આભિપ્રાયિક નામ.

સૂત્ર-૨૪૦ થી ૨૪૩

નક્ષત્ર નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નક્ષત્રના આધારે સ્થાપિત નામ નક્ષત્રનામ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે, કૃતિકાનક્ષત્રમાં જન્મેલ બાળકનું કૃતિક-કાર્તિક, કૃતિકાદત્ત, કૃતિકાધર્મ, કૃતિકાદેવ, કૃતિકાદાસ, કૃતિકાસેન, કૃતિકા રક્ષિત વગેરે નામ રાખવા.

રોહિણીમાં જન્મેલનું રોહિણ્ય, રોહિણીદત્ત, રોહિણીધર્મ, રોહિણીશર્મ, રોહિણીદેવ, રોહિણીદાસ, રોહિણીસેન, રોહિણીરક્ષિત વગેરે નામ રાખવા.

આ જ રીતે જે નક્ષત્રમાં જન્મેલ હોય તેનું તે-તે નક્ષત્રના આધારે નામ રાખવામાં આવે તે નક્ષત્ર સ્થાપના પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ કહેવાય.

ગાથા આધારે નક્ષત્રોના નામ. ૧. કૃતિકા, ૨. રોહિણી, ૩. મૃગશિરા, ૪. આર્દ્રા, ૫. પુનર્વસુ, ૬. પુષ્ય, ૭. અશ્લેષા, ૮. મઘા, ૯. પૂર્વા ફાલ્ગુની, ૧૦. ઉત્તરાફાલ્ગુની, ૧૧. હસ્ત, ૧૨. ચિત્રા, ૧૩. સ્વાતિ, ૧૪. વિશાખા, ૧૫. અનુરાધા, ૧૬. જ્યેષ્ઠા, ૧૭. મૂળા, ૧૮. પૂર્વાષાઢા, ૧૯. ઉત્તરાષાઢા, ૨૦. અભિજિત, ૨૧. શ્રવણ, ૨૨. ઘનિષ્ઠા, ૨૩. શતભિષા, ૨૪. પૂર્વાભાદ્રપદા, ૨૫. ઉત્તરાભાદ્રપદા, ૨૬. રેવતી, ૨૭. અશ્વિની અને ૨૮. ભરણી.

સૂત્ર-૨૪૪ થી ૨૪૬

દેવનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નક્ષત્રના અધિષ્ઠાતા દેવના નામ ઉપરથી નામ સ્થાપવામાં આવે તો તે દેવનામ કહેવાય. જેમ કે કૃતિકા નક્ષત્રના અધિષ્ઠાતા દેવ અગ્નિ છે. અગ્નિ દેવથી અધિષ્ઠિત નક્ષત્રમાં જન્મેલ બાળકનું નામ આગ્નિક, અગ્નિદત્ત, અગ્નિધર્મ, અગ્નિશર્મ, અગ્નિદાસ, અગ્નિસેન, અગ્નિરક્ષિત વગેરે રાખવું. આ જ પ્રમાણે અન્ય સર્વ નક્ષત્રના દેવના નામ પરથી સ્થાપિત દેવને દેવ સ્થાપના પ્રમાણ નામ કહેવામાં આવે છે.

નક્ષત્રના અધિષ્ઠાતા દેવના નામની સંગ્રહ ગાથા. ૧. અગ્નિ, ૨. પ્રજાપતિ, ૩. સોમ, ૪. રુદ્ર, ૫. અદિતિ, ૬. બૃહસ્પતિ, ૭. સર્પ, ૮. પિતા, ૯. ભગ, ૧૦. અર્યમા, ૧૧. સવિતા, ૧૨. ત્વષ્ટા, ૧૩. વાયુ, ૧૪. ઈન્દ્રાગ્નિ, ૧૫. મિત્ર, ૧૬.

આગમસૂત્ર ૪૫, યૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

૧૭. નિર્ઝતિ, ૧૮. અભ, ૧૯. વિશ્વ, ૨૦. બ્રહ્મા, ૨૧. વિષ્ણુ, ૨૨. વસુ, ૨૩. વરુણ, ૨૪. અજ, ૨૫. વિવર્હિ, ૨૬. પૂષા, ૨૭. અશ્વ, ૨૮. ચમ. આ ૨૮ નક્ષત્રદેવતાના નામ જાણવા.

સૂત્ર-૨૪૭/૧

કુળનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જે નામનો આધાર કુળ હોય તે નામ કુળનામ કહેવાય છે. જેમ કે ઉગ્ર, ભોગ, રાજન્ય, ક્ષત્રિય, ઈક્ષ્વાકુ, જ્ઞાત, કૌરવ્ય વગેરે.

સૂત્ર-૨૪૭/૨

પાષંડનામનું સ્વરૂપ કેવું છે? શ્રમણ, પાંડુરંગ, ભિક્ષુ, કાપાલિક, તાપસ, પરિવ્રાજક, તે પાષંડનામ જાણવા.

સૂત્ર-૨૪૭/૩

ગણનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગણના આધારે જે નામ સ્થાપિત થાય તે ગણનામ કહેવાય છે. જેમ કે – મદ્દ, મદ્દદત્ત, મદ્દધર્મ, મદ્દશર્મ, મદ્દદેવ, મદ્દદાસ, મદ્દસેન, મદ્દરક્ષિત, તે ગણ સ્થાપના પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ છે.

સૂત્ર-૨૪૭/૪

દીર્ઘકાળ સુધી બાળકને જીવિત રાખવા માટે જે નામ રાખવામાં આવે તે જીવિત હેતુ નામ કહેવાય છે. જેમ કે – કચરો, ઉકરડો, ઉજિંઝતક, કંચવરક, સૂપડા વગેરે. આ બધા જીવિત હેતુ નામ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૪૭/૫

આભિપ્રાયિક નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અંબક, નિંબક, બકુલક, પલાશક, સ્નેહક, પીલુક, કરીરક વગેરે આભિપ્રાયિક નામ જાણવા.

સૂત્ર-૨૪૭/૬

દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામ છ પ્રકારે છે. ધર્માસ્તિકાય થી લઈ અદ્વાસમય સુધીના છ ભેદ જાણવા. આ દ્રવ્યપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૪૭/૭

ભાવ પ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવપ્રમાણના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે – ૧. સામાસિક, ૨. તદ્દિતજ, ૩. ધાતુજ, ૪. નિરુક્તિજ.

સામાસિક ભાવપ્રમાણ

સૂત્ર-૨૪૮

સામાસિક ભાવપ્રમાણ નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સામાસિક નામ નિષ્પન્નતાના કારણરૂપ સમાસ સાત છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. ઢ્ઞ્ઞ, ૨. બહુપ્રીહિ, ૩. કર્મધારય, ૪. દ્વિગુ, ૫. તત્પુરુષ, ૬. અવ્યયીભાવ, ૭. એકશેષ.

સૂત્ર-૨૪૮/૧

ઢ્ઞ્ઞ સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઢ્ઞ્ઞ સમાસના ઉદાહરણો – દાંત અને ઔષ્ટ-હોહ તે દંતોષ્ઠ, સ્તનો અને ઉદર તે સ્તનોદર, વસ્ત્ર અને પાત્ર તે વસ્ત્રપાત્ર, અશ્વ અને મહિષ તે અશ્વમહિષ, સાપ અને નોળિયો તે સાપનોળિયો. આ ઢ્ઞ્ઞ સમાસ છે.

સૂત્ર-૨૪૮/૨

બહુપ્રીહિ સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

બહુપ્રીહિ સમાસમાં આ પર્વત ઉપર વિકસિત કુટજ અને કદમ્બ વૃક્ષ હોવાથી આ પર્વત 'વિકસિત કુટજ કદમ્બ' કહેવાય છે. અહીં 'કુદ્ધકુટજકદમ્બ' પદ બહુપ્રીહિ સમાસરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૪૯/૩

કર્મધારય સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કર્મધારય સમાસના ઉદાહરણ છે - ધવલ એવો વૃષભ-ધવલ વૃષભ, કૃષ્ણ કાળો. એવો મૃગ-કૃષ્ણમૃગ, શ્વેત એવું વસ્ત્ર-શ્વેત વસ્ત્ર પટ., રક્ત એવું વસ્ત્ર-રક્તવસ્ત્ર, આ કર્મધારય સમાસ છે.

સૂત્ર-૨૪૯/૪

દ્વિગુ સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્વિગુ સમાસના ઉદાહરણ છે - ત્રણ કટુક વસ્તુઓનો સમૂહ તે ત્રિકટુક, ત્રણ મધુર વસ્તુઓનો સમૂહ તે ત્રિમધુર, ત્રણ ગુણોનો સમૂહ તે ત્રિગુણ, ત્રણ પૂર-નગરોનો સમૂહ તે ત્રિપુર, ત્રણ સ્વરનો સમૂહ તે ત્રિસ્વર, ત્રણ પુષ્કર-કમળોનો સમૂહ તે ત્રિપુષ્કર, ત્રણ બિંદુઓનો સમૂહ તે ત્રિબિંદુ, ત્રણ પથ-રસ્તાઓનો સમૂહ તે ત્રિપથ, પાંચ નદીઓનો સમૂહ તે પંચનદ, સાત ગજ-હાથીઓનો સમૂહ તે સપ્તગજ, નવ ઘોડાઓનો સમૂહ તે નવતુરંગ, દસ ગામોનો સમૂહ તે દસ ગામ, દસ પૂરોનો સમૂહ તે દસપુર. આ દ્વિગુ સમાસ છે.

સૂત્ર-૨૪૯/૫

તત્પુરુષ સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

તત્પુરુષ સમાસના ઉદાહરણ છે - તીર્થમાં કાગ તે તીર્થકાગ, વનમાં હસ્તી-વનહસ્તી, વનમાં વરાહ વનવરાહ, વનમાં મહિષ-વનમહિષ, વનમાં મચૂર-વનમચૂર.

સૂત્ર-૨૪૯/૬

અવ્યયીભાવ સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અવ્યયીભાવ સમાસના ઉદાહરણ છે - અનુગ્રામ, અનુનદી, અનુકરિહા, અનુચરિત.

સૂત્ર-૨૪૯/૭

એકશેષ સમાસનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેમાં એકપદ શેષ રહે અન્ય પદોનો લોપ થાય. તે એકશેષ સમાસ કહેવાય છે. જેમ કે - જેવો એક પુરુષ તેવા અનેક પુરુષ અને જેવા અનેક પુરુષ તેવો એક પુરુષ. જેવો એક કાર્ષાપણ સુવર્ણમુદ્રા. તેવા અનેક કાર્ષાપણ, જેવા અનેક કાર્ષાપણ તેવા એક કાર્ષાપણ, જેવો એક ચોખો તેવા અનેક ચોખા, જેવા અનેક ચોખા તેવો એક ચોખો વગેરે એકશેષ સમાસના ઉદાહરણ છે. આ એકશેષ સમાસ છે.

સૂત્ર-૨૫૦ , ૨૫૦/૧

તદ્વિત નિષ્પન્ન નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. કર્મ, ૨. શિલ્પ, ૩. શ્લોક, ૪. સંયોગ, ૫. સમીપ ૬. સંયૂથ, ૭. ઐશ્વર્ય, ૮. અપત્ય. આ તદ્વિત નિષ્પન્ન નામના આઠ પ્રકાર જાણવા.

કર્મનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ? કર્મનામ તદ્વિતના ઉદાહરણ છે - દૌષ્ટિક-વસ્ત્રના વેપારી, સૌત્રિક-સૂતરના વેપારી, કાર્પાસિક-કપાસના વેપારી, સૂત્રવૈયાલિક-સૂતર વેચનાર, ભાંડવૈયાલિક-વાસણ વેચનાર, કૌલાલિક-માટીના વાસણ વેચનાર. આ સર્વ તદ્વિત કર્મનામ છે.

સૂત્ર-૨૫૧/૨

શિલ્પ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

શિલ્પનામ તદ્દિતના ઉદાહરણ છે - તોનિક-રઠૂ કરનાર શિલ્પી, પટ્ટકારિક-પટ્ટ વસ્ત્ર બનાવનાર શિલ્પી, તાન્તુવાયિક-તંતુ બનાવનાર, ઔદ્વૃત્તિક-શરીરનો મેલ દૂર કરનાર શિલ્પી-નાવિ, વારુંટિક-એક શિલ્પ વિશેષ જીવિ, મૌજકારિક-મૂંજની રસ્સી બનાવનાર શિલ્પી, કાષ્ઠકારિક-લાકડામાંથી વસ્તુઓ બનાવનાર શિલ્પી, છત્રકારિક, છત્ર બનાવનાર શિલ્પી, બાહ્યકારિક-રથ વગેરે બનાવનાર શિલ્પી, પૌસ્તકારિક-પુસ્તક બનાવનાર શિલ્પી, ચૈત્રકારિક-ચિત્રકાર, દંતકારિક-દાંત બનાવનાર શિલ્પી, લૈપ્યકારિક-મકાન બનાવનાર શિલ્પી, શૈલકારિક-પથ્થર ઘડનાર શિલ્પી, કૌટ્ટિક-ખાણ ખોદનાર શિલ્પી. તે શિલ્પનામ તદ્દિત છે.

સૂત્ર-૨૫૧/૩

શ્લોકનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ? સર્વના અતિથિ, શ્રમણ, બ્રાહ્મણ તે શ્લોક નામ તદ્દિતના ઉદાહરણ છે. આ શ્લોકનામ તદ્દિત છે.

સૂત્ર-૨૫૧/૪

સંયોગ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંયોગનામ તદ્દિતના ઉદાહરણ છે - રાજાના શ્વસૂર-રાજશ્વસૂર, રાજાના સાળા-રાજ સાળા, રાજાના સાહુ-રાજસાહુ, રાજાના જમાઈ-રાજજમાઈ, રાજાના બનેવી-રાજબનેવી.

સૂત્ર-૨૫૧/૫

સમીપ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સમીપ અર્થમાં તદ્દિત પ્રત્યય દ્વારા નિષ્પન્ન નામ-ગિરીની સમીપનું નગર તે ગિરિનગર, વિદિશાની સમીપનું નગર તે વૈદિશ, વૈત્રાની સમીપનું નગર તે વૈત્રાતટ, તગરાની સમીપનું નગર તે તગરાતટ આ 'ગિરિનગર' વગેરે નામ સમીપનામ જાણવા.

સૂત્ર-૨૫૧/૬

સંયૂથ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંયૂથનામ તદ્દિતના ઉદાહરણ-તરંગવતીકાર, મલયવતીકાર, આત્માનુષઠિકાર, બિન્દુકાર વગેરે.

સૂત્ર-૨૫૧/૭

ઐશ્વર્ય નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઐશ્વર્યનામ તદ્દિતના ઉદાહરણો - રાજેશ્વર, તલવર, માડંબિક, કૌટુમ્બિક, ઈભ્ય, શ્રેષ્ઠી, સાર્થવાહ, સેનાપતિ વગેરે. આ ઐશ્વર્ય નામ છે.

સૂત્ર-૨૫૧/૮

અપત્યનામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અપત્યનામ તદ્દિતના ઉદાહરણ - તીર્થકરમાતા, ચક્રવર્તીમાતા, બળદેવમાતા, વાસુદેવમાતા, રાજમાતા, મુનિમાતા ગણિમાતા., વાયકમાતા તે અપત્યનામ છે. આ રીતે તદ્દિત પ્રત્યય જન્ય નામની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૫૧/૯

ધાતુજ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ધાતુજ નામના ઉદાહરણ - પરસ્મૈપદી સતા અર્થક 'ભૂ' ધાતુ, વૃદ્ધિ અર્થક 'એધ' ધાતુ, સંઘર્ષ અર્થક 'સ્પર્ઙ્ઠ' ધાતુ, પ્રતિષ્ઠા, લિપ્સા અને સંચય અર્થક ગાઘૃ ધાતુ તથા વિલોડન અર્થક 'બાઘૃ' ધાતુથી નિષ્પન્ન ભવ, એધમાન વગેરે.

સૂત્ર-૨૫૧/૧૦

નિરુક્તિજ નામનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

નિરુક્તિથી નિષ્પન્ન નામ નિરુક્તિ નામ કહેવાય છે. જેમ કે પૃથ્વી ઉપર શયન કરે તે ભેંસ પાડો., ભ્રમણ કરતા-કરતા અવાજ કરે તે ભ્રમર, જે વારંવાર ઊંચુ-નીચું થાય તે મુસળ, વાંદરાની જેમ વૃક્ષની શાખા પર ચેષ્ટા કરે તે કપિત્થ, પગ સાથે જે ચોંટી જાય તે ચિક્ષ્મલ-કીચડ, કાન ઊંચા હોય તે ઉલૂક-ઘૂવડ, મેઘની માળા તે મેખલા. આ નિરુક્તિજ નામ જાણવા.

આ સાથે ભાવપ્રમાણ, પ્રમાણનામ, દસનામ અને નામ પ્રકરણની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

પ્રમાણનું સ્વરૂપ

સૂત્ર-૨૫૨

પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પ્રમાણના ચાર પ્રકાર છે, તે આ - ૧. દ્રવ્યપ્રમાણ, ૨. ક્ષેત્રપ્રમાણ, ૩. કાળ પ્રમાણ અને ૪. ભાવપ્રમાણ.

સૂત્ર-૨૫૩/૧

દ્રવ્યપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્યપ્રમાણના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - પ્રદેશ નિષ્પન્ન અને વિભાગ નિષ્પન્ન.

પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પરમાણુ પુદ્ગલ, બે પ્રદેશો, ચાવત્ દસ પ્રદેશો, સંખ્યાત પ્રદેશો, અસંખ્યાત પ્રદેશો અને અનંત પ્રદેશોથી જે નિષ્પન્ન થાય છે, તે પ્રદેશ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણ કહેવાય છે.

સૂત્ર-૨૫૩/૨

વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વિભાગ નિષ્પન્ન દ્રવ્યપ્રમાણ પાંચ પ્રકારના છે. ૧. માન પ્રમાણ, ૨. ઉન્માન પ્રમાણ, ૩. અવમાન પ્રમાણ, ૪. ગણિમ પ્રમાણ, ૫. પ્રતિમાન પ્રમાણ.

સૂત્ર-૨૫૩/૩

માનપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

માનપ્રમાણના બે પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ધાન્ય માન પ્રમાણ ૨. રસ માનપ્રમાણ.

ધાન્યમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ધાન્ય માપવામાં આવે તે સાધનો-ધાન્યમાન કહેવાય. તે અસૃતિ, પ્રસૃતિ આદિરૂપ જાણવા. ૧. બે અસૃતિની એક પ્રસૃતિ, ૨. બે પ્રસૃતિની એક સેતિકા, ૩. ચાર સેતિકાનો એક કુડવ, ૪. ચાર કુડવનો એક પ્રસ્થ, ૫. ચાર પ્રસ્થનો એક આઢક, ૬. ચાર આઢકનો એક દ્રોણ, ૭. સાંઠ આઢકનો એક જઘન્ય કુંભ, ૮. એસી આઢકનો મધ્યમકુંભ, ૯. સો આઢકનો ઉત્કૃષ્ટ કુંભ, ૧૦. આઠસો આઢકનો એક બાહ થાય છે.

ધાન્યમાન પ્રમાણનું પ્રયોજન શું છે ?

આ ધાન્યમાન પ્રમાણ દ્વારા મુક્તોલી-કોઠી, મુરવ-મોટો કોથળો મોટી ગુણી. ઈંદુર-નાની ગુણી નાની થેલી., અલિંદ-વાસણ કે ટોપલો તથા અપચારીમાં ભૂમિગત કોઠીમાં. રાખેલા ધાયના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન થાય છે. આ રીતે ધાન્યમાન પ્રમાણ જાણવું.

સૂત્ર-૨૫૩/૪

રસમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

રસમાન પ્રમાણ ધાન્યમાન પ્રમાણ કરતા ચાર ભાગ વધારે હોય છે અને તે આભ્યંતર શિખાયુક્ત હોય છે, તે માપ આ પ્રમાણે છે - ૧. ચાર પલ પ્રમાણ એક ચતુષ્ષિકા, ૨. આઠ પલ પ્રમાણ દ્વાત્રિંશિકા, ૩. સોળ પલ પ્રમાણ

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

ષોડશિકા, ૪. બત્રીસ પલ પ્રમાણ અષ્ટભાગિકા, ૫. ચોસઠ પલ પ્રમાણ ચતુર્ભાગિકા, ૬. એકસો અઠ્ઠાવીસ પલ પ્રમાણ અર્ધમાની, ૭. બસો છપ્પન પલ પ્રમાણ માની માણી. હોય છે.

બીજી રીતે - ૧. બે ચતુઃષષ્ટિકાની એક દ્વાત્રિંશિકા, ૨. બે દ્વાત્રિંશિકાની એક ષોડશિકા, ૩. બે ષોડશિકાની એક અષ્ટભાગિકા, ૪. બે અષ્ટભાગિકાની એક ચતુર્ભાગિકા, ૫. બે ચતુર્ભાગિકાની એક અર્ધમાની, ૬. બે અર્ધમાનીની એક માની થાય છે.

આ રસમાન પ્રમાણનું શું પ્રયોજન ?

આ રસમાન પ્રમાણથી દેગડા, ઘડા, કળશ, નાના કળશ, મશક, કરોડિકા, કુંડી વગેરેમાં રહેલા પ્રવાહી પદાર્થોના પરિમાણનું જ્ઞાન થાય છે. આ રસમાન પ્રમાણ છે.

સૂત્ર-૨૫૩/૫

ઉન્માન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેનું ઉન્માન કરાય અથવા જેના દ્વારા ઉન્માન કરાય અર્થાત્ જે વસ્તુ ત્રાજવાથી તોળવામાં આવે તેને ઉન્માન પ્રમાણ કહે છે. તે માપ આ પ્રમાણે છે. અર્ધકર્ષ, કર્ષ, અર્ધપલ, પલ, અર્ધ તુલા, તુલા, અર્ધભાર અને ભાર.

બે અર્ધકર્ષનો એક કર્ષ, બે કર્ષનો એક અર્ધપલ, બે અર્ધ પલનો એક પલ, એકસો પાંચ અથવા પાંચસો પલની તુલા, દસ તુલાનો એક અર્ધભાર અને વીસ તુલા બે અર્ધભારનો એક ભાર થાય છે.

આ ઉન્માન પ્રમાણનું શું પ્રયોજન છે ?

આ ઉન્માન પ્રમાણથી પત્ર, અગર, તગર, ચોયક ઔષધિ વિશેષ, કુંકુમ, ખાંડ, ગોળ, સાકર વગેરે દ્રવ્યોના પરિમાણનું જ્ઞાન થાય છે.

સૂત્ર-૨૫૩/૬ થી ૨૫૬/૧

આ અવમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેના દ્વારા અવમાન-માપ કરાય તે અથવા જેનું અવમાન -માપ કરાય તે અવમાન પ્રમાણ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે - હાથથી, દંડથી, ધનુષ્યથી, યુગથી, નાલિકાથી, અક્ષથી અથવા મૂસલથી માપવામાં આવે છે.

દંડ, ધનુષ્ય, યુગ, નાલિકા, અક્ષ અને મૂસલ ચાર હાથ પ્રમાણ હોય છે. દસ નાલિકાની એક રજૂ હોય છે. આ બધા માપ અવમાન કહેવાય છે. વસ્તુ-ગૃહભૂમિને હાથથી, ક્ષેત્રને દંડથી, માર્ગસ્તાને ધનુષ્યથી અને ખાઈ-કૂવા વગેરેને નાલિકાથી માપવામાં આવે છે. આ બધા અવમાન પ્રમાણ રૂપે ઓળખાય છે.

સૂત્ર-૨૫૬/૨

આ અવમાન પ્રમાણનું પ્રયોજન શું છે ?

આ અવમાન પ્રમાણથી ખાઈ, પ્રાસાદ પીઠ, કકચિત-કાષ્ઠખંડ, ચટાઈ, વસ્ત્ર, દિવાલ, દિવાલની પરિધિ વગેરે સંબંધિત દ્રવ્યોની લંબાઈ, પહોળાઈ અને ઊંડાઈનું જ્ઞાન થાય છે. આ અવમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૫૬/૩

ગણિમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે ગણાય અથવા જેના દ્વારા ગણના કરાય તે ગણિમ પ્રમાણ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. એક, દસ, સો, હજાર, દસ હજાર, લાખ, દસ લાખ, કરોડ વગેરે.

ગણિમ પ્રમાણનું શું પ્રયોજન છે ?

ગણિમ પ્રમાણથી ભૂત્ય-નોકર, કર્મચારી વગેરેની વૃત્તિ-આજીવિકા, ભોજન, વેતનની, આય વ્યયથી સંબંધિત રૂપિયા-પૈસા વગેરે દ્રવ્યોની નિષ્પત્તિ રૂપ ગણના પ્રમાણનું પરિજ્ઞાન થાય છે. તે ગણિમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૫૬/૪

પ્રતિમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેના દ્વારા સુવર્ણાદિનું માપ કરાય તે પ્રતિમાન પ્રમાણ કહેવાય છે, તે આ પ્રમાણ છે - ગુંજા-રત્ની, કાકણી, નિષ્પાવ, કર્મમાષક, મંડલક, સુવર્ણ. પાંચ ગુંજાનો એક કર્મમાષક થાય છે. ચાર કાકણીનો એક કર્મમાષક થાય છે અને ત્રણ નિષ્પાવનો એક કર્મ-માષક થાય છે. આમ કર્મમાષક ચાર કાકણીથી નિષ્પન્ન થાય છે. બાર કર્મમાષકોનું અથવા અડતાલીસ કાકણીનું એક મંડલક થાય. સોળ કર્મમાષક અથવા ચોસઠ કાકણીનું સોનામહોર થાય.

પ્રતિમાન પ્રમાણનું શું પ્રયોજન છે ?

આ પ્રતિમાન પ્રમાણ દ્વારા સુવર્ણ, ચાંદી, મણિ, મોતી, શંખ, શિલા, પ્રવાલ વગેરે દ્રવ્યોના પરિમાણનું જ્ઞાન થાય છે. તેને પ્રતિમાન પ્રમાણ કહે છે.

સૂત્ર-૨૫૭/૧

ક્ષેત્ર પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષેત્ર પ્રમાણ બે પ્રકારે પ્રરૂપ્યુ છે, તે આ પ્રમાણ છે - ૧. પ્રદેશ નિષ્પન્ન, ૨. વિભાગ નિષ્પન્ન.

પ્રદેશ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એક પ્રદેશાવગાઢ, બે પ્રદેશાવગાઢથી લઈ સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ, અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ ક્ષેત્રરૂપ પ્રમાણને પ્રદેશ નિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણ કહે છે.

સૂત્ર-૨૫૭/૨, ૨૫૮

વિભાગનિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. અંગુલ, ૨. વેંત, ૩. રત્નિ, ૪. કુક્ષિ, ૫. ધનુષ્ય, ૬. ગાઉ-ગવ્યૂતિ, ૭. યોજન, ૮. શ્રેણિ, ૯. પ્રતર, ૧૦. લોક, ૧૧. અલોક. આ વિભાગનિષ્પન્ન ક્ષેત્રપ્રમાણ.

સૂત્ર-૨૫૮ થી ૨૬૩/૧

અંગુલના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણ છે - ૧. આત્માંગુલ, ૨. ઉત્સેધાંગુલ, ૩. પ્રમાણાંગુલ.

આત્માંગુલ કોને કહેવાય છે ?

જે કાળમાં, જે મનુષ્ય હોય તે કાળમાં, તે મનુષ્યના અંગુલને આત્માંગુલ કહેવાય છે. પોતાના બાર અંગુલ પ્રમાણ મુખ હોય છે અને તેવા નવમુખ પ્રમાણ એકસો આઠ અંગુલની. ઊંચાઈવાળા પુરુષ પ્રમાણયુક્ત મનાય છે. ક્રોણિક પુરુષ એક ક્રોણ પાણીના માપવાળા પુરુષ. માનયુક્ત હોય છે અને અર્ધભાર પ્રમાણ તોલવાળા પુરુષ ઉન્માનયુક્ત કહેવાય છે. જે પુરુષ માન-ઉન્માન અને પ્રમાણથી સંપન્ન હોય તથા શારીરિક શુભ લક્ષણો, તલસમાદિ વ્યંજનો અને ઉદારતા વગેરે ગુણોથી યુક્ત હોય, ઉત્તમ કુળોમાં જન્મેલ હોય તે પુરુષો ઉત્તમપુરુષો કહેવાય છે.

આ ઉત્તમ પુરુષો પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ પ્રમાણ ઊંચા હોય છે અને મધ્યમપુરુષ ૧૦૪ અંગુલ ઊંચા હોય છે. અધમપુરુષ ૯૬ અંગુલ ઊંચા હોય છે.

ધીરતા, ગંભીરતા, પ્રશંસનીય સ્વર, સત્ત્વ-આત્મિક, માનસિક, શક્તિ, સાર-શારીરિક ક્ષમતા આ સર્વગુણોથી પરિહીન ઉત્તમ કે અધમ પુરુષ પરતંત્રપણે ધીર-ગંભીર આદિ ગુણસંપન્ન ઉત્તમ પુરુષોના દાસ હોય છે.

ઉપરોક્ત અંગુલ પ્રમાણ અનુસાર ૧. આત્માંગુલથી છ અંગુલનો પાદ, ૨. બે પાદની વેંત, ૩. બે વેંતની રત્નિ હાથ, ૪. બે રત્નિની કુક્ષિ, ૫. બે કુક્ષિનો દંડ, ધનુષ્ય, યુગ, નાલિકા, અક્ષ અને મૂસલ થાય છે. ૬. બે હજાર ધનુષ્યનો એક ગાઉ-કોશ, ૭. ચાર ગાઉનો એક યોજન થાય છે.

સૂત્ર-૨૬૩/૨

આત્માંગુલ પ્રમાણનું શું પ્રયોજન છે ?

આત્માંગુલ પ્રમાણથી કૂવા, જળાશય, નદી, તળાવ, વાપી, પુષ્કરિણી, દીર્ઘિકા, ગુંજાલિકા, સર, સરપંકિત, સરસરપંકિત, બિલપંકિત, આરામ, બગીચા, ઉદ્યાન, કાનન, વન, વનખંડ, વનરાજિ, દેવકુળ, સભા, પ્રપા, સ્તૂપ, ખાઈ, પરિખા, પ્રાકાર, અદ્વાલક, ચરિકા, દ્વાર, ગોપુર, તોરણ, પ્રાસાદ, ઘર, સરણ-ઝૂંપડી, લયન લેણા, આપણ-દુકાન, શૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર, ચતુર્મુખ, મહાપથ, પથ, શકટ, રથ, ચાન, પાલખી, ગિલ્દિ, થિલ્દિ, શિબિકા, સ્યંદમાનિકા, કડાઈ, મોટી કડાઈ, કડછી, આસન, શય્યા, સ્તંભ, ભાંડ, માટીના વાસણ, વસ્તુઓ અને વર્તમાનકાળના યોજન વગેરેનું માપ કરવામાં આવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે વર્તમાન કાળની જરૂરિયાતની તથા મનુષ્ય દ્વારા બનાવવામાં આવતી સમસ્ત વસ્તુઓની લંબાઈ-પહોળાઈ-ઊંડાઈ આત્માંગુલથી માપવામાં આવે છે.

આત્માંગુલ સામાન્યથી ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સૂચિઅંગુલ ૨. પ્રતરાંગુલ ૩. ધનાંગુલ.

૧. એક અંગુલ લાંબી અને એક પ્રદેશ પહોળી આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને સૂચ્યંગુલ કહે છે. ૨. સૂચ્યંગુલને સૂચ્યંગુલથી ગુણતા પ્રતરાંગુલ બને છે. ૩. પ્રતરાંગુલને સૂચ્યંગુલથી ગુણતા ધનાંગુલ બને છે.

સૂત્ર-૨૬૩/૩

હે ભગવન્ ! આ સૂચ્યંગુલ, પ્રતરાંગુલ અને ધનાંગુલમાંથી કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? સર્વથી અલ્પ સૂચ્યંગુલ છે. તેથી પ્રતરાંગુલ અસંખ્યાતગુણા અધિક છે અને તેથી ધનાંગુલ અસંખ્યાતગુણા અધિક છે. આ રીતે આત્માંગુલની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૬૩/૪, ૨૬૪

ઉત્સેધાંગુલનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્સેધાંગુલ અનેક પ્રકારે કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે - પરમાણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, વાલાગ્ર, લીંખ, જૂ, જવ. આ પ્રત્યેકને ક્રમશઃ આઠ-આઠ વૃદ્ધિ કરતા ઉત્સેધાંગુલ પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ આઠ ત્રસરેણુની એક રથરેણુ, આઠ રથરેણુનો એક વાલાગ્ર, આઠ વાલાગ્રની એક લીંખ, આઠ લીંખની એક જૂ, આઠ જૂ નો એક જવ અને આઠ જવ બરાબર એક ઉત્સેધાંગુલ બને છે.

સૂત્ર-૨૬૫/૧, ૨૬૬

પરમાણુનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પરમાણુ બે પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સૂક્ષ્મ પરમાણુ ૨. વ્યવહાર પરમાણુ. બે પ્રકારના પરમાણુમાંથી સૂક્ષ્મ પરમાણુનો અહીં અધિકાર ન હોવાથી તે સ્થાપનીય છે અર્થાત્ તેનું વર્ણન ન કરતા વ્યવહાર પરમાણુનું વર્ણન શાસ્ત્રકાર કરે છે.

વ્યાવહારિક પરમાણુનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનંતાનંત સૂક્ષ્મ પરમાણુઓના સમુદાયના સમાગમથી-એકીભાવરૂપ મિલનથી એક વ્યાવહારિક પરમાણુ નિષ્પન્ન થાય છે.

આ વ્યાવહારિક પરમાણુ તલવાર કે છરાની ધારને અવગાહિત કરે છે ?

હા, અવગાહિત કરી શકે છે, ધાર પર રહી શકે છે.

શું તલવારની ધાર તે વ્યાવહારિક પરમાણુનું છેદન-ભેદન કરી શકે છે ?

ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. અર્થાત્ તલવારની ધાર આ વ્યાવહારિક પરમાણુનું છેદન-ભેદન કરી શકતો નથી.

હે ભગવન્ ! શું આ વ્યાવહારિક પરમાણુ અગ્નિની વચ્ચેથી પસાર થઈ શકે છે ? હા, તે પસાર થઈ શકે છે.

શું અગ્નિ વચ્ચેથી પસાર થતા તે બળી જાય છે ?

ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. અગ્નિરૂપ શસ્ત્ર તેને બાળી શકતું નથી.

શું આ વ્યાવહારિક પરમાણુ પુષ્કર સંવર્તક નામના મહામેઘની મધ્યમાંથી પસાર થઈ શકે છે ?
હા, તે પસાર થઈ શકે છે.

મહામેઘમાંથી પસાર થતા શું તે પાણીથી ભીંજાય જાય ?

ના, તે અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ તે પાણી તેને ભીંજવી શકતું નથી. અપકાયરૂપ શસ્ત્રનો તેના પર પ્રભાવ પડતો નથી.

હે ભગવન્ ! શું વ્યાવહારિક પરમાણુ ગંગા મહાનદીના પ્રતિસ્રોતમાં, વિપરીત પ્રવાહમાં ગમન કરી શકે છે ?
હા, તે પ્રતિસ્રોતમાં ગમન કરી શકે.

પ્રતિસ્રોતમાં ગમન કરતા શું તે વિનાશ પામે છે ?

ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. પ્રતિસ્રોતરૂપ શસ્ત્ર તેના પર કાર્ય કરી શકતું નથી.

હે ભગવન્ ! શું તે વ્યાવહારિક પરમાણુ પાણીના વમળમાં કે જલબિંદુમાં અવગાહન કરી શકે છે ?

હા, તે વમળમાં અને જલબિંદુમાં અવગાહન કરી શકે છે.

શું તે ભીનો થઈને કુટિસત થાય છે? અર્થાત્ સડી જાય છે ?

ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. વ્યાવારિક પરમાણુ પર પાણીરૂપ શસ્ત્ર કાર્ય કરી શકતું નથી.

અત્યંત તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર પણ જેનું છેદન-ભેદન કરવા સમર્થ નથી તેને, સિદ્ધપુરુષ કેવળી ભગવાન પરમાણુ કહે છે. તે સર્વ પ્રમાણોનું આદિ પ્રમાણ છે અર્થાત્ વ્યાવહારિક પરમાણુ પ્રમાણોનું આદિ એકમ છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૧

તે અનંતાનંત વ્યાવહારિક પરમાણુઓનો સમુદાય એકત્રિત થવાથી એક ઉત્સ્લક્ષણ શ્લક્ષિણકા, ઉદ્ધર્ણુ, ત્રસરેણુ, રથરેણુ, વાલાગ્ર, લીખ, જૂ, જવમધ્ય અને આંગુલની નિષ્પત્તિ થાય છે, તે આ પ્રમાણે છે -

૧. આઠ ઉત્સ્લક્ષણ-શ્લક્ષિણકા = એક શ્લક્ષણ-શ્લક્ષિણકા, ૨. આઠ શ્લક્ષણ-શ્લક્ષિણકા = એક ઉદ્ધર્ણુ,

૩. આઠ ઉદ્ધર્ણુ = એક ત્રસરેણુ,

૪. આઠ ત્રસરેણુ = એક રથરેણુ,

૫. આઠ રથરેણુ = એક દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યોનો વાલાગ્ર,

૬. આઠ દેવકુરુ-ઉત્તરકુરુના મનુષ્યના વાલાગ્ર = એક હરિવર્ષ, રમ્યક્ વર્ષના મનુષ્યનો વાલાગ્ર,

૭. આઠ હરિવર્ષ રમ્યક્ વર્ષના મનુષ્યના વાલાગ્ર = એક હૈમવત-હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્યના વાલાગ્ર,

૮. આઠ હૈમવત-હૈરણ્યવત ક્ષેત્રના મનુષ્યોના વાલાગ્ર = એક પૂર્વ મહાવિદેહ અને અપર મહાવિદેહના મનુષ્યોના વાલાગ્ર,

૯. આઠ પૂર્વમહાવિદેહ-અપર મહાવિદેહના મનુષ્યોના વાલાગ્ર = ભરત-ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્યનો એક વાલાગ્ર,

૧૦. આઠ ભરત-ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્યના વાલાગ્ર = એક લીખ છે,

૧૧. આઠ લીખ = એક જૂ, ૧૨. એક જૂ = એક જવનો મધ્યભાગ, ૧૩. આઠ જવના મધ્યભાગ = એક ઉત્સેધાંગુલ હોય છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૨

આ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણથી ૧. છ અંગુલ = એક પાદ, ૨. બાર અંગુલ = એક વેંત, ૩. ચોવીસ અંગુલ = એક રત્નિ, ૪. અડતાલીસ અંગુલ = એક કુક્ષિ, ૫. છત્ત્ર અંગુલ = એક દંડ, ધનુષ્ય, યુગ, ઘોંસરુ, નાલિકા, યક્ષ અથવા મૂસલ થાય છે, ૬. ધનુષ્ય પ્રમાણથી બે હજાર ધનુષ્યનો એક ગાઉ, ૭. ચાર ગાઉનો એક યોજન છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૩

આ ઉત્સેધાંગુલનું શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્સેધાંગુલથી નારકો, તિર્યચો, મનુષ્યો અને દેવોના શરીરની અવગાહના માપવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૪

ભંતે! નારકીની અવગાહના કેટલી બતાવી છે ?

હે ગૌતમ ! નારકીઓની અવગાહના બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ભવધારણીય, ૨. ઉત્તરવૈક્રિય. તેમાં ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ્યની છે. ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર ધનુષ્ય પ્રમાણની છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૫

હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભાના નારકીઓની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભાનામક પ્રથમ નરકના નારકીઓની ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ ધનુષ્ય, ૩ હાથ અને ૬ અંગુલની છે. તેઓના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ધનુષ્ય, ૨ હાથ, ૧૨ અંગુલની છે.

હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા નામની બીજી નરકના નારકીઓની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! બીજી નરકના નારકીઓની ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ ધનુષ્ય, ૨ હાથ અને ૧૨ અંગુલની છે. તેઓના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ ધનુષ્ય, એક હાથની છે.

હે ભગવન્ ! વાલુકાપ્રભા નામની ત્રીજી નરકના નારકીઓની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! ત્રીજી નરકના નારકીઓના ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ ધનુષ્ય અને ૧ હાથની છે. ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૬૨ ધનુષ્ય અને ૨ હાથની છે.

આ રીતે સર્વનારક પૃથ્વીઓની અવગાહના વિષયક પ્રશ્ન કરવા. તેના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે -

પંકપ્રભા નામની ચોથી નરકમાં નારકીઓના ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૬૨ ધનુષ્ય, ૨ હાથની છે. તેઓના ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૨૫ ધનુષ્યની છે.

ધૂમપ્રભા નામની પાંચમી નરકના નારકીઓની ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૨૫ ધનુષ્યની છે. તેઓના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૫૦ ધનુષ્યની છે.

તમઃપ્રભા નામની છઠ્ઠી નરકના નારકીઓની ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૫૦ ધનુષ્યની અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની છે.

તમસ્તમા નામની ૭મી નરકના નારકીઓના ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ ધનુષ્યની છે. તેઓના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ હજાર ધનુષ્યની છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૬

હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવોની શરીર અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવોના શરીર બે પ્રકારના છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ભવધારણીય ૨. ઉત્તરવૈક્રિય. તેમાં

ભવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૭ હાથની છે. તેઓના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના સંખ્યાતમાભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજન છે.

અસુરકુમાર દેવની અવગાહનાની જેમ જ નાગકુમારથી લઈ સ્તનિતકુમાર દેવ સુધીના દેવોની અવગાહના જાણવી.

હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી છે? હે ગૌતમ! સામાન્યરૂપે પૃથ્વીકાયિક જીવોની શરીરાવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. તેમાં પુનઃ સામાન્યરૂપે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક અને બાદર પૃથ્વીકાયિકની અને વિશેષરૂપે તેઓના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્તની અવગાહના જાણવી. તે જ રીતે અપ્કાયિકની અવગાહના જાણવી અર્થાત્ પૃથ્વી-કાયિક, અપ્કાયિક, તેઉકાયિક અને વાયુકાયિક જીવોના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત, બાદર અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત, તે સર્વની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. અસંખ્યાતમા અસંખ્યાત ભેદ હોવાથી જઘન્યની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત મોટો જાણવો.

હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિક જીવોની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક હજાર યોજનની છે.

સામાન્યથી સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક, વિશેષથી અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિક તે ત્રણની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. સામાન્યરૂપે બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવોની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક હજાર યોજનની છે. અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે અને પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિકની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક હજાર યોજનની છે.

હે ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિય જીવોની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! સામાન્યરૂપથી બેઈન્દ્રિય જીવોની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજન છે. અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જાણવી. પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયની જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ બાર યોજનની છે.

હે ભગવન્ ! તેઈન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! સામાન્યરૂપે તેઈન્દ્રિયજીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે. અપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. પર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિયની અવગાહના જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉની છે.

હે ભગવન્ ! ચતુરિન્દ્રિય જીવોની શરીરાવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! સામાન્ય-ઔઘિકરૂપે ચતુરિન્દ્રિય જીવોની શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર ગાઉની છે. અપર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિયની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. પર્યાપ્ત ચતુરિન્દ્રિય જીવોના શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર ગાઉ પ્રમાણ જાણવી.

હે ભગવન્ ! તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! સામાન્યરૂપે તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજનની છે.

૧. હે ભગવન્ ! જલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ? હે ગૌતમ ! જલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજનની છે.

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ અનેક યોજન છે.

૫. ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

તેઓની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર યોજનની.

૬. અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

૭. પર્યાપ્ત ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ હજાર યોજનની છે.

સૂત્ર-૨૬૭/૯ થી ૨૭૦/૧

૧. ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે? જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ગાઉની છે.

૨. સંમૂર્ણિષ્ઠ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ અનેક ૨ થી ૯ ધનુષ્યની અવગાહના છે.

૩. અપર્યાપ્ત સંમૂર્ણિષ્ઠ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

૪. પર્યાપ્ત સંમૂર્ણિષ્ઠ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની, ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ્યની છે.

૫. ગર્ભજ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ અનેક ગાઉની છે.

૬. અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણવી.

૭. પર્યાપ્ત ગર્ભજ ભુજપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ અનેક ગાઉની છે.

૧. ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ્ય છે.

૨. સંમૂર્ણિષ્ઠ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ધનુષ્ય છે.

૩. અપર્યાપ્ત સંમૂર્ણિષ્ઠ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે.

૪. પર્યાપ્ત સંમૂર્ણિષ્ઠ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ્ય છે.

૫. ગર્ભજ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ્ય છે.

૬. અપર્યાપ્ત ગર્ભજ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે.

૭. પર્યાપ્ત ગર્ભજ ખેચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક ધનુષ છે.

આ સંગ્રહણી બે ગાથામાં સંમૂર્ચિષ્મ અને ગર્ભજ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બતાવી છે. તેમાં સંમૂર્ચિષ્મ જલચર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હજાર યોજન, ચતુષ્પદ સ્થલચરની અનેક ગાઉ, ઉરપરિસર્પ સ્થલચરની અનેક યોજન, ભુજપરિસર્પ સ્થલચરની અને ખેચરની અનેક ધનુષ્યની અવગાહના છે.

ગર્ભજ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં જલચરની હજાર યોજન, ચતુષ્પદ સ્થલચરની છ ગાઉ, ઉરપરિસર્પની હજાર યોજન, ભુજપરિસર્પની અનેક ગાઉ, પક્ષીઓ ખેચરની અનેક ધનુષ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે.

પાંચે પ્રકારના તિર્યચ પંચેન્દ્રિયના સંમૂર્ચિષ્મ અને ગર્ભજના અપર્યાપ્તની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે. પર્યાપ્તની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ નીચે પ્રમાણે છે.

હે ભગવન્ ! મનુષ્યના શરીરની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ! જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ગાઉ છે.

હે ભગવન્ ! સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્યોની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્યોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

હે ભગવન્ ! ગર્ભજ મનુષ્યોની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની ઉત્કૃષ્ટ ૩ ગાઉની છે.

હે ભગવન્ ! અપર્યાપ્ત ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્ત મનુષ્યની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

હે ભગવન્ ! પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યની અવગાહના કેટલી છે ?

જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૩ ગાઉની છે.

સૂત્ર-૨૭૦/૨

વાણવ્યંતરોની ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના અસુરકુમારની જેમ જાણાવી. અર્થાત્ ભવધારણીયની જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ હાથની છે. ઉત્તરવૈક્રિયની જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૧ લાખ યોજનની છે.

જ્યોતિષ્ક દેવોની અવગાહના વાણવ્યંતર પ્રમાણે જાણાવી અર્થાત્ ભવધારણીયની જઘન્ય અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ હાથની છે. ઉત્તર વૈક્રિયની જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ ૧ લાખ યોજનની છે.

હે ભગવન્ ! સૌધર્મકલ્પના દેવોની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ! સૌધર્મકલ્પના દેવોની અવગાહના બે પ્રકારે છે. ૧. ભવધારણીય ૨. ઉત્તર વૈક્રિય. તેમાં ભવધારણીય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથની છે. ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્ય અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ યોજનની છે. ઈશાન કલ્પના દેવોની અવગાહના સૌધર્મકલ્પના દેવોની અવગાહના જેટલી જ કહેવી.

સૌધર્મકલ્પના દેવોની શરીર અવગાહના વિષયક પ્રશ્નોની જેમ ઈશાનને છોડી અચ્યુતકલ્પ સુધીના શેષ કલ્પ વાસી દેવોની ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના વિષયક પ્રશ્ન અને ઉત્તર જાણાવા. વિશેષતા આ-

સનત્કુમાર અને માહેન્દ્રકલ્પમાં ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૬ હાથની છે.

બ્રહ્મલોક અને લાંતક કલ્પમાં ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પાંચ હાથની છે.

મહાશુક્ર અને સહસ્રાર કલ્પમાં ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ચાર હાથ છે.

આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત આ ચારેય કલ્પોમાં ભવધારણીય શરીરની અવગાહના ત્રણ હાથની છે.

હે ભગવન્ ! ત્રૈવેચક દેવોની અવગાહના કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! ત્રૈવેચક દેવોને એક માત્ર ભવ-ધારણીય શરીર જ હોય છે. તેની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બે હાથની છે.

હે ભગવન્ ! અનુતરોપપાતિક દેવોની અવગાહના કેટલી છે ? હે ગૌતમ ! અનુતર વિમાનવાસી દેવોને એક ભવધારણીય શરીર જ હોય છે. તેની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ એક હાથની છે.

સૂત્ર-૨૭૦/૩

તે ઉત્સેધાંગુલ સંક્ષેપથી ત્રણ પ્રકારના પ્રરૂપ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સૂર્યંગુલ, ૨. પ્રતરાંગુલ, ૩. ધનાંગુલ. એક અંગુલ લાંબી એક-એક આકાશપ્રદેશની શ્રેણિને સૂર્યંગુલ કહે છે, સૂર્યંગુલને સૂર્યંગુલથી ગુણતા પ્રતરાંગુલ નિષ્પન્ન થાય છે અને પ્રતરાંગુલને સૂર્યંગુલ દ્વારા ગુણતા ધનાંગુલ નિષ્પન્ન થાય છે.

સૂર્યંગુલ, પ્રતરાંગુલ અને ધનાંગુલમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ? સર્વથી થોડા સૂર્યંગુલ છે. તેથી પ્રતરાંગુલ અસંખ્યાતગુણ છે અને તેથી ધનાંગુલ અસંખ્યાતગુણ છે.

સૂત્ર-૨૭૦/૪

પ્રમાણાંગુલનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષેત્રની ચારે દિશાના અંતભાગ પર્યન્ત અર્થાત્ સંપૂર્ણ છ ખંડ પર શાસન કરનાર પ્રત્યેક ચક્રવર્તી રાજાના અષ્ટ સુવર્ણ પ્રમાણ, છ તલવાળુ, બાર કોટિ અને આઠ કર્ણિકાઓથી યુક્ત સોનીની એરણના સંસ્થાન-આકારવાળું કાકિણીરત્નની પ્રત્યેક કોટિ ઉત્સેધાંગુલ પ્રમાણ વિષ્કંભ-પહોળાઈયુક્ત હોય છે. તે કાકિણી રત્નની એક કોટિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના અર્ધાંગુલ પ્રમાણ છે. તે અર્ધાંગુલથી અર્થાત્ ઉત્સેધાંગુલથી હજારગણુ એક પ્રમાણાંગુલ હોય.

સૂત્ર-૨૭૦/૫

આ પ્રમાણાંગુલથી છ અંગુલનો એક પાદ, બે પાદ અથવા બાર અંગુલની એક વિતસ્તિ-વેંત, બે વેંતનો એક હાથ રત્નિ., બે રત્નિની એક કુક્ષિ અને બે કુક્ષિનો એક ધનુષ્ય, બે હજાર ધનુષ્યનો એક ગાઉ અને ચાર ગાઉનો એક યોજન થાય છે.

આ પ્રમાણાંગુલનું પ્રયોજન શું છે ?

આ પ્રમાણાંગુલથી રત્નપ્રભા વગેરે પૃથ્વીઓ, રત્નકાંડ વગેરે કાંડો, પાતાળકળશો, ભવનો, ભવન પ્રસ્તટો, નરકાવાસો, નરકપંકિતઓ, નરક પ્રસ્તટો, કલ્પો, વિમાનો, વિમાન પંકિતઓ, વિમાન પ્રસ્તટો, ટંકો, કૂટો, પર્વતો, શિખરવાળા પર્વતો, પ્રાગભારો-નમેલા પર્વતો, વિજયો, વક્ષારો વક્ષસ્કાર પર્વતો. ક્ષેત્રો, વર્ષધર પર્વતો, સમુદ્રવેલાઓ, વેદિકાઓ, દ્વારો, તોરણો, દ્વીપો તથા સમુદ્રોની લંબાઈ, પહોળાઈ, ઊંચાઈ, ઊંડાઈ, પરિધિનું માપ કરવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૨૭૦/૬

તે પ્રમાણાંગુલના સંક્ષેપમાં ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. ૧. શ્રેણ્યાંગુલ, ૨. પ્રતરાંગુલ, ૩. ધનાંગુલ.

પ્રમાણાંગુલથી નિષ્પન્ન અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજનોની એક શ્રેણી થાય છે. શ્રેણીને શ્રેણીથી ગુણવાથી પ્રતરથાય છે અને પ્રતરને શ્રેણી સાથે ગુણવાથી એક લોક થાય છે. લોકને સંખ્યાત રાશિથી ગુણવામાં આવે તો સંખ્યાત લોક થાય છે અને અસંખ્યાત રાશિથી ગુણવામાં આવે તો અસંખ્યાત લોક થાય છે.

સૂત્ર-૨૭૦/૭

આ શ્રેણ્યાંગુલ, પ્રતરાંગુલ અને ધનાંગુલમાં કોણ કોનાથી અલ્પ, અધિક, તુલ્ય કે વિશેષાધિક છે ?

સર્વથી થોડા શ્રેણી અંગુલ છે. તેથી પ્રતરાંગુલ અસંખ્યાતગુણા અને તેથી ધનાંગુલ અસંખ્યાતગુણા છે. આ રીતે પ્રમાણાંગુલનું વર્ણન પૂર્ણ. તેમજ વિભાગ નિષ્પન્ન ક્ષેત્ર પ્રમાણની અને ક્ષેત્રપ્રમાણની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૭૧ થી ૨૭૪

કાળપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાળપ્રમાણના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પ્રદેશ નિષ્પન્ન અને ૨. વિભાગ નિષ્પન્ન.

પ્રદેશનિષ્પન્ન કાળપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

એક સમયની સ્થિતિવાળા, બે સમયની સ્થિતિવાળા, ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળાથી લઈ દસ સમયની સ્થિતિવાળા, સંખ્યાત-અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પરમાણુ અથવા સ્કંધ. પ્રદેશ નિષ્પન્ન કાળપ્રમાણ છે. આ રીતે પ્રદેશ અર્થાત્ કાળના નિર્વિભાગ અંશથી નિષ્પન્ન કાળપ્રમાણનું સ્વરૂપ જાણવું.

વિભાગ નિષ્પન્ન કાળપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

૧. સમય, ૨. આવલિકા, ૩. મુહૂર્ત, ૪. દિવસ, ૫. અહોરાત્ર, ૬. પક્ષ, ૭. માસ, ૮. સંવત્સર, ૯. યુગ, ૧૦. પલ્યોપમ, ૧૧. સાગરોપમ, ૧૨. અવસર્પિણી-ઉત્સર્પિણી, ૧૩. પુદ્ગલ પરાવર્તનરૂપ કાલને વિભાગનિષ્પન્ન કાળપ્રમાણ કહે છે.

સૂત્ર-૨૭૫/૧

સમય કોને કહેવાય ? સમયનું સ્વરૂપ શું છે ?

કોઈ એક તરુણ, બળવાન, ત્રીજા-ચોથા આરામાં જન્મેલ, નીરોગી, સ્થિર હસ્તાગ્રવાન, સુદૃઢ-વિશાળ હાથ, પગ, પીઠ-પાંસળી અને જંઘાવાળા, દીર્ઘતા, સરલતા અને પીનત્વની દૃષ્ટિથી સમાન-સમશ્રેણીમાં સ્થિત તાલવૃક્ષ યુગલ અથવા કપાટ અર્ગલા તુલ્ય બે ભુજાના ધારક ચર્મેષ્ટક, મુદ્ગર, મુષ્ટિકા, મુષ્ટિબંધ વગેરેના વ્યાયામના અભ્યાસથી દૃઢ શરીરાવયવવાળા, સહજ બળ સંપન્ન, કૂદવું, તરવું, દોડવું વગેરે ક્રિયાથી સામર્થ્ય-શક્તિવાન, કાર્ય સિદ્ધિના ઉપાયને જાણનાર, દક્ષ, પ્રવીણ, કુશળ, મેધાવી, નિપુણ, સિવણકળામાં નિપુણ એવો દરજ્જોનો પુત્ર સુતરાઉ કે રેશમી સાડીને અતિશીઘ્રતાથી એક હાથ પ્રમાણ ફાડી નાંખે છે. આ સંબંધમાં શિષ્ય ગુરુને પૂછે કે-

તે દરજ્જોપુત્ર જેટલા સમયમાં શીઘ્રતાથી સુતરાઉ કે રેશમી સાડીને ફાડે છે તેને શું 'સમય' કહેવામાં આવે છે ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ તે સમયનું માપ નથી.

શા માટે ? કારણ કે સંખ્યાત તંતુઓના સમુદાયના સમ્યક્ સંયોગથી સુતરાઉ સાડી કે રેશમી સાડી નિષ્પન્ન થાય છે. ઉપરનો તંતુ છેદાય નહીં ત્યાં સુધી નીચેનો તંતુ છેદાતો નથી. ઉપરનો તંતુ છેદાવાનો અને નીચેનો તંતુ છેદાવાનો સમય ભિન્ન છે, માટે શાટિકા છેદન કાળને 'સમય' કહી શકાય નહીં.

હે ભગવન્ ! દરજ્જોપુત્ર સુતરાઉ કે રેશમી સાડીના ઉપરના તંતુને જેટલા કાળમાં છેદે તે કાળ 'સમય' કહેવાય ? ના, તેને પણ સમય ન કહેવાય.

તેનું કારણ શું છે ? સંખ્યાત પદ્મો-રેશાઓ ભેગા મળે ત્યારે તંતુ નિષ્પન્ન થાય છે. ઉપરનો રેશો જ્યાં સુધી છેદાય નહીં ત્યાં સુધી નીચેનો રેશો છેદી શકાતો નથી. ઉપરના અને નીચેના રેશાનો છેદનકાળ ભિન્ન છે. માટે તંતુના છેદનકાળને સમય કહી ન શકાય.

હે ભગવન્ ! તો શું તંતુના ઉપરવર્તી રેશાનો જેટલો છેદનકાળ છે, તેને સમય કહી શકાય ? ના, તે અર્થ સમર્થ નથી. ઉપરવર્તી રેશાના છેદનકાળને પણ સમય કહી શકાય નહીં.

તેનું કારણ શું છે ? અનંત સંઘાતો અતિ બારીક રેશાઓના સંયોગથી એક પદ્મ-એક રેશો નિષ્પન્ન થાય છે. ઉપરવર્તી સંઘાત પૃથક્ક થાય ત્યાં સુધી નીચેનો સંઘાત પૃથક્ક ન થાય. ઉપરવર્તી સંઘાતનો પૃથક્ક થવાનો અને

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

નિમ્નવર્તી સંઘાતનો પૃથક્ થવાનો કાળ ભિન્ન છે, માટે ઉપરવર્તી રેશાના છેદનકાળને સમય કહી શકાય નહીં. સમય તેનાથી સૂક્ષ્મતર છે.

સૂત્ર-૨૭૫/૨ થી ૨૭૯

અસંખ્યાત સમય = ૧ આવલિકા	સંખ્યાત આવલિકા = ૧ ઉચ્છ્વાસ
સંખ્યાત આવલિકા = ૧ નિઃશ્વાસ	એક ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ = ૧ પ્રાણ
હૃષ્ટ-પુષ્ટ મનુષ્યનો એક ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ તે પ્રાણ	૭ પ્રાણ = ૧ સ્તોક
૭ સ્તોક = ૧ લવ	૭૭ લવ = ૧ મુહૂર્ત અથવા
૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છ્વાસ = ૧ મુહૂર્ત	૩૦ મુહૂર્ત = ૧ અહોરાત્ર
૧૫ અહોરાત્ર = ૧ પક્ષ	૨ પક્ષ = ૧ માસ
૨ માસ = ૧ ઋતુ	૩ ઋતુ = ૧ અયન
૨ અયન = ૧ સંવત્સર વર્ષ.	૫ સંવત્સર = ૧ યુગ
૨૦ યુગ = ૧૦૦ વર્ષ	૧૦ સો વર્ષ = ૧૦૦૦ વર્ષ
૧૦૦ હજાર વર્ષ = ૧ લાખ વર્ષ	૮૪ લાખ વર્ષ = ૧ પૂર્વાંગ
૮૪ લાખ પૂર્વાંગ = ૧ પૂર્વ	૮૪ લાખ પૂર્વ = ૧ ત્રુટિતાંગ
૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગ = ૧ ત્રુટિત	૮૪ લાખ ત્રુટિત = ૧ અડડાંગ
૮૪ લાખ અડડાંગ = ૧ અડડ	૮૪ લાખ અડડ = ૧ અવવાંગ
૮૪ લાખ અવવાંગ = ૧ અવવ	૮૪ લાખ અવવ = ૧ હુહુકાંગ
૮૪ લાખ હુહુકાંગ = ૧ હુહુક	૮૪ લાખ હુહુક = ઉત્પલાંગ

આ રીતે ૮૪ લાખથી ગુણતા ત્યારપછીની રાશિ ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે -

ઉત્પલ, પદ્માંગ, પદ્મ, નલિનાંગ, નલિન, અર્થનિપુરાંગ, અર્થનિપુર, અયુતાંગ, અયુત, નયુતાંગ, નયુત, પ્રયુતાંગ, પ્રયુત, ચૂલિકાંગ, ચૂલિકા, શીર્ષપ્રહેલિકાંગ, શીર્ષપ્રહેલિકા.

શીર્ષપ્રહેલિકા સુધી જ ગણના છે, ગણિતનો વિષય પણ ત્યાં સુધી જ છે. ત્યાર પછી ઉપમાકાળનો વિષય છે.

સૂત્ર-૨૮૦/૧

ઔપમિક કાળપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઔપમિક કાળપ્રમાણ બે પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણે છે - પલ્યોપમ અને સાગરોપમ.

સૂત્ર-૨૮૦/૨ થી ૨૮૨/૧

પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પલ્યોપમના ત્રણ પ્રકાર છે. ૧. ઉદ્ધાર પલ્યોપમ ૨. અદ્ધા પલ્યોપમ ૩. ક્ષેત્ર પલ્યોપમ.

ઉદ્ધાર પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉદ્ધાર પલ્યોપમના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ ૨. વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્યોપમ. તેમાં જે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ છે તે સ્થાપનીય છે અર્થાત્ તેની વ્યાખ્યા પછી કરવામાં આવશે.

ઉત્સેધાંગુલથી એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો, એક યોજન ઊંડો અને કાંઈક અધિક ત્રણગુણી પરિધિ વાળો કોઈ ખાડો હોય તેને માથાનું મુંડન કરાવ્યા પછીના એક-બે-ત્રણ અને વધુમાં વધુ સાત દિવસના ઊગેલા વાલાગ્રથી ઠાંસીઠાંસીને ભરવામાં આવે કે અગ્નિ તેને બાળી ન શકે, વાયુ તેને ઊડાડી ન શકે, તે કોહવાય નહીં, વિધ્વંસ પામે નહીં, સડીને તેમાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થાય નહીં, તેવા તે ખાડામાંથી સમયે-સમયે એક-એક વાલાગ્રને

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

કાઢવામાં આવે અને જેટલા સમયમાં તે પલ્ચ ક્ષીણ, નીરજ, નિર્લેપ ખાલી થઈ જાય, તેટલા કાળને વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્ચોપમ કહે છે.

આ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્ચોપમ અને વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમથી શું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે ? તેનાથી કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. માત્ર પ્રરૂપણા માટે જ છે. આ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૮૨/૧ થી ૨૮૪/૧

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ધાન્યના પલ્ચ પાલી. સમાન કોઈ એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો, એક યોજન ઊંડો અને કાંઈક અધિક ત્રણ યોજનની પરિધિવાળો પલ્ચ હોય, તે પલ્ચને એક-બે-ત્રણ વગેરે વધુમાં વધુ સાત દિવસના ઊગેલા વાલાગ્રના અસંખ્યાત-અસંખ્યાત ટૂકડા કરવામાં આવે. વાલાગ્રના ટૂકડા, આંખનો વિષય બનતા પદાર્થ કરતા અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ અને સૂક્ષ્મ પનક જીવોના શરીરની અવગાહના કરતા અસંખ્યાત ગુણા અધિક હોય છે. તે વાળ ખંડોને એવા ઠાંસીઠાંસીને ભરવામાં આવે કે અગ્નિ-વાયુ વગેરે શસ્ત્ર તેને બાળી કે ઊડાડી ન શકે, સમયે-સમયે એક-એક વાલાગ્ર ખંડોને બહાર કાઢવામાં આવે અને જેટલા સમયમાં તે પલ્ચ વાલાગ્ર શૂન્ય થાય, એકદમ ખાલી થઈ જાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્ચોપમ કહેવામાં આવે છે. દસ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્ચોપમનો એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે.

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્ચોપમ અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમથી શું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે ?

સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્ચોપમ અને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમથી ક્ષીપ-સમુદ્રોનું માપ કરાય છે.

ભગવન્ ! ઉદ્ધારની અપેક્ષાએ કેટલા ક્ષીપસમુદ્રો પ્રરૂપ્યા છે ?

ગૌતમ ! અઢી સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમના જેટલા ઉદ્ધાર સમયો છે તેટલા ક્ષીપસમુદ્રો કહ્યા છે.

સૂત્ર-૨૮૪/૨ થી ૨૮૬/૧

અદ્ધા પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અદ્ધાપલ્ચોપમના બે પ્રકાર છે, ૧. સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્ચોપમ, ૨. વ્યાવહારિક અદ્ધાપલ્ચોપમ.

તેમાં જે સૂક્ષ્મ અદ્ધાપલ્ચોપમ છે તે સ્થાય્ય છે અર્થાત્ તેનું કથન પહેલાં ન કરતા વ્યાવહારિક અદ્ધા પલ્ચોપમનું વર્ણન પહેલાં કરે છે.

તેમાં વ્યાવહારિક અદ્ધાપલ્ચોપમ આ પ્રમાણે થાય, જેમ કે કોઈ ઉત્સેધાંગુલથી એક યોજન લાંબા, એક યોજન પહોળા, એક યોજન ઊંડા અને સાધિક ત્રણ યોજનની પરિધિવાળા પલ્ચને એક-બે-ત્રણ વગેરે સાત દિવસ સુધીના ઊગેલા વાલાગ્રથી ઠાંસીઠાંસીને ભરે કે જેને અગ્નિ બાળી ન શકે, પવન તે વાલાગ્રોને ઊડાડી ન શકે, તે કોહવાય નહીં, તેનો વિધ્વંસ થાય નહીં અને તેમાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થાય નહીં. સો-સો વર્ષે તે પલ્ચમાંથી એક-એક વાલાગ્ર કાઢતા કાઢતા, જેટલા સમયમાં તે પલ્ચ વાલાગ્રોથી રહિત, નીરજ, નિર્લેપ સાવ ખાલી થઈ જાય તેટલા કાળને વ્યાવહારિક અદ્ધા પલ્ચોપમ કહે છે. દસ કોડાકોડી વ્યાવહારિક અદ્ધા પલ્ચોપમનો એક વ્યાવહારિક અદ્ધા સાગરોપમ થાય.

વ્યાવહારિક અદ્ધા પલ્ચોપમ અને સાગરોપમથી શું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે? વ્યાવહારિક પલ્ચોપમ અને સાગરોપમથી કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. તે માત્ર પ્રરૂપણા માટે જ છે.

આ વ્યાવહારિક અદ્ધા પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૨૮૬/૨ થી ૨૮૮

સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

તે સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે, જેમ કે કોઈ ઉત્સેધાંગુલ અનુસાર એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો, એક

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

યોજન ઊંડો અને સાધિક ત્રણ યોજનની પરિધિવાળા પલ્યને એકથી સાત દિવસના ઊગેલા વાલાગ્રથી ભરે. તે વાલાગ્રના અસંખ્યાત-અસંખ્યાત ખંડ કરવામાં આવે. તે પ્રત્યેક ખંડ વિશુદ્ધ આંખવાળાના ચક્ષુના વિષયભૂત પદાર્થ કરતા અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ અને સૂક્ષ્મ પનકના શરીરાવગાહના કરતા અસંખ્યાતગુણ અધિક હોય છે. બાદર પૃથ્વીકાચિક એક જીવની અવગાહના જેવડા હોય છે.. સો-સો વર્ષે એક-એક વાલાગ્ર ખંડોને બહાર કાઢતા જેટલા સમયમાં તે પલ્ય વાલાગ્ર ખંડોથી વિહીન, નીરજ, નિર્લેપ અને સંપૂર્ણ ખાલી થાય તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ કહે છે. દસ કોડાકોડી સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ બરાબર એક સૂક્ષ્મ અદ્ધા સાગરોપમ છે.

આ સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ અને સૂક્ષ્મ અદ્ધા સાગરોપમથી કયું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે? સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ અને સાગરોપમથી નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવના આયુષ્યની સ્થિતિ માપવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૨૮૯/૧

હે ભગવન્ ! નારકીઓની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ?

હે ગૌતમ ! નારકીની જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ-૩૩ સાગરોપમની છે.

હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નરકના નારકીની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની છે.

હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા નરકના અપર્યાપ્ત નારકીની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ છે.

હે ભગવન્ ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પર્યાપ્તા નારકીની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુહૂર્ત ન્યૂન એક સાગરોપમની છે.

હે ભગવન્ ! શર્કરાપ્રભા નરકના નારકીની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! શર્કરાપ્રભાની જઘન્ય ૧ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

શર્કરાપ્રભાની જેમ વાલુકાપ્રભા વગેરે શેષ નરકના નારકીઓની સ્થિતિ વિષયક પ્રશ્ન પૂછવા. તેના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે.-

શર્કરાપ્રભાની જઘન્ય ૧ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

વાલુકાપ્રભાના નારકીની જઘન્ય ૩ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૭ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

પંકપ્રભાની નારકીની જઘન્ય ૭ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

ધૂમપ્રભા નરકના નારકોની જઘન્ય ૧૦ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

તમપ્રભા નરકના નારકીની જઘન્ય ૧૭ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

તમસ્તમપ્રભા નરકના નારકીની જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ છે.

સૂત્ર-૨૮૯/૨

ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવની સ્થિતિ કેટલી છે ?

ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાધિક એક સાગરોપમ.

અસુરકુમાર દેવીઓની સ્થિતિ કેટલી છે? જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ સાડાચાર પલ્યોપમની.

નાગકુમાર દેવોની સ્થિતિની પૃચ્છા કરવી યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ દેશોન બે પલ્યોપમની છે.

નાગકુમાર દેવીઓની સ્થિતિની પૃચ્છા કરવી યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ દેશોન એક પલ્યોપમની.

સુવર્ણકુમારથી સ્તનિત કુમાર સુધીના દેવ-દેવીઓની સ્થિતિ નાગકુમાર દેવ-દેવીઓ પ્રમાણે જાણવી.

સૂત્ર-૨૮૯/૩

હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ! જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની છે.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક તથા અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ! ત્રણેની જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

બાદર પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ! જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨,૦૦૦ વર્ષની છે.

અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને અંતર્મૂર્ત પ્રમાણ છે.

પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ કેટલી છે ? હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિકોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૨૨,૦૦૦ વર્ષની જાણવી.

અપ્કાયિકથી વનસ્પતિકાયિક સુધીના સ્થાવર જીવોની સ્થિતિ વિષયક પ્રશ્ન પૃથ્વીકાયિકની જેમ પૂછવા. તેના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે.

અપ્કાયિકોની ઔદિક-સામાન્ય સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૭,૦૦૦ વર્ષની છે.

સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકોની તથા અપર્યાપ્ત-પર્યાપ્ત અપ્કાયિકોની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત છે.

બાદર અપ્કાયિકોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૭,૦૦૦ વર્ષની છે.

અપર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિકોની સ્થિતિ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બંને અંતર્મૂર્ત પ્રમાણ છે.

પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિકોની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૭૦૦૦ વર્ષની છે.

તેજસ્કાયિકોની ઔદિક સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રિની છે.

ઔદિક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકો તથા તેના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્તાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત પ્રમાણ છે.

બાદર તેજસ્કાયિકોની ઔદિક સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રિની છે.

અપર્યાપ્ત તેજસ્કાયિકોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

પર્યાપ્ત તેજસ્કાયિકોની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ત્રણ અહોરાત્રિની છે.

વાયુકાયિકોની ઔદિક સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦૦૦ વર્ષની છે.

સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકોની ઔદિક, અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્તાની જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત પ્રમાણ છે

બાદર વાયુકાયિકોની ઔદિક સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૦૦૦ વર્ષની છે.

અપર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિકોની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

પર્યાપ્ત બાદર વાયુકાયિકોની જઘન્ય અંતર્મૂર્તની, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૩૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ છે.

વનસ્પતિકાયિકોની ઔદિક સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ-૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયિકોની ઔદિક, અપર્યાપ્ત તથા પર્યાપ્તાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

બાદર વનસ્પતિકાયિકોની ઔદિક જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે.

અપર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિકોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

પર્યાપ્ત બાદર વનસ્પતિકાયિકોની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૧૦,૦૦૦ વર્ષની છે.

સૂત્ર-૨૮૯/૪

બેઘન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

બેઘનિદ્ર્ય જીવોની ઓધિક સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૨ વર્ષ છે. અપર્યાપ્ત બેઘનિદ્ર્ય જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત છે. પર્યાપ્ત બેઘનિદ્ર્ય જીવોની જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન ૧૨ વર્ષની સ્થિતિ છે.

તેઘનિદ્ર્ય જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

તેઘનિદ્ર્ય જીવોની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૪૯ અહોરાત્રિની છે. અપર્યાપ્ત તેઘનિદ્ર્ય જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંને સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત પ્રમાણ છે. પર્યાપ્ત તેઘનિદ્ર્ય જીવોની જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન ૪૯ અહોરાત્રિની સ્થિતિ છે.

ચતુરિનિદ્ર્ય જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

ચતુરિનિદ્ર્યોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૯ મહિનાની છે. અપર્યાપ્ત ચતુરિનિદ્ર્યની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્તની છે. પર્યાપ્ત ચતુરિનિદ્ર્યની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન ૯ મહિનાની છે.

સૂત્ર-૨૮૯/૫ થી ૨૯૧

તિર્યચ પંચેનિદ્ર્ય જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

સમુચ્ચય તિર્યચ પંચેનિદ્ર્ય જીવોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્ચોપમની છે.

જલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

૧. જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડ વર્ષની સ્થિતિ છે.

૨. સંમૂર્ચિષ્મ જલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિકની સ્થિતિ જઘન્ય-અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વકોડ વર્ષની છે.

૩. સંમૂર્ચિષ્મ જલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક અપર્યાપ્તકની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મૂહૂર્ત છે.

૪. સંમૂર્ચિષ્મ જલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક પર્યાપ્તકની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન કોડ પૂર્વ વર્ષની છે.

૫. ગર્ભજ જલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કોડ પૂર્વ વર્ષની છે.

૬. ગર્ભજ જલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક અપર્યાપ્તકની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત પ્રમાણ છે.

૭. ગર્ભજ જલચર પર્યાપ્તક જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન કોડ પૂર્વ વર્ષની છે.

હે ભગવન્ ! ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિકની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! ૧. જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્ચોપમની સ્થિતિ છે.

૨. સંમૂર્ચિષ્મ ચતુષ્પદ સ્થલચરની જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૮૪,૦૦૦ વર્ષની છે.

૩. સંમૂર્ચિષ્મ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક અપર્યાપ્તાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્તની છે.

૪. સંમૂર્ચિષ્મ ચતુષ્પદ સ્થલચર પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક પર્યાપ્તાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન ૮૪,૦૦૦ વર્ષની છે.

૫. ગર્ભજ ચતુષ્પદપંચેનિદ્ર્યતિર્યચયોનિક સ્થલચરની જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્ચોપમ સ્થિતિ છે.

૬. ગર્ભજ ચતુષ્પદપંચેનિદ્ર્યતિર્યચયોનિકસ્થલચર અપર્યાપ્તાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂહૂર્ત પ્રમાણ છે.

૭. ગર્ભજ ચતુષ્પદ પંચેનિદ્ર્ય તિર્યચયોનિક સ્થલચર પર્યાપ્તાની જઘન્ય અંતર્મૂહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂહૂર્ત ન્યૂન ત્રણ પલ્ચોપમની સ્થિતિ છે.

હે ભગવન્ ! ઉરપરિસર્પ સ્થલચર તિર્યચ પંચેનિદ્ર્યની સ્થિતિ કેટલી છે ?

હે ગૌતમ ! ૧. જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વ વર્ષની સ્થિતિ છે.

૨. સંમૂર્ચિષ્મ ઉરપરિસર્પ સ્થલચરની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૫૩,૦૦૦ વર્ષની સ્થિતિ છે.

૩. સંમૂર્ચિષ્મ ઉરપરિસર્પ અપર્યાપ્તાની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

૪. સંમૂર્ચિષ્મ ઉરપરિસર્પ સ્થલચર પર્યાપ્તાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૫૩,૦૦૦ વર્ષની છે.

૫. ગર્ભજ ઉરપરિસર્પની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વ વર્ષની છે.

૬. ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચરની અપર્યાપ્તા ની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

૭. ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ સ્થલચરની પર્યાપ્તાની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ક્રોડપૂર્વની સ્થિતિ છે.

ભુજપરિસર્પ સ્થલચરની સ્થિતિ કેટલી છે ? ૧. જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વની છે.

૨. સંમૂર્ચિષ્મ ભુજપરિસર્પની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ૪૨,૦૦૦ વર્ષની છે.

૩. સંમૂર્ચિષ્મ ભુજપરિસર્પના અપર્યાપ્તાની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્તની સ્થિતિ છે.

૪. સંમૂર્ચિષ્મ ભુજપરિસર્પના પર્યાપ્તાની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૪૨,૦૦૦ વર્ષની છે.

૫. ગર્ભજ ભુજપરિસર્પની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડ પૂર્વની છે.

૬. ગર્ભજ ભુજપરિસર્પના અપર્યાપ્તાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

૭. ગર્ભજ ભુજપરિસર્પના પર્યાપ્તાની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ક્રોડપૂર્વ વર્ષની છે.

ખેચરતિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ કેટલી છે ?

૧. જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યો-પમના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

૨. સંમૂર્ચિષ્મ ખેચરની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ૭૨,૦૦૦ વર્ષની છે.

૩. સંમૂર્ચિષ્મ ખેચરના અપર્યાપ્તાની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્તની છે.

૪. સંમૂર્ચિષ્મખેચરની પર્યાપ્તાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ૭૨,૦૦૦ વર્ષની છે.

૫. ગર્ભજ ખેચરની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ છે.

૬. ગર્ભજ ખેચરની અપર્યાપ્તાની જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્તની સ્થિતિ છે.

૭. ગર્ભજ ખેચરની પર્યાપ્તાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

પૂર્વોક્ત તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોની સ્થિતિ વિષયક વર્ણન સંગ્રહણી ગાથામાં આ પ્રમાણે છે –

સંમૂર્ચિષ્મ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં અનુક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧. જલચરની ક્રોડપૂર્વ વર્ષ, ૨. સ્થલચર ચતુષ્પદની ૮૪,૦૦૦ વર્ષ, ૩. ઉરપરિસર્પ સ્થલચર ૫૩,૦૦૦ વર્ષ, ૪. ભુજપરિસર્પ સ્થલચરની ૪૨,૦૦૦ વર્ષ, ૫. ખેચરની ૭૨,૦૦૦ વર્ષની જાણવી. ગર્ભજ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયમાં અનુક્રમથી ૧. જલચરની ક્રોડપૂર્વ વર્ષ, ૨. સ્થલચરની ત્રણ પલ્યોપમની, ૩. ઉર-પરિસર્પની ક્રોડપૂર્વ વર્ષની, ૪. ભુજપરિસર્પની ક્રોડપૂર્વ વર્ષની, ૫. ખેચરની પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ સ્થિતિ છે.

સૂત્ર-૨૯૨/૧

હે ભગવન્ ! મનુષ્યોની આયુસ્થિતિ કેટલી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મૂર્ત, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની છે.

સંમૂર્ચિષ્મ મનુષ્યની જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મૂર્તની છે.

ગર્ભજ મનુષ્યોની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પલ્યોપમની છે.

અપર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત પ્રમાણ છે.

પર્યાપ્ત ગર્ભજ મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિ અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત ન્યૂન ત્રણ પલ્લોપમની છે.

સૂત્ર-૨૯૨/૨

હે ભગવન્ ! વાણવ્યંતર દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧ પલ્લોપમની છે.

હે ભગવન્ ! વાણવ્યંતર દેવીઓની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ?

હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૧૦,૦૦૦ વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપલ્લોપમની છે.

હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની કહી છે ? યાવત્ જઘન્ય પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમની સ્થિતિ છે.

જ્યોતિષ્ક દેવીઓની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ? યાવત્ જઘન્ય પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમની સ્થિતિ છે.

અંતે ! ચંદ્રવિમાનવાસી દેવોની યાવત્ જઘન્ય સ્થિતિ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમની છે.

અંતે ! ચંદ્રવિમાનવાસી દેવીઓની યાવત્ સ્થિતિ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦,૦૦૦ વર્ષ અધિક અર્ધપલ્લોપમની છે.

અંતે ! સૂર્યવિમાનના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૦૦ વર્ષ અધિક એક પલ્લોપમની સ્થિતિ છે.

અંતે ! સૂર્યવિમાનના દેવીઓની યાવત્ સ્થિતિ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦૦ વર્ષ અધિક અર્ધ પલ્લોપમની છે.

ગ્રહવિમાનના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ એક પલ્લોપમની છે.

ગ્રહ-વિમાનની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્લોપમની છે.

અંતે ! નક્ષત્ર વિમાનના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ અર્ધ પલ્લોપમની છે.

અંતે ! નક્ષત્ર વિમાનની દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક પલ્લોપમના ચોથા ભાગની છે.

અંતે ! તારાવિમાનના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય પલ્લોપમનો આઠમા ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્લોપમના ચોથા ભાગની છે.

અંતે ! તારા વિમાનની દેવીઓની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય પલ્લોપમના આઠમા ભાગની અને ઉત્કૃષ્ટ પલ્લોપમના આઠમા ભાગની સાધિક છે.

સૂત્ર-૨૯૨/૩

અંતે ! વૈમાનિક દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય એક પલ્લોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની છે.

અંતે! વૈમાનિક દેવીઓની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય એક પલ્લોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૫ પલ્લોપમની છે.

અંતે ! સૌધર્મકલ્પના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય એક પલ્લોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની છે.

અંતે ! સૌધર્મકલ્પની પરિગૃહીતા દેવીઓની સ્થિતિ જઘન્ય એક પલ્લોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત પલ્લોપમની.

અંતે ! સૌધર્મકલ્પની અપરિગૃહીતા દેવીઓની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય એક પલ્લોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૦ પલ્લોપમની છે.

ભંતે ! ઈશાન કલ્પના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય સાતિરેક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક બે સાગરોપમ.

ભંતે ! ઈશાન કલ્પની પરિગૃહીતા દેવીઓની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય સાધિક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ નવ પલ્યોપમની છે.

હે ભગવન્! ઈશાન કલ્પની અપરિગૃહીતા દેવીઓની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય સાધિક પલ્યોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૫૫ પલ્યોપમની છે.

ભંતે ! સનકુમાર કલ્પના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય બે સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરોપમની છે.

ભંતે ! માહેન્દ્ર કલ્પના દેવોની સ્થિતિ યાવત્ જઘન્ય સાધિક બે સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ સાધિક ૭ સાગરોપમ.

ભંતે ! બ્રહ્મલોક કલ્પના દેવોની યાવત્ જઘન્ય સ્થિતિ ૭ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ દસ સાગરોપમ છે.

લાંતક કલ્પના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૪ સાગરોપમની છે.

મહાશુક્ર કલ્પના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૪ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૭ સાગરોપમની છે.

સહસ્રાર કલ્પના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૭ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૮ સાગરોપમની છે.

આણત કલ્પના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૮ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧૯ સાગરોપમની છે.

પ્રાણત કલ્પના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૧૯ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૦ સાગરોપમની છે.

આરણ કલ્પના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૦ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૧ સાગરોપમની છે.

અચ્યુત કલ્પના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૧ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૨ સાગરોપમની છે.

અધસ્તન અધસ્તન ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૨ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૩ સાગરોપમની છે.

અધસ્તન મધ્યમ ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૩ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૨૪ સાગરોપમની છે.

અધસ્તન ઉપરિમ ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૪ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૫ સાગરોપમની છે.

મધ્યમ અધસ્તન ત્રૈવેચકની સ્થિતિ ૨૫ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૬ સાગરોપમની છે.

મધ્યમ મધ્યમ ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૬ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૭ સાગરોપમની છે.

મધ્યમ ઉપરિમ ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૭ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ ૨૮ સાગરોપમની છે.

ઉપરિમ અધસ્તન ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૮ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ ૨૯ સાગરોપમની છે.

ઉપરિમ મધ્યમ ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૨૯ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ ૩૦ સાગરોપમની છે.

ઉપરિમ ઉપરિમ ત્રૈવેચકની સ્થિતિ જઘન્ય ૩૦ સાગરોપમ, ઉત્કૃષ્ટ ૩૧ સાગરોપમની છે.

વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરાજિત વિમાનના દેવોની સ્થિતિ જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની છે.

હે ભગવન્! સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવોની સ્થિતિ કેટલા કાળની છે ?

સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનના દેવોની સ્થિતિ અજઘન્ય-અનુત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની છે.

આ રીતે સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે, તેમજ અદ્ધા પલ્યોપમની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૨૯૩, ૨૯૪

ક્ષેત્ર પલ્યોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષેત્ર પલ્યોપમના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ, ૨. વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમ. તેમાં જે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ છે, તે સ્થાપનીય છે. તેનું વર્ણન પછી કરશે.

ઉત્સેદાંગુલ પ્રમાણથી એક યોજન લાંબો, પહોળો, ઊંડો અને કંઈક અધિક ત્રણગુણી પરિધિવાળા એક પલ્યને કૂવાને. બે, ત્રણ દિવસથી સાત દિવસ સુધીના ઉગેલા વાલાત્ર કોટિઓથી ઠાંસીઠાંસીને એવી રીતે ભરવામાં

આવે કે અગ્નિ તે વાલાગ્રને બાળી ન શકે, પવન તેને ઉડાડી ન શકે, તેમાં કોહવાટ થઈ ન શકે, તે સડી ન શકે અને તેમાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થઈ ન શકે. ત્યારપછી તે પલ્ચમાંથી સમયે-સમયે વાલાગ્રોથી સ્પર્શાયેલા આકાશપ્રદેશોમાંથી એક-એક આકાશ પ્રદેશ બહાર કાઢતા-કાઢતા, જેટલા સમયમાં તે પલ્ચ ખાલી થઈ જાય, તેટલા કાળને એક વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ કહેવામાં આવે છે.

તે વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્ચોપમને દસ કોડાકોડીથી ગુણતા વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ બને છે અર્થાત્ દસ કોડા કોડી વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ બરાબર એક વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ છે.

સૂત્ર-૨૯૫, ૨૯૬

આ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ અને સાગરોપમથી શું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે ? તેનું કથન શા માટે કર્યું છે ?

આ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ-સાગરોપમથી કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. તેની માત્ર પ્રરૂપણા કરાય છે. સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ સમજવામાં તે સહાયક બને છે માટે તેની પ્રરૂપણા સૂત્રકારે કરી છે. આ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે. જેમ કે કોઈ એક યોજન લાંબા, પહોળા, ઊંડા અને સાધિક ત્રણ ગુણી પરિધિવાળા પલ્ચને એક, બે, ત્રણ ચાવત્ સાત દિવસના ઊગેલા વાલાગ્રોના પ્રત્યેકના અસંખ્યાત-અસંખ્યાત ટૂકડા કરી ભરવામાં આવે. તે વાળના પ્રત્યેક ટૂકડા, દષ્ટિના વિષયભૂત પદાર્થની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ભાગપ્રમાણ નાના અને સૂક્ષ્મ પનક જીવોની શરીરાવગાહના કરતા અસંખ્યાતગુણા અધિક હોય છે. તે વાલાગ્ર ખંડો પલ્ચમાં એવા ઠાંસી ઠાંસીને ભરવામાં આવે કે અગ્નિ તેને બાળી ન શકે, વાયુ તેને ઉડાડી ન શકે, ન તેમાં દુર્ગંધ ઉત્પન્ન થઈ શકે. તે વાલાગ્ર ખંડોએ પલ્ચમાં રહેલા જે આકાશપ્રદેશોને સ્પર્શ્યા હોય અને જે આકાશપ્રદેશોને સ્પર્શ્યા ન હોય અર્થાત્ પલ્ચગત સર્વ આકાશ-પ્રદેશમાંથી પ્રતિસમય એક-એક આકાશપ્રદેશને બહાર કાઢવામાં આવે અને જેટલા સમયમાં તે પલ્ચ ક્ષીણ, નિર્લેપ, નીરજ અને વિશુદ્ધ થઈ જાય, સર્વ આકાશપ્રદેશ નીકળી જાય, તેટલા કાળને સૂક્ષ્મક્ષેત્ર પલ્ચોપમ કહેવામાં આવે છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમના વિષયમાં ગુરુશ્રીએ પ્રરૂપણા કરી, ત્યારે શિષ્યે પૂછ્યું. શું વાલાગ્રથી ભરેલા તે પલ્ચમાં કોઈ એવા આકાશપ્રદેશ પણ હોઈ શકે કે જે તે વાલાગ્રથી અસ્પૃષ્ટ હોય? હા, તે પલ્ચમાં વાલાગ્રથી અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશ પણ હોય છે.

આ વિષયમાં કોઈ દષ્ટાંત છે ? હા, જેમ કોઈ કોઠીમાં ૧. કોળાને ભરવામાં આવ્યા હોય અને ૨. તેમાં બીજોરા નાંખવામાં આવે તો તે તેમાં સમાઈ જાય છે, ૩. તેમાં બીલા નાંખો તો સમાઈ જાય છે, ૪. તેમાં આમળા નાંખવામાં આવે તો તે પણ સમાઈ જાય છે, ૫. તેમાં કમશ: બોર, ૬. ચણા, ૭. મગ, ૮. સરસવ, ૯. ગંગાની રેતી નાંખવામાં આવે તો તે સમાઈ જાય છે. આ જ રીતે આ દષ્ટાંતથી તે પલ્ચમાં પણ વાલાગ્રથી અસ્પૃષ્ટ આકાશપ્રદેશ હોય છે.

આ સૂક્ષ્મક્ષેત્ર પલ્ચોપમને દસ કોડાકોડીથી ગુણતા એક સૂક્ષ્મક્ષેત્ર સાગરોપમ થાય છે.

સૂત્ર-૨૯૭

આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ-સાગરોપમનું શું પ્રયોજન છે ?

આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ-સાગરોપમ દ્વારા દષ્ટિવાદમાં કથિત દ્રવ્યોનું માન કરવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૨૯૮/૧

હે ભગવન્ ! દ્રવ્યના કેટલા પ્રકાર છે ?

હે ગૌતમ! દ્રવ્યના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - જીવ દ્રવ્ય અને અજીવ દ્રવ્ય.

હે ભગવન્! અજીવ દ્રવ્યના કેટલા પ્રકાર છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

હે ગૌતમ! અજીવ દ્રવ્યના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય અને રૂપી અજીવ દ્રવ્ય.

હે ભગવન્! અરૂપી અજીવ દ્રવ્યના કેટલા પ્રકાર છે ?

હે ગૌતમ! અરૂપી અજીવ દ્રવ્યના દસ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ધર્માસ્તિકાય, ૨. ધર્માસ્તિકાયનો દેશ, ૩. ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪. અધર્માસ્તિકાય ૫. અધર્માસ્તિકાયનો દેશ, ૬. અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૭. આકાશાસ્તિકાય, ૮. આકાશાસ્તિકાયનો દેશ, ૯. આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૧૦. અદ્દાસમય.

હે ભગવન્! રૂપી અજીવ દ્રવ્યના કેટલા પ્રકાર છે ?

હે ગૌતમ ! રૂપી અજીવ દ્રવ્યના ચાર પ્રકાર છે, ૧. સ્કંધ, ૨. સ્કંધદેશ, ૩. સ્કંધ પ્રદેશ, ૪. પરમાણુ પુદ્ગલ.

ભગવન્! આ સ્કંધ વગેરે રૂપી અજીવ દ્રવ્ય શું સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

હે ગૌતમ! તે સ્કંધ વગેરે સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

હે ભગવન્! તેનું શું કારણ છે કે સ્કંધ વગેરે સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, અનંત છે ?

હે ગૌતમ! પરમાણુ પુદ્ગલ અનંત છે, દ્વિપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે, ત્રિપ્રદેશી સ્કંધથી લઈ અનંતપ્રદેશી સ્કંધ અનંત છે. તે કારણથી જ હે ગૌતમ ! એમ કહેવાય છે કે સ્કંધ વગેરે દ્રવ્ય સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

સૂત્ર-૨૯૮/૨

હે ભગવન્! શું જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત છે, અસંખ્યાત છે કે અનંત છે ?

હે ગૌતમ ! જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

હે ભગવન્! તેનું શું કારણ છે કે જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે ?

હે ગૌતમ ! નારકી અસંખ્યાત છે, અસુરકુમાર વગેરે સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનપતિ દેવો અસંખ્યાત છે.

પૃથ્વીકાયથી લઈ વાયુકાય પર્યંતના ચારે સ્થાવર જીવો અસંખ્યાત છે, વનસ્પતિકાય જીવ અનંત છે,

બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અસંખ્યાત છે, તિર્યચ પંચેન્દ્રિયો અસંખ્યાત છે, મનુષ્યો અસંખ્યાત છે,

વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક દેવો તથા વૈમાનિક દેવો અસંખ્યાત-અસંખ્યાત છે, સિદ્ધ અનંત છે.

આ કારણથી હે ગૌતમ! એમ કહેવાય છે કે જીવ સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે.

સૂત્ર-૨૯૯/૧

હે ભગવન્! શરીરના કેટલા પ્રકાર છે? હે ગૌતમ! શરીરના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઔદારિક શરીર, ૨. વૈક્રિય શરીર, ૩. આહારક શરીર, ૪. તૈજસ શરીર, ૫. કાર્મણ શરીર.

સૂત્ર-૨૯૯/૨

હે ભગવન્! નારકીઓને કેટલા શરીર છે ?

હે ગૌતમ! નારકીઓને ત્રણ શરીર હોય છે, ૧. વૈક્રિય, ૨. તૈજસ, ૩. કાર્મણ.

હે ભગવન્! અસુરકુમારને કેટલા શરીર હોય છે ?

હે ગૌતમ! તેને ત્રણ શરીર હોય છે, ૧. વૈક્રિય, ૨. તૈજસ, ૩. કાર્મણ. તેમજ સ્તનિતકુમાર સુધીના દેવોને આ જ ત્રણ ત્રણ શરીર હોય છે.

હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલા શરીર કહ્યા છે ?

હે ગૌતમ! તેને ત્રણ શરીર હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે - ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ. પૃથ્વીકાયિક જીવોની જેમ જ પાણી, અગ્નિ અને વનસ્પતિના જીવોને ત્રણ-ત્રણ શરીર હોય છે.

વાયુકાયિક જીવને ચાર શરીર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઔદારિક, ૨. વૈક્રિય, ૩. તૈજસ, ૪. કાર્મણ

પૃથ્વીકાયિક જીવોની જેમ બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ઔદારિક, તૈજસ અને કાર્મણ. આ ત્રણ

શરીર હોય છે.

વાયુકાયની જેમ પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક જીવોને ઔદારિક, વૈક્રિય, તૈજસ અને કાર્મણ, આ ચાર શરીર હોય. મનુષ્યોને પાંચ શરીર હોય છે, તે આ પ્રમાણે છે – ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ. નારકીની જેમ વાણવ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવોને વૈક્રિય, તૈજસ, કાર્મણ. આ ત્રણ-ત્રણ શરીર હોય.

સૂત્ર-૨૯૯/૩

હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરના કેટલા પ્રકાર છે ?

હે ગૌતમ! ઔદારિક શરીરના બે પ્રકાર છે. બદ્ધલક-બદ્ધ ઔદારિક શરીર અને મુક્તલક-મુક્ત ઔદારિક શરીર.

તેમાં બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત છે. તે કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીથી અપહત થાય એટલા છે અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત લોકપ્રમાણ છે.

જે મુક્ત ઔદારિક શરીર છે તે અનંત છે. કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીથી અપહત થાય એટલા છે. ક્ષેત્રથી અનંત લોકપ્રમાણ-લોકપ્રદેશ તુલ્ય છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ મુક્ત ઔદારિક શરીરની સંખ્યા અભવ્ય જીવોથી અનંત ગુણ અધિક અને સિદ્ધોના અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ છે.

સૂત્ર-૨૯૯/૪

હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીરના કેટલા પ્રકાર છે ?

હે ગૌતમ! વૈક્રિય શરીરના બે પ્રકાર છે. ૧. બદ્ધલક બદ્ધ ૨. મુક્તલક-મુક્ત.

બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે. કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી દ્વારા અપહત થાય છે. ક્ષેત્રથી તે અસંખ્યાત શ્રેણીપ્રમાણ છે અને તે શ્રેણીઓ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગે છે. મુક્ત વૈક્રિય શરીર અનંત છે. કાળથી તે અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી દ્વારા અપહત થાય છે. શેષ કથન ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવું.

સૂત્ર-૨૯૯/૫

હે ભગવન્ ! આહારક શરીર કેટલા કહ્યા છે ?

હે ગૌતમ ! આહારક શરીર બે પ્રકારના છે – બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાંથી બદ્ધ આહારક શરીર ક્યારેક હોય, ક્યારેક ન હોય. જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્ય એક, બે, ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર બેથી નવ હજાર હોય. મુક્ત આહારક શરીર અનંત છે. તે ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવા.

સૂત્ર-૨૯૯/૬

હે ભગવન્ ! તૈજસ શરીર કેટલા પ્રકારના છે ? તૈજસ શરીર બે પ્રકારના છે. બદ્ધ અને મુક્ત.

તેમાં બદ્ધ તૈજસ શરીર અનંત છે. તે કાળની અપેક્ષાએ અનંત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીથી અપહત થાય છે. ક્ષેત્રથી અનંત લોકપ્રમાણ છે, દ્રવ્યથી સિદ્ધો કરતા અનંતગુણ અધિક અને સર્વ જીવોથી અનંતમા ભાગે ન્યૂન છે.

મુક્ત તૈજસ શરીર પણ અનંત છે. તે કાળથી અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીથી અપહત થાય છે. ક્ષેત્રથી અનંત લોકપ્રમાણ છે. દ્રવ્યથી સર્વ જીવોથી અનંતગુણ અધિક અને જીવવર્ગના અનંતમા ભાગે છે.

સૂત્ર-૨૯૯/૭

હે ભગવન્ ! કાર્મણ શરીરના કેટલા પ્રકાર છે ?

હે ગૌતમ! કાર્મણ શરીરના બે પ્રકાર છે. બદ્ધ અને મુક્ત. જેમ તૈજસ શરીરની વક્તવ્યતા પૂર્વે કહી છે તે જ રીતે કાર્મણ શરીર માટે કહેવું.

સૂત્ર-૨૯૯/૮

હે ભગવન્ ! નૈરચિક જીવોને કેટલા ઔદારિક શરીર હોય ?

ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે, એ આ પ્રમાણે છે - બદ્ધ અને મુક્ત.

તેમાંથી બદ્ધ ઔદારિક શરીર નારકીઓને હોતા નથી અને મુક્ત ઔદારિક શરીરનું કથન ઔદિક ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવું અર્થાત્ નારકીઓના મુક્ત ઔદારિક શરીર અનંત છે.

હે ભગવન્ ! નારકીઓને વૈક્રિય શરીર કેટલા છે ?

હે ગૌતમ! નારકીઓને વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના છે - ૧. બદ્ધ ૨. મુક્ત.

તેમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે. ૧. કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળના સમય પ્રમાણ, ૨. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત શ્રેણી પ્રમાણ છે. તે શ્રેણીઓ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. તે શ્રેણીઓની વિષ્કંભસૂચી-પહોળાઈ અંગુલપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂળને બીજા વર્ગમૂળથી ગુણિત કરતા જે રાશિ નિષ્પન્ન થાય તેટલા પ્રદેશની પહોળી હોય છે અથવા અંગુલના બીજા વર્ગમૂળના ઘનપ્રમાણ શ્રેણીઓ જાણવી અર્થાત્ અંગુલના બીજા વર્ગમૂળ પ્રમાણ આકાશપ્રદેશોને ત્રણ વાર ગુણવાથી જે રાશિ થાય તેટલી શ્રેણીઓ અને તે શ્રેણીઓના પ્રદેશ તુલ્ય નારકીના વૈક્રિયશરીરના બદ્ધલક જાણવા. મુક્ત વૈક્રિય શરીર ઔદિક મુક્ત ઔદારિક શરીર જેટલા છે.

હે ભગવન્ ! નારકીઓને કેટલા આહારક શરીર છે ?

હે ગૌતમ ! આહારક શરીર બે પ્રકારના હોય છે. બદ્ધ અને મુક્ત. નારકીઓને બદ્ધ આહારક શરીર નથી. મુક્ત આહારક શરીરનું કથન ઔદિક મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવું.

નારકીના વૈક્રિય શરીરના વિષયમાં કહ્યું તે જ પ્રમાણે તૈજસ-કાર્મણ શરીર માટે જાણવું.

સૂત્ર-૨૯૯/૯

હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોને કેટલા ઔદારિક શરીર છે ? અસુરકુમારો માટે નારકીની જેમ ઔદારિક શરીરનું કથન કરવું. અર્થાત્ બદ્ધ ઔદારિક શરીર નથી. મુક્ત ઔદારિક શરીર અનંત છે, તે નારકી પ્રમાણે છે.

હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોને કેટલા વૈક્રિય શરીર છે ? હે ગૌતમ! અસુરકુમારના વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે, જેમ કે બદ્ધ અને મુક્ત.

તેમાં જે બદ્ધવૈક્રિય છે, તે અસંખ્યાત છે. કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીથી અપહૃત થાય. ક્ષેત્રથી અસંખ્યાત શ્રેણીઓ જેટલા છે અને તે શ્રેણીઓ પ્રતરના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તે શ્રેણીઓની વિષ્કંભસૂચિ અંગુલના પ્રથમ વર્ગમૂળના સંખ્યાતમા ભાગપ્રમાણ છે. મુક્ત વૈક્રિય શરીર મુક્ત ઔદારિક શરીરની જેમ અનંત છે.

હે ભગવન્ ! અસુરકુમારોને કેટલા આહારક શરીર છે ?

હે ગૌતમ ! બે પ્રકારના છે, તે આ પ્રમાણે, બદ્ધ અને મુક્ત. તે બંને અસુરકુમારના ઔદારિક શરીર જેમ કહેવા.

અસુરકુમારોના વૈક્રિય શરીરની જેમ તેઓના તૈજસ અને કાર્મણ શરીર સંબંધી બદ્ધ-મુક્ત શરીરની વક્તવ્યતા જાણવી.

નાગકુમારથી લઈ સ્તનિતકુમાર સુધીના સર્વ ભવનવાસી દેવોના પાંચ શરીર સંબંધી કથન અસુરકુમારની જેમ જ જાણવું.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૦

હે ભગવન્ ! પૃથ્વીકાયિકોને કેટલા ઔદારિક શરીર છે ? તેઓને ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના છે, બદ્ધ અને મુક્ત. આ બંને પ્રકારના શરીરોની સંખ્યા સામાન્ય બદ્ધ અને મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવી.

હે ભગવન્! પૃથ્વીકાયિકોને વૈક્રિય શરીર કેટલા પ્રકારના છે ? હે ગૌતમ! બદ્ધ અને મુક્ત. આ બે પ્રકારના શરીરમાંથી તેને બદ્ધ વૈક્રિય શરીર નથી. મુક્ત વૈક્રિય શરીર મુક્ત ઔદારિકની જેમ અનંત છે.

આહારક શરીરની વક્તવ્યતા પણ તે રીતે વૈક્રિયની જેમ જાણવી જોઈએ.

બદ્ધ અને મુક્ત તૈજસ-કાર્મણ શરીરની પ્રરૂપણા તેના બદ્ધ-મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણ જાણવી.

જે રીતે પૃથ્વીકાયિકોમાં પાંચ શરીરનું સંખ્યા પરિમાણ બતાવ્યું, તે પ્રમાણે અપ્કાય અને તેઉકાયમાં પાંચે શરીરનું સંખ્યા પરિમાણ જાણવું.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૧

હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકોને કેટલા ઔદારિક શરીર હોય છે ? પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક શરીરની જેમ બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત અને મુક્ત ઔદારિક શરીર અનંત હોય છે.

હે ભગવન્ ! વાયુકાયિકોને કેટલા વૈક્રિય શરીર હોય છે ? હે ગૌતમ! વાયુકાયિકોને વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - બદ્ધ અને મુક્ત.

તેમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે. જો સમયે-સમયે એક-એક શરીરનું અપહરણ કરવામાં આવે તો ક્ષેત્ર પલ્ચોપમના અસંખ્યાતમા ભાગમાં સંપૂર્ણ રીતે અપહરણ કરી શકાય. પરંતુ તેવો અપહાર ક્યારેય કર્યો નથી. મુક્ત વૈક્રિય શરીર સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવા.

બદ્ધ આહારક શરીર તેને હોતા નથી. મુક્ત આહારક શરીર અનંત છે. બદ્ધ-મુક્ત તૈજસ-કાર્મણની વક્તવ્યતા પૃથ્વીકાયિકના બદ્ધ-મુક્ત તૈજસ-કાર્મણ પ્રમાણે જાણવી.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૨

વનસ્પતિકાયિક જીવોના ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીર પૃથ્વીકાયિકોના ઔદારિક શરીરની જેમ જાણવા જોઈએ.

હે ભગવન્ ! વનસ્પતિકાયિક જીવોને તૈજસ-કાર્મણ શરીર કેટલા હોય છે ? હે ગૌતમ! ઔદિક તૈજસ-કાર્મણ શરીરનું જેટલુ પ્રમાણ કહ્યું છે, તેટલા વનસ્પતિકાયિકોના તૈજસ-કાર્મણ શરીર જાણવા.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૩

હે ભગવન્ ! બેઈન્દ્રિય જીવોને કેટલા ઔદારિક શરીર હોય છે ?

હે ગૌતમ ! બેઈન્દ્રિયોને ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના છે, તે આ પ્રમાણે છે - બદ્ધ અને મુક્ત. બદ્ધ ઔદારિક શરીર અસંખ્યાત છે. કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીના જેટલા સમય તેટલા બદ્ધ ઔદારિક શરીર છે. ક્ષેત્રથી પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલી અસંખ્યાત શ્રેણીના પ્રદેશ પ્રમાણ છે. તે શ્રેણીઓની વિષ્કંભસૂચિ અસંખ્યાત કોટાકોટિ યોજન પ્રમાણ છે. તે વિષ્કંભસૂચિ એક શ્રેણીપ્રદેશના અસંખ્યાત વર્ગમૂળના યોગ પ્રમાણે છે.

બેઈન્દ્રિયોના બદ્ધ ઔદારિક શરીર દ્વારા પ્રતર અપહત કરાય તો અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળમાં અપહત થાય છે. કાળ-ક્ષેત્રથી અંગુલ માત્ર પ્રતર અને આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ પ્રતિભાગથી સંપૂર્ણ પ્રતર અપહત થાય તેટલા બેઈન્દ્રિયના બદ્ધ-ઔદારિકશરીર છે. મુક્ત-ઔદારિકશરીર ઔદિક મુક્ત ઔદારિક શરીર જેટલા છે.

બેઈન્દ્રિયોને બદ્ધ વૈક્રિય અને બદ્ધ આહારક શરીર નથી, મુક્ત વૈક્રિય, આહારક શરીર, મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે છે. બદ્ધ અને મુક્ત તૈજસ-કાર્મણ શરીર બેઈન્દ્રિયના બદ્ધ-મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે છે.

બેઈન્દ્રિયના બદ્ધ અને મુક્ત પાંચે શરીર પ્રમાણે તેઈન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયના વિષયમાં કહેવું.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૪

તિર્યચ પંચેન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીરની સર્વ વક્તવ્યતા બેઈન્દ્રિય જીવોના ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવી.

હે ભગવન્ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યચયોનિક જીવોને કેટલા વૈક્રિય શરીર હોય છે ?

હે ગૌતમ ! તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોમાં વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારના હોય છે, તે આ પ્રમાણે - બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં બદ્ધ

વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે. તે અસંખ્યાતનું પરિમાણ, કાળની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીકાળના જેટલા સમય તેટલા બદ્ધવૈક્રિય શરીર તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોના છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલી અસંખ્ય શ્રેણીઓની વિષ્કંભ સૂચિના આકાશપ્રદેશ તુલ્ય છે. તે વિષ્કંભ સૂચિ અંગુલ પ્રમાણ ક્ષેત્રના અસંખ્ય આકાશપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂલના અસંખ્યાતમા ભાગ તુલ્ય જાણાવી.

મુક્ત વૈક્રિય શરીરો સામાન્ય મુક્ત ઔદારિક પ્રમાણે અનંત જાણવા. આહારક શરીરનું વક્તવ્ય બેઈન્દ્રિય પ્રમાણે જાણવું અર્થાત્ તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને બદ્ધ આહારક શરીર હોતા નથી. મુક્ત આહારક શરીર અનંત છે. બદ્ધ-મુક્ત તૈજસ-કાર્મણ શરીર તેના જ બદ્ધ-મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવા.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૫

હે ભગવન્ ! મનુષ્યોને કેટલા ઔદારિક શરીર હોય છે ?

હે ગૌતમ ! મનુષ્યોમાં ઔદારિક શરીર બે પ્રકારના કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે – બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં બદ્ધ ઔદારિક શરીર કદાચિત્ સંખ્યાત હોય, કદાચિત્ અસંખ્યાત હોય. જઘન્ય પદે સંખ્યાત હોય છે તે સંખ્યાત કોડાકોડી અર્થાત્ ૨૯ આંક પ્રમાણ હોય છે. તે ૨૯ આંક ત્રણ ચમલથી વધુ અને ૪ ચમલથી ઓછા પ્રમાણમા છે અથવા પંચવર્ગથી ગુણિત છઠ્ઠા વર્ગપ્રમાણ હોય છે. અથવા ૯૬ છેદનક રાશિ જેટલા હોય છે.

મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ પદે અસંખ્યાત છે. કાલથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલથી તેનો અપહાર થાય. ક્ષેત્રથી એક મનુષ્ય અધિક હોય તો શ્રેણીનો અપહાર થાય. શ્રેણીનો અપહાર કાલ અને ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ રીતે સમજવો. કાલથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીથી તેનો અપહાર થાય છે. ક્ષેત્રથી અંગુલપ્રદેશના પ્રથમ વર્ગમૂલને તૃતીય વર્ગ મૂલથી ગુણતા જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય તેટલા ક્ષેત્રમાં એક-એક મનુષ્યને રાખે તો એક શ્રેણી પૂરિત થાય અને એક મનુષ્યની જગ્યા બાકી રહે તેટલા ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્ય જાણવા અથવા તેટલા પ્રદેશોથી એક-એક મનુષ્યનો અપહાર થાય તો શ્રેણી પ્રદેશોમાં એક મનુષ્યના પ્રદેશ બાકી રહે ત્યારે મનુષ્યોનો અપહાર પૂર્ણ થઈ જાય. મુક્ત ઔદારિક શરીર મુક્ત ઔદારિક ઔદારિક શરીર પ્રમાણ જાણવા.

હે ભગવન્ ! મનુષ્યોને કેટલા વૈક્રિય શરીર હોય છે ?

હે ગૌતમ ! મનુષ્યોને બે પ્રકારના વૈક્રિય શરીર કહ્યા છે. બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં જે બદ્ધ વૈક્રિય શરીર છે તે સંખ્યાત છે. સમયે-સમયે અપહત કરતા, સંખ્યાત કાળમાં અપહત થાય છે પણ તેમ કોઈ અપહત કરતું નથી. મુક્ત વૈક્રિય શરીર, મુક્ત ઔદારિક પ્રમાણે જાણવા.

હે ભગવન્ ! મનુષ્યોને કેટલા આહારક શરીર હોય છે ? હે ગૌતમ! મનુષ્યોને આહારક શરીર બે પ્રકારના હોય છે. બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં બદ્ધ ક્યારેક હોય ક્યારેક ન હોય. જ્યારે હોય ત્યારે જઘન્ય એક-બે-ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટ અનેક હજાર બે હજારથી નવ હજાર હોય છે. મુક્ત આહારક શરીર મુક્ત ઔદારિકની જેમ અનંત હોય છે.

મનુષ્યના બદ્ધ-મુક્ત તૈજસ, કાર્મણ શરીર, મનુષ્યોના બદ્ધ મુક્ત ઔદારિક શરીર પ્રમાણે જાણવા.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૬

વાણવ્યંતર દેવોના ઔદારિક શરીરનું પ્રમાણ નરકના ઔદારિક શરીર જેમ જ જાણવું અર્થાત્ વાણવ્યંતર દેવોને બદ્ધ-ઔદારિક શરીર ન હોય અને મુક્ત ઔદારિક શરીર અનંત છે.

વાણવ્યંતર દેવોને કેટલા વૈક્રિય શરીર હોય? હે ગૌતમ! તેઓને બે પ્રકારના વૈક્રિય શરીર છે – બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે, કાલની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાલમાં અપહત થાય છે. ક્ષેત્રથી પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલી અસંખ્યાત શ્રેણી જેટલા છે. તે શ્રેણીની વિષ્કંભસૂચિ તિર્યચપંચેન્દ્રિયથી અસંખ્યાતમા ભાગ હીન જાણાવી. પ્રતરના સંખ્યાત સો યોજન વર્ગ પ્રમાણ ક્ષેત્રથી એક એક વ્યંતરનો અપહાર થાય

તો આખો પ્રતર ખાલી થઈ જાય તેટલા વ્યંતર છે. મુક્ત વૈક્રિય શરીર ઔદિક મુક્ત ઔદારિક પ્રમાણે જાણવા.

વાણવ્યંતરોના બંને પ્રકારના આહારક શરીરનું પરિમાણ અસુરકુમાર દેવોના આહારક શરીરની જેમ જાણવું.

વાણવ્યંતર દેવોને કેટલા તૈજસ-કાર્મણ શરીર હોય છે ? તેઓના વૈક્રિય શરીર પ્રમાણે જ તેઓના તૈજસ-કાર્મણ શરીર જાણવા.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૭

હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવોના ઔદારિક શરીર કેટલા છે ?

ગૌતમ! જ્યોતિષ્ક દેવોના ઔદારિક શરીરો નારકોના ઔદારિક શરીર સમાન છે.

હે ભગવન્ ! જ્યોતિષ્ક દેવોના વૈક્રિય શરીર કેટલા છે ? હે ગૌતમ! તેઓને બે પ્રકારના વૈક્રિય શરીર છે. બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર યાવત્ તેઓની વિષ્કંભસૂચિ સુધી વર્ણન વ્યંતરની જેમ કહેવું. પ્રતરના પૂરણ અપહારમાં બસો છપ્પન અંગુલ વર્ગક્ષેત્રમાં એક-એક જ્યોતિષીને રાખે તો પ્રતર પૂરિત થાય તેટલા જ્યોતિષી છે અથવા બસો છપ્પન અંગુલ વર્ગક્ષેત્રથી એક-એક જ્યોતિષીનો અપહાર થાય તો આખો પ્રતર ખાલી થઈ જાય તેટલા જ્યોતિષી છે. તેના મુક્ત વૈક્રિયશરીર ઔદિક મુક્ત ઔદારિક પ્રમાણે જાણવા.

જ્યોતિષ્ક દેવોના આહારક શરીર નારકોના આહારક શરીર પ્રમાણે જાણવા અર્થાત્ બદ્ધ આહારક શરીર નથી અને મુક્ત આહારક શરીર અનંત છે. જ્યોતિષ્ક દેવોના બદ્ધ-મુક્ત તૈજસ-કાર્મણ શરીર તેઓના બદ્ધ-મુક્ત વૈક્રિય શરીર જેટલા છે.

સૂત્ર-૨૯૯/૧૮

હે ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવોના ઔદારિક શરીર કેટલા હોય છે? હે ગૌતમ! નારકીના ઔદારિક શરીરની જેમ વૈમાનિક દેવના ઔદારિક શરીરની વક્તવ્યતા જાણવી.

ભગવન્ ! વૈમાનિક દેવોના વૈક્રિય શરીર કેટલા છે ?

ગૌતમ! વૈમાનિક દેવના વૈક્રિય શરીર બે પ્રકારે છે - બદ્ધ અને મુક્ત. તેમાં બદ્ધ વૈક્રિય શરીર અસંખ્યાત છે, કાળથી અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળમાં અપહૃત થાય છે.

ક્ષેત્રથી પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગમાં રહેલી અસંખ્યાત શ્રેણીઓ જેટલા છે. તે શ્રેણીઓની વિષ્કંભસૂચિ અંગુલ પ્રદેશના બીજા વર્ગમૂળને ત્રીજા વર્ગમૂળથી ગુણતા પ્રાપ્ત રાશિ પ્રમાણ અથવા ત્રીજા વર્ગમૂળનો ઘન કરતા પ્રાપ્ત રાશિ પ્રમાણ છે. મુક્ત વૈક્રિય શરીર ઔદિક ઔદારિક શરીર પ્રમાણ છે.

વૈમાનિક દેવોના બદ્ધ મુક્ત આહારક શરીર, નારકીના બદ્ધ-મુક્ત આહારક શરીર જેટલા છે.

બદ્ધ મુક્ત તૈજસ, કાર્મણ શરીર તેઓના બદ્ધ-મુક્ત વૈક્રિય શરીરાનુસાર છે.

સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ, ક્ષેત્ર પલ્ચોપમ અને પલ્ચોપમનું વર્ણન સમાપ્ત થયું.

તેમજ વિભાગ નિષ્પત્ત કાળ પ્રમાણ અને કાળ પ્રમાણનું વક્તવ્ય પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૩૦૦

ભાવ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવપ્રમાણ ત્રણ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે - ૧. ગુણ પ્રમાણ ૨. નય પ્રમાણ ૩. સંખ્યા પ્રમાણ.

સૂત્ર-૩૦૧/૧

ગુણપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગુણપ્રમાણના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. જીવ ગુણ પ્રમાણ ૨. અજીવ ગુણ પ્રમાણ. અલ્પ વક્તવ્ય હોવાથી પહેલા અજીવ ગુણ પ્રમાણનું વર્ણન કરે છે.

અજીવગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અજીવગુણ પ્રમાણના પાંચ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. વર્ગગુણ પ્રમાણ, ૨. ગંધગુણ પ્રમાણ, ૩. રસગુણ પ્રમાણ, ૪. સ્પર્શગુણ પ્રમાણ, ૫. સંસ્થાનગુણ પ્રમાણ.

વર્ગગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વર્ગગુણ પ્રમાણના પાંચ પ્રકાર છે તે આ પ્રમાણે છે - કૃષ્ણાવર્ણગુણ પ્રમાણ યાવત્ શુક્લવર્ણ પ્રમાણ.

ગંધગુણ પ્રમાણના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે- સુરભિગંધ અને દુરભિગંધ પ્રમાણ. આ ગંધ પ્રમાણનું સ્વરૂપ.

રસગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

રસગુણ પ્રમાણના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - તીખો રસ યાવત્ મધુર રસ.

સ્પર્શગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સ્પર્શ ગુણપ્રમાણના આઠ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - કર્કશ સ્પર્શ યાવત્ રૂક્ષ સ્પર્શ.

સંસ્થાન ગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંસ્થાન ગુણ પ્રમાણના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - પરિમંડલ સંસ્થાન યાવત્ આચત સંસ્થાન.

સૂત્ર-૩૦૧/૨

જીવ ગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જીવ ગુણ પ્રમાણના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - જ્ઞાનગુણ પ્રમાણ, દર્શનગુણ પ્રમાણ અને ચારિત્ર ગુણ પ્રમાણ.

જ્ઞાનગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જ્ઞાનગુણ પ્રમાણના ચાર ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પ્રત્યક્ષ, ૨. અનુમાન, ૩. ઉપમાન, ૪. આગમ.

પ્રત્યક્ષનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ.

ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, ૨. ચક્ષુરિન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, ૩. ઘ્રાણેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, ૪. જીહેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ, ૫. સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ.

નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. અવધિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ૨. મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ૩. કેવળજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ.

સૂત્ર-૩૦૧/૩

અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનુમાનના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - પૂર્વવત્, શેષવત્ અને દષ્ટસાધર્મ્યવત્.

સૂત્ર-૩૦૨

પૂર્વવત્ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પૂર્વે જોયેલ લક્ષણના આધારે પદાર્થ-વસ્તુનો નિશ્ચય કરાય, તેનું જ્ઞાન થાય તેને પૂર્વવત્ અનુમાન કહે છે. જેમ કે બાલ્યકાળમાં ખોવાઈ ગયેલ અથવા પરદેશ ગયેલ, યુવાન બની પાછા આવતા પુત્રને જોઈને માતા પૂર્વનિશ્ચિત કોઈ ચિહ્નથી ઓળખી તે કે 'આ મારો પુત્ર છે.' શરીર પર શસ્ત્રાદિ લાગવાથી પડેલા ઘા, વ્રણ-પ્રાણીઓના કરડવાથી થયેલા ઘા, લાખુ વગેરે લાંછન અથવા ડામ વગેરેના ચિહ્ન, મસા-તલ વગેરે દ્વારા અનુમાન કરવામાં આવે તે પૂર્વવત્ અનુમાન.

સૂત્ર-૩૦૩ થી ૩૦૫/૧

શેષવત્ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ? શેષવત્ અનુમાનના પાંચ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. કાર્યથી,

૨. કારણથી, ૩. ગુણથી, ૪. અવયવથી, ૫. આશ્રયથી.

કાર્યલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાર્ય જોઈને કારણનું જ્ઞાન થાય તેને કાર્ય લિંગજન્ય શેષવત અનુમાન કહે છે. દા.ત. શંખનો ધ્વનિ સાંભળી શંખનું જ્ઞાન, ભેરીનો શબ્દ સાંભળી ભેરીનું જ્ઞાન, ભાંભરવાના અવાજ ઉપરથી બળદનું, કેકારવ સાંભળી મચ્છરનું, હણહણાટ સાંભળી ઘોડાનું, ચિંઘાડવાનો અવાજ સાંભળી હાથીનું, રણઝણાટ સાંભળી રથનું જ્ઞાન થાય તે શેષવત અનુમાન કહેવાય છે. અહીં શંખ-બળદ વગેરે પ્રત્યક્ષ નથી, તેમાંથી જે જે અવાજ ઉત્પન્ન થાય તે પ્રત્યક્ષ છે. શંખ વગેરે કારણ છે અને તેના શબ્દ વગેરે કાર્ય છે. કાર્ય પ્રત્યક્ષ છે તેના ઉપરથી કારણનું અનુમાન કરવું, જેમ કે આ પર્વતમાં 'કેકારવ' સંભળાય છે માટે ત્યાં મોરનો વાસ છે. આ પર્વતમાં મોરના વાસનું જ્ઞાન થયું તે કાર્યલિંગજન્ય શેષવત અનુમાન કહેવાય છે.

કારણ લિંગજન્ય શેષવત અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કારણના પ્રત્યક્ષથી કાર્યનું જ્ઞાન થવું તે કારણલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાન કહેવાય છે. જેમ કે તંતુઓ પટનું કારણ છે પણ પટ તંતુનું કારણ નથી, તૃણ ચટાઈનું કારણ છે કારણ કે વિશિષ્ટ પ્રકારના તૃણમાંથી જ ચટાઈ બનાવવામાં આવે છે પણ ચટાઈ તૃણનું કારણ નથી. માટીનો પિંડ ઘડાનું કારણ છે પણ ઘડો માટીનું કારણ નથી. રેશમી તંતુઓના સમૂહ સાથે કાર્ય કરતા વણકરને જોઈ રેશમી વસ્ત્રનું જ્ઞાન થાય તેને કારણલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાન કહેવાય છે.

ગુણલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાનનું સ્વરૂપ શું છે ?

ગુણના પ્રત્યક્ષથી, પરોક્ષ એવા ગુણીનું જ્ઞાન થાય તે ગુણલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાન કહેવાય છે. જેમ કે નિકષ-કસોટીથી સુવર્ણનું, ગંધથી પુષ્પનું, રસથી મીઠાનું, આસ્વાદ - ચાખવાથી મદિરાનું અને સ્પર્શથી વસ્ત્રનું અનુમાન થાય તે ગુણનિષ્પન્ન શેષવત અનુમાન છે.

અવયવરૂપ લિંગનિષ્પન્ન શેષવત અનુમાન શું છે ?

અવયવી પ્રત્યક્ષ ન હોય પરંતુ અવયવના પ્રત્યક્ષથી, અવયવ-અવયવીના સંબંધનું સ્મરણ કરી, અવયવના આધારે અવયવીનું જ્ઞાન થાય તે અવયવ નિષ્પન્ન શેષવત અનુમાન પ્રમાણ કહેવાય છે. જેમ કે - શીંગડાથી ભેંસનું, શિખા-કલગીથી ફૂકડાનું, દાંતથી હાથીનું, દાઢાથી વરાહનું, પીંછાથી મોરનું, ખરીથી ઘોડાનું, નહોરથી વાઘનું, વાળના ગુરછાથી ચમરી ગાયનું, ક્ષિપદથી મનુષ્યનું, ચતુષ્પદથી ગાયનું, બહુપદથી ગોમિઠાનું, કેસરાલથી સિંહનું, કકુદ-ખૂંદથી બળદનું, ચૂડીવાળા હાથથી મહિલાનું, શસ્ત્ર સજ્જ પોશાકથી યોદ્ધાનું, પહેરવેષથી સ્ત્રીનું, એક દાણાના ચડી જવાથી દ્રોણપાકનું અને એક ગાથાથી કવિનું જ્ઞાન થાય તે અવયવલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાન કહેવાય છે.

આશ્રયલિંગ જન્ય શેષવત અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આશ્રયી પરોક્ષ હોય પણ તેના આશ્રયે જે વસ્તુ હોય તે પ્રત્યક્ષ થવાથી આશ્રયીનું જ્ઞાન થાય, તે આશ્રય નિષ્પન્ન શેષવત અનુમાન કહેવાય છે. જેમ કે અગ્નિના આશ્રયે ધૂમાડો હોય છે. ધૂમાડાથી અગ્નિનું જ્ઞાન થાય. પર્વત પર ધૂમાડો જોઈ અપ્રત્યક્ષ એવા અગ્નિનું જ્ઞાન થાય તે આશ્રય લિંગ જન્ય શેષવત અનુમાન કહેવાય. તે જ રીતે બગલાની પંકિતથી પામીનું, મેઘવિકારથી વરસાદનું શીલ-સદાચારથી કુળપુત્રનું, શરીર ચેષ્ટાઓ, ભાષણ, નેત્ર-મુખ વિકારથી આંતરિક મનોભાવનું જ્ઞાન થવું. આપું આશ્રયજન્ય શેષવત અનુમાનનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૩૦૫/૨

દષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે?

દષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાનના બે પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - સામાન્યદષ્ટ અને વિશેષદષ્ટ.

સામાન્ય દષ્ટ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સામાન્ય ધર્મના આધારે એકને જોઈ તત્સદૃશ અનેકનું અને એકને જોઈ એકનું સામાન્ય ધર્મથી જ્ઞાન થાય તેને સામાન્ય દષ્ટ અનુમાન કહે છે. જેવો એક પુરુષ હોય છે તેવા અનેક પુરુષ હોય છે. જેવા અનેક પુરુષ હોય છે તેવો એક પુરુષ હોય છે, જેવો એક કાર્ષાપણ સિક્કો. તેવા અનેક કાર્ષાપણ અને જેવા અનેક કાર્ષાપણ તેવો એક કાર્ષાપણ હોય છે.

વિશેષદષ્ટ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેમ કોઈ યથાનામ. પુરુષ ઘણા પુરુષોની વચ્ચે રહેલા પૂર્વદષ્ટ પુરુષને ઓળખી લે કે આ તે જ પુરુષ છે અથવા અનેક કાર્ષાપણ વચ્ચે રહેલા પૂર્વદષ્ટ કાર્ષાપણને ઓળખી લે કે આ તે જ કાર્ષાપણ છે. તેને વિશેષદષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન છે.

તેનો વિષય સંક્ષેપમાં ત્રણ પ્રકારનો છે. ૧. અતીતકાળ-ભૂતકાળ ગ્રહણ, ૨. વર્તમાન કાળગ્રહણ, ૩. અનાગત-ભવિષ્યકાળ ગ્રહણ અર્થાત્ વિશેષદષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન દ્વારા ત્રણે કાળના પદાર્થનું અનુમાન કરાય છે.

સૂત્ર-૩૦૫/૩ થી ૩૦૭/૧

અતીતકાળગ્રહણ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વનમાં ઊગેલા ઘાસ, ઊગેલા ધાન્યવાળી પૃથ્વી તથા કુંડ, સરોવર, નદી, તળાવ વગેરેને પાણીથી ભરેલા જોઈ અનુમાન કરવું કે અહીં સારી વૃષ્ટિ થઈ હશે. તે અતીત કાળ ગ્રહણ વિશેષદષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન છે.

પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાન કાળગ્રહણ અનુમાનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગોચરી ગયેલા સાધુને, ગૃહસ્થ દ્વારા પ્રચૂર માત્રામાં આહાર-પાણી આપતા જોઈને કોઈ અનુમાન કરે કે આ દેશ સુભિક્ષ છે. તેને વર્તમાનકાળ ગ્રહણ વિશેષદષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન કહે છે.

અનાગતકાળ ગ્રહણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આકાશની નિર્મળતા, કાળા દેખાતા પર્વતો, વિજળી સહિત મેઘની ગર્જના, અનુકૂળ પવન, સ્તિન્ન અને રક્તવર્ણી સંધ્યા, આર્દ્રા-રોહિણી વગેરે નક્ષત્રમાં થનાર અથવા અન્ય કોઈ પણ પ્રકારના પ્રશસ્ત ઉલ્કાપાત વગેરે જોઈને અનુમાન કરવું કે આ દેશમાં સુવૃષ્ટિ થશે. તે અનાગતકાળગ્રહણ વિશેષદષ્ટ સાધર્મ્યવત્ અનુમાન છે.

સૂત્ર-૩૦૭/૨ થી ૩૦૮/૧

તેની વિપરીતતામાં પણ ત્રણ પ્રકાર ગ્રહણ થાય છે. અતીતકાળગ્રહણ, પ્રત્યુત્પન્નકાળ ગ્રહણ અને અનાગત-કાળગ્રહણ.

અતીતકાળ ગ્રહણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

તૃણરહિત વન, અનિષ્પન્ન ધાન્યવાળી ભૂમિ અને સૂકા-પાણી વિનાના કુંડ, સરોવર, નદી, ઢ્રહ, તળાવો જોઈ અનુમાન કરાય છે કે આ પ્રદેશમાં વૃષ્ટિ થઈ નથી. તે અતીતકાળ ગ્રહણ છે.

પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાનકાળ ગ્રહણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ગોચરી ગયેલા સાધુને ભિક્ષા મળતી નથી. તેવું જોઈને અનુમાન કરે કે આ પ્રદેશમાં દુર્ભિક્ષ છે. આ વર્તમાનકાળગ્રહણ અનુમાન છે.

અનાગતકાળ ગ્રહણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? આગ્રેય અને વાયવ્ય નક્ષત્ર અથવા અન્ય કોઈ અપ્રશસ્ત ઉલ્કાપાત વગેરે ઉત્પાત જોઈ અનુમાન કરવામાં આવે કે કુવૃષ્ટિ થશે. વરસાદ થશે નહીં, તેને અનાગતકાળ ગ્રહણ કહે છે.

સૂત્ર-૩૦૮/૨

ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપમા દ્વારા વસ્તુનું જ્ઞાન થાય તે ઉપમાન પ્રમાણ છે. તેના બે ભેદ છે. સાધર્મ્યોપનીત અને વૈધર્મ્યોપનીત.

સાધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સમાન ધર્મોના આધારે જે ઉપમા આપવામાં આવે છે તે સાધર્મ્યોપનીત ઉપમાન કહેવાય છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. કિંચિત્સાધર્મ્યોપનીત, ૨. પ્રાયઃ સાધર્મ્યોપનીત, ૩. સર્વસાધર્મ્યોપનીત.

કિંચિત્સાધર્મ્યોપનીતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આંશિક સમાનતાના આધારે ઉપમા આપવામાં આવે તેને કિંચિત્સાધર્મ્યોપમાન કહે છે. જેમ કે - જેવો મેરુ પર્વત તેવો સરસવ અને જેવો સરસવ તેવો મેરુ પર્વત. જેવો સમુદ્ર તેવો ગોષ્પદ, જેવો ગોષ્પદ તેવો સમુદ્ર. જેવો સૂર્ય તેવો આગિયો, જેવો આગિયો તેવો સૂર્ય. જેવો ચંદ્ર તેવું કુંદ-પુષ્પ અને જેવું કુંદ-પુષ્પ તેવો ચંદ્ર. આવી કિંચિત્સાધર્મ્યોપનીતનું સ્વરૂપ જાણવું.

પ્રાયઃ સાધર્મ્યોપનીતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઘણા અંશવાળી સમાનતાના આધારે જે ઉપમા આપવામાં આવે તે પ્રાયઃ સાધર્મ્યોપનીત ઉપમાન કહેવાય છે. જેવી ગાય તેવો ગવય, જેવો ગવય રોઝ. તેવી ગાય. તે પ્રાયઃ સાધર્મ્યોપનીત ઉપમાન છે.

સર્વ સાધર્મ્યોપનીતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સર્વસાધર્મ્યમાં ઉપમા હોતી નથી. તેમ છતાં તેને તેની જ ઉપમાથી ઉપમિત કરાય છે. જેમ કે અરિહંતે અરિહંત સદશ, ચક્રવર્તી સદશ, બળદેવે બળદેવ સદશ, વાસુદેવે વાસુદેવ સદશ, સાધુએ સાધુ સદશ કાર્ય કર્યું. આ સર્વ સાધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણ છે.

સૂત્ર-૩૦૯/૩

વૈધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

બે પદાર્થગત વિસદશતાના આધારે ઉપમા આપવામાં આવે તો તેને વૈધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે - ૧. કિંચિત્વૈધર્મ્યોપનીત, ૨. પ્રાયઃ વૈધર્મ્યોપનીત, ૩. સર્વસાધર્મ્યોપનીત.

કિંચિત્વૈધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કોઈક ધર્મવિશેષની વિલક્ષણતા પ્રગટ કરે તેને કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત કહે છે. જેમ કે જેવો સબલા-અનેકરંગી ગાયનો વાછરડો હોય તેવો બહુલા-એક રંગવાળી ગાયનો વાછરડો ન હોય, જેવો બહુલા ગાયનો વાછરડો હોય તેવો શબલા ગાયનો ન હોય. આ કિંચિત્ વૈધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ છે.

પ્રાયઃ વૈધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે? અધિકાંશ રૂપમાં અનેક અવયવગત વિસદશતા પ્રગટ કરવી તે પ્રાયઃ વૈધર્મ્યોપનીત કહેવાય છે. ઉદાહરણ - જેવો વાયસ કાગડો. છે તેવી પાયસ ખીર. નથી. જેવી ખીર છે તેવો કાગડો નથી. આ પ્રાયઃ વૈધર્મ્યોપનીત છે.

સર્વવૈધર્મ્યોપનીત ઉપમાન પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેમાં કોઈપણ પ્રકારની સમાનતા ન હોય તેવી વિસદશતા કોઈપણ બે પદાર્થમાં હોતી નથી. તેથી સર્વવૈધર્મ્ય ઉપમા નથી. તો પણ તે પદાર્થને તે પદાર્થની જ ઉપમા આપવામાં આવે છે. નીચે નીચેના જેવું, દાસે દાસ જેવું, કાગડાએ કાગડા જેવું, શ્વાને શ્વાન જેવું, ચાંડાળે ચાંડાળ જેવું કાર્ય કર્યું.

સૂત્ર-૩૦૯/૪

આગમ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમ પ્રમાણના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. લૌકિક આગમ, ૨. લોકોત્તર આગમ.

લૌકિક આગમ કોને કહેવાય ? અજ્ઞાની, મિથ્યાદષ્ટિ લોકો દ્વારા સ્વચ્છંદ મતિથી બુદ્ધિથી. નિર્મિત જે ગ્રંથો લોકમાં પ્રચલિત હોય, તે લૌકિક આગમ કહેવાય છે. આ લૌકિક આગમનું વર્ણન છે.

લોકોત્તર આગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શન ધારક, ભૂતકાળ-વર્તમાનકાળ અને ભવિષ્યકાળના જ્ઞાતા, ત્રિલોકવર્તી જીવો દ્વારા વંદિત, પૂજિત, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી એવા અરિહંત ભગવાન દ્વારા પ્રણીત આચારાંગથી દષ્ટિવાદ પર્યન્ત દ્વાદશાંગરૂપ ગણિપિટક તે લોકોત્તર આગમ.

અથવા લોકોત્તરિક આગમના ત્રણ પ્રકાર છે - ૧. સૂત્રાગમ, ૨. અર્થાગમ, ૩. તદુભયાગમ.

અથવા લોકોત્તરિક આગમના ત્રણ પ્રકાર છે - ૧. આત્માગમ, ૨. અનંતરાગમ અને ૩. પરંપરાગમ.

તીર્થંકરો માટે અર્થજ્ઞાન આત્માગમ છે. ગણધરો માટે સૂત્રજ્ઞાન આત્માગમ છે અને અર્થજ્ઞાન અનંતરાગમ છે. ગણધરોના શિષ્યો માટે સૂત્રજ્ઞાન અનંતરાગમ છે અને અર્થજ્ઞાન પરંપરાગમ છે. તત્પશ્ચાત્ની શિષ્ય પરંપરા માટે સૂત્રજ્ઞાન અને અર્થજ્ઞાન બંને આત્માગમ નથી, અનંતરાગમ નથી પરંતુ પરંપરાગમ છે. આપું લોકોત્તરિક આગમનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૩૦૮/૫

દર્શનગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? દર્શનગુણ પ્રમાણના ચાર પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ચક્ષુદર્શન ગુણ પ્રમાણ, ૨. અચક્ષુદર્શન ગુણ પ્રમાણ, ૩. અવધિદર્શન ગુણ પ્રમાણ, ૪. કેવળદર્શન ગુણ પ્રમાણ.

૧. ચક્ષુદર્શનનું ચક્ષુદર્શન ઘટ, પટ, કટ, રથ વગેરે પદાર્થમાં હોય છે.

૨. અચક્ષુદર્શનનું અચક્ષુદર્શન આત્મ-ભાવમાં હોય છે અર્થાત્ ઘટાદિ પદાર્થ સાથે સંશ્લેષ થવા પર થાય છે.

૩. અવધિદર્શનનું અવધિદર્શન સર્વરૂપી દ્રવ્યોમાં હોય છે પણ તેની સર્વ પર્યાયમાં નથી.

૪. કેવળદર્શનનું કેવળદર્શન સર્વદ્રવ્ય અને તેની સર્વ પર્યાયમાં હોય છે.

આ દર્શન ગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૩૦૮/૬

ચારિત્રગુણ પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જીવના ચારિત્રગુણના જ્ઞાનને ચારિત્રગુણ પ્રમાણ કહે છે, તેના પાંચ પ્રકાર છે - ૧. સામાયિક ચારિત્ર, ૨. છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર ૩. પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્ર ૪. સૂક્ષ્મ-સંપરાય ચારિત્ર ૫. યથાપ્યાત ચારિત્ર.

૧. સામાયિક ચારિત્રના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ઈત્વરિક અને યાવત્કથિત.

૨. છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - સાતિયાર અને નિરતિયાર.

૩. પરિહારવિશુદ્ધ ચારિત્રના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - નિર્વિશ્યમાનક અને નિર્વિષ્ટકાયિક.

૪. સૂક્ષ્મસંપરાય ચારિત્રના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - સંકિલ્પ્ય માન અને વિશુદ્ધ્યમાન.

૫. યથાપ્યાત ચારિત્રના બે ભેદ આ પ્રમાણે છે-પ્રતિપાતિ અને અપ્રતિપાતિ અથવા છાન્નસ્થિક અને કેવલિક.

ચારિત્રગુણ પ્રમાણનું આપું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૩૧૦/૧

નયપ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? નયપ્રમાણના ત્રણ પ્રકાર છે. ત્રણ દષ્ટાંતથી તેનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કર્યું છે..

૧. પ્રસ્થકના દષ્ટાંત દ્વારા ૨. વસતિના દષ્ટાંત દ્વારા ૩. પ્રદેશના દષ્ટાંત દ્વારા.

સૂત્ર-૩૧૦/૨

પ્રસ્થકનું દષ્ટાંત શું છે ?

કોઈ પુરુષ કુહાડી લઈ વન તરફ જતો હોય, તેને વનમાં જતા જોઈને કોઈ મનુષ્યે પૂછ્યું, તમે ક્યાં જાઓ છો? ત્યારે તે પુરુષે અવિશુદ્ધ નૈગમનયના મતાનુસાર કહ્યું - પ્રસ્થક લેવા જાઉં છું. તે પુરુષને વૃક્ષ છેદતા જોઈને પુનઃ કોઈ મનુષ્યે પૂછ્યું - તમે શું કાપો છો ? ત્યારે વિશુદ્ધતર નૈગમનયાનુસાર તેણે જવાબ આપ્યો - પ્રસ્થક કાપું છું.

તદનંતર લાકડાને છોલતો જોઈને કોઈ મનુષ્યે પૂછ્યું - તમે શું છોલો છો ? ત્યારે વિશુદ્ધતર નૈગમનયની અપેક્ષાએ તેણે જવાબ આપ્યો - પ્રસ્થક છોલું છું.

ત્યારપછી કાષ્ઠના મધ્યભાગને કોતરતો જોઈ પૂછ્યું તમે શું કોતરો છો ? ત્યારે તેણે કહ્યું - પ્રસ્થક કોતરું છું. તે ઉત્કીર્ણ કાષ્ઠ ઉપર પ્રસ્થકનો આકાર અંકિત કરતા જોઈને કોઈ મનુષ્યે પૂછ્યું - શું અંકિત કરો છો ? ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે પ્રસ્થક અંકિત કરું છું. આ રીતે જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ પ્રસ્થક તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી વિશુદ્ધતર નૈગમનય સર્વ અવસ્થાને સંકલ્પિત પ્રસ્થક રૂપે સ્વીકારે છે.

નૈગમની જેમ વ્યવહારનું વક્તવ્ય પણ જાણવું.

સંગ્રહનય ધાન્યપરિપૂરિત ઉર્ધ્વમુખી સ્થિત પ્રસ્થકને જ પ્રસ્થક કહે છે અથવા ધાન્ય આપવા માટે ઉર્ધ્વમુખી સ્થિત પ્રસ્થકને પ્રસ્થક કહે છે.

ઋજુસૂત્ર નયાનુસાર પ્રસ્થક પણ પ્રસ્થક છે અને તેથી માપેલ ધાન્યાદિ પદાર્થ પણ પ્રસ્થક છે.

ત્રણે શબ્દનયો શબ્દનય, સમભિરૂઢ નય અને એવંભૂત નય.ના મતાનુસાર પ્રસ્થકના અર્થાધિકારના જ્ઞાતાનો તે પ્રસ્થક સ્વરૂપના પરિજ્ઞાનમાં ઉપયોગ હોય, તે ઉપયુક્ત ઉપયોગવાન. જીવ કે જેનાથી પ્રસ્થક નિષ્પન્ન થાય તે પ્રસ્થક છે. આ રીતે પ્રસ્થકના દષ્ટાંતથી નયપ્રમાણનું સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૩૧૦/૩

વસતિના દષ્ટાંત દ્વારા નયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કોઈ પુરુષે અન્ય પુરુષને પૂછ્યું - તમે ક્યાં રહો છો ? તેણે અવિશુદ્ધ નૈગમનયથી જવાબ આપ્યો - 'હું લોકમાં રહું છું.'

લોકના ત્રણ ભેદ છે. ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્યગ્લોક, શું તમે તે સર્વમાં રહો છો ? વિશુદ્ધ નૈગમનય અનુસાર તેણે જવાબ આપ્યો, 'હું તિર્યક્લોકમાં રહું છું.'

પ્રશ્નકર્તાએ પ્રશ્ન કર્યો કે તિર્યક્લોકમાં જંબૂઝ્મીપથી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર પર્યંત ઝ્રીપસમુદ્ર છે, શું તમે તે સર્વમાં રહો છો ? પ્રત્યુત્તરમાં વિશુદ્ધતર નૈગમનયથી તેણે ઉત્તર આપ્યો કે, 'હું જંબૂઝ્મીપમાં રહું છું.'

જંબૂઝ્મીપમાં દસ ક્ષેત્ર છે. ૧. ભરત, ૨. ઐરવત, ૩. હૈમવત, ૪. હૈરણ્યવત, ૫. હરિવર્ષ, ૬. રમ્યક્વર્ષ, ૭. દેવકુરુ, ૮. ઉત્તરકુરુ, ૯. પૂર્વવિદેહ, ૧૦. અપરવિદેહ. શું તમે તે સર્વ ક્ષેત્રમાં રહો છો ?

વિશુદ્ધતર નૈગમનયથી તેણે જવાબ આપ્યો કે, 'હું ભરતક્ષેત્રમાં રહું છું.'

ભરતક્ષેત્રના બે વિભાગ છે, દક્ષિણાર્ધ ભરત અને ઉત્તરાર્ધ ભરત. શું તમે આ બંને વિભાગમાં રહો છો ?

તેણે વિશુદ્ધતર નૈગમથી જવાબ આપ્યો, 'દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં રહું છું.'

દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં અનેક ગામ, નગર, ખેડ, કર્બટ, મડંબ, દ્રોણમુખ, પટ્ટન, આકર, સંબાહ, સન્નિવેશ છે, શું તમે તે સર્વમાં રહો છો ? વિશુદ્ધતર નૈગમનયથી તેણે જવાબ આપ્યો - 'પાટલીપુત્ર નગરમાં. રહું છું.'

પાટલીપુત્રમાં અનેક ઘર છે. તે સર્વે ઘરોમાં તમે રહો છો ?

ઉત્તરમાં વિશુદ્ધતર નૈગમનયથી તેણે જવાબ આપ્યો 'દેવદત્તના ઘરમાં રહું છું.'

દેવદત્તના ઘરમાં અનેક ઓરડાઓ છે. શું તમે તે બધામાં રહો છો ?

વિશુદ્ધતર નૈગમનયથી તેણે જવાબ આપ્યો 'ગર્ભગૃહમાં રહું છું.'

વિશુદ્ધતરનૈગમનયના મતે ગર્ભગૃહમાં વસવાને જ વસવું કહેવાય. વ્યવહારનયનું મંતવ્ય નૈગમનય જેવું જ છે.

સંગ્રહનયના મતે શર્યા પર આરૂઢ હોય ત્યારે જ વસે છે તેમ કહી શકાય.

ઋજુસૂત્રના મતે શર્યાના પણ જેટલા આકાશપ્રદેશ પર અવગાઢ હોય, તેમાં વસે છે તેમ કહેવાય. ત્રણે

શબ્દનયોના મતે આત્મભાવ-સ્વભાવમાં જ નિવાસ હોય છે. આ રીતે 'વસતિ'ના દષ્ટાંતથી નયોનુ સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૩૧૦/૪

પ્રદેશના દષ્ટાંત દ્વારા નયોનું સ્વરૂપ કેવું દર્શાવ્યું છે ?

નૈગમનયના મતે છ દ્રવ્યોને પ્રદેશ હોય છે. જેમ કે ૧. ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૨. અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૩. આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪. જીવાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૫. સ્કંધનો પ્રદેશ અને ૬. દેશનો પ્રદેશ.

આ પ્રમાણે કથન કરતા નૈગમનયને સંગ્રહનય કહે કે - તમે જે આ 'છ દ્રવ્યના પ્રદેશો છે' તેમ કહ્યું તે ઉચિત નથી. શા માટે? કારણ કે છઠો ભેદ જે દેશનો પ્રદેશ કહ્યો, તે દ્રવ્યનો જ પ્રદેશ કહેવાય માટે પાંચ પ્રદેશ છે, તેમ કહેવું જોઈએ. તેના માટે કોઈ દષ્ટાંત છે? હા, જેમ કે મારા દાસે ગઘેડો ખરીદ્યો. દાસ મારો છે તેથી તે ગઘેડો પણ મારો છે. દેશ દ્રવ્યનો છે માટે દેશનો પ્રદેશ પણ દ્રવ્યનો જ કહેવાય, માટે છ પ્રદેશ છે, તેમ ન કહો પણ પાંચ પ્રદેશ છે તેમ કહેવું જોઈએ. તે આ પ્રમાણે - ૧. ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૨. અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૩. આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪. જીવાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૫. સ્કંધનો પ્રદેશ.

આ રીતે પાંચ પ્રદેશનું કથન કરતા સંગ્રહનયને વ્યવહારનય કહે કે - તમે જે કહો છો પાંચ પ્રદેશ છે તે સિદ્ધ નથી. શા માટે ?

વ્યવહારનયવાદી કહે કે - જેમ પાંચ ગોઠીયા મિત્રો વચ્ચે ચાંદી, સોનું, ધન, ધાન્ય જેવી કોઈ વસ્તુ સહિયારી હોય છે, તેમ પાંચે દ્રવ્યોના પ્રદેશ સામાન્ય હોત તો તમારું કથન યુક્તિસંગત કહેવાત કે પાંચેના પ્રદેશ છે. પરંતુ વસ્તુ સ્થિતિ તેવી નથી. તેથી 'પાંચના પ્રદેશ છે' તેમ ન કહો પણ એમ કહો કે પ્રદેશ પાંચ પ્રકારના છે. ૧. ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ ૨. અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ ૩. આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ ૪. જીવાસ્તિકાયનો પ્રદેશ ૫. સ્કંધનો પ્રદેશ.

વ્યવહારનયના આ કથન સામે ઋજુસૂત્ર નય કહે કે તમે જે પાંચ પ્રકારના પ્રદેશ કહો છો, તે પણ ઉચિત નથી. જો પાંચ પ્રકારના પ્રદેશ કહેશો તો, એક-એક દ્રવ્યના પાંચ-પાંચ પ્રકારના પ્રદેશ કહેવાશે અને તેથી પાંચ દ્રવ્યના પરચીશ પ્રકારના પ્રદેશ થશે, માટે પાંચ પ્રકારના પ્રદેશ છે, તેમ નહીં પરંતુ પ્રદેશ ભજનીય છે તેમ કહેવું જોઈએ. ૧. સ્યાત્ ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૨. સ્યાત્ અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૩. સ્યાત્ આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, ૪. સ્યાત્ જીવનો પ્રદેશ, ૫. સ્યાત્ સ્કંધનો પ્રદેશ.

આ પ્રમાણે કહેતા ઋજુસૂત્રનયને શબ્દનયે કહે કે 'પ્રદેશ ભજનીય છે' તેમ કહેવું યોગ્ય નથી. પ્રદેશને ભજનીય માનવાથી ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ અધર્માસ્તિકાયનો, આકાશાસ્તિકાયનો, જીવાસ્તિકાયનો અને સ્કંધનો પણ પ્રદેશ કહેવાશે.

તે જ રીતે અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને સ્કંધનો પણ પ્રદેશ કહેવાશે.

આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ પણ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને સ્કંધનો પ્રદેશ કહેવાશે.

જીવાસ્તિકાયનો પ્રદેશ પણ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને સ્કંધનો પ્રદેશ કહેવાશે.

સ્કંધનો પ્રદેશ પણ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાયનો પ્રદેશ કહેવાશે.

આ રીતે તમારા મતથી પ્રદેશના સ્વીકારમાં અનવસ્થા થશે માટે પ્રદેશ ભજનીય છે તેમ નહીં, પણ એમ કહેવું જોઈએ કે ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ છે, તે જ પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયાત્મક છે. અધર્માસ્તિકાયનો જે પ્રદેશ છે, તે અધર્માસ્તિકાયાત્મક છે. આકાશાસ્તિકાયનો જે પ્રદેશ છે, તે પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાયાત્મક છે. એક જીવનો જે પ્રદેશ છે, તે પ્રદેશ નોજીવ છે, તે જ રીતે સ્કંધનો જે પ્રદેશ છે, તે જ પ્રદેશ નોસ્કંધાત્મક છે.

આ પ્રમાણે કહેતા શબ્દનયને સમભિરૂઢનય કહે કે તમે જે કહો છો કે ધર્માસ્તિકાયનો જે પ્રદેશ છે તે

ધર્માસ્તિ-કાયાત્મક ધર્માસ્તિકાયરૂપ છે. યાવત્ સ્કંધનો પ્રદેશ નોસ્કંધાત્મક છે, તમારું આ કથન ચુકિતસંગત નથી. 'ધમ્મે પએસે' = ધર્મપ્રદેશમાં તત્પુરુષ અને કર્મધારય આ બે સમાસ થાય છે. અહીં સંદેહ થાય છે કે આ બે સમાસમાંથી તમે કયા સમાસથી 'ધર્મપ્રદેશ' કહો છો? જો તત્પુરુષ સમાસથી કહેતા હો તો તેમ ન કહો અને જો કર્મધારય સમાસની અપેક્ષાએ કથન કરવું હોય તો વિશેષતા સાથે કથન કરવું જોઈએ. ધર્મ અને તેનો જે પ્રદેશ તે ધર્મપ્રદેશ પ્રદેશનું સમસ્ત ધર્માસ્તિ-કાય સાથે સમાનાધિકરણ થઈ જવાથી. તે જ પ્રદેશ ધર્માસ્તિકાયરૂપ છે. અધર્માસ્તિકાય અને તેનો જે પ્રદેશ, તે જ પ્રદેશ અધર્માસ્તિકાયરૂપ છે. આકાશ અને તેનો જે પ્રદેશ, તે જ પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાય રૂપ છે, એક જીવ અને તેનો જે પ્રદેશ, તે જ પ્રદેશ નોજીવાસ્તિકાયાત્મક છે તથા સ્કંધ અને તેનો જે પ્રદેશ, તે જ નોસ્કંધાત્મક છે.

આ પ્રમાણે કથન કરતા સમભિરૂઢ નયને તુરંત જ એવંભૂત નય કહે છે કે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ વિષયમાં તમે જે કહો છો તે સમીચીન નથી. મારા મતે તો દ્રવ્ય, સર્વ કૃત્સ્ન-દેશ-પ્રદેશની કલ્પના રહિત, પ્રતિપૂર્ણ અને નિરવશેષ-અવયવ રહિત છે. એક ગ્રહણ ગૃહીત છે અર્થાત્ એક નામથી ગ્રહણ થાય છે. દેશપણ અવસ્તુ છે અને પ્રદેશ પણ અવસ્તુ છે. આ રીતે પ્રદેશના દષ્ટાંતથી નયનું સ્વરૂપ વર્ણન પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૩૧૧/૧

સંખ્યા પ્રમાણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સંખ્યા પ્રમાણના આઠ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામ સંખ્યા, ૨. સ્થાપના સંખ્યા, ૩. દ્રવ્ય સંખ્યા, ૪. ઔપમ્ય સંખ્યા, ૫. પરિમાણ સંખ્યા, ૬. જ્ઞાન સંખ્યા, ૭. ગણના સંખ્યા, ૮. ભાવ સંખ્યા.

સૂત્ર-૩૧૧/૨

નામ સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જે જીવ, અજીવ, જીવો કે અજીવો અથવા જીવાજીવ, જીવાજીવોનું 'સંખ્યા', એવું નામ રાખવામાં આવે તો તે નામસંખ્યા કહેવાય છે.

સ્થાપના સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે કાષ્ઠ કર્મ, પુસ્તક કર્મ, ચિત્રકર્મ, લેખ્યકર્મ, ગૂંથણકર્મ, વેદિમ, પૂરિમ, સંઘાતિમ, અક્ષ, પરાટકર્મ, એક કે અનેકની સદ્ભૂત કે અસદ્ભૂત રૂપે આ સંખ્યા છે તેવી સ્થાપના કરવામાં આવે તો, તે સ્થાપના સંખ્યા કહેવાય છે.

નામ અને સ્થાપનામાં શું તફાવત છે ? નામ યાવત્કથિત હોય અર્થાત્ વસ્તુ રહે ત્યાં સુધી રહે છે. સ્થાપના ઈત્વારિક-સ્વલ્પકાલિક પણ હોય અને યાવત્કથિત પણ હોય.

દ્રવ્ય સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્યસંખ્યાના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - આગમથી દ્રવ્ય સંખ્યા અને નોઆગમથી દ્રવ્ય સંખ્યા.

આગમથી દ્રવ્ય સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેણે 'સંખ્યા' આ પદને શીખી લીધું છે, તે જ્ઞાનને હૃદયમાં સ્થિર કર્યું છે, જિત કર્યું છે - તત્કાલ સ્મરણમાં આવી શકે તેવું યાદ કર્યું છે, મિત-મનન કર્યું છે, અધિકૃત કર્યું છે અથવા આનુપૂર્વી અનાનુપૂર્વી પૂર્વક વારંવાર રટી લીધું છે યાવત્ નિર્દોષ સ્પષ્ટ સ્વરથી જેનું ઉચ્ચારણ કર્યું છે, ગુરુ પાસેથી વાચના પ્રાપ્ત છે, આ રીતે તે વાચના, પૃચ્છના, પરાવર્તના તેમજ ધર્મકથાથી ચુકત હોવાથી આગમતી દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવાય છે. જ્ઞાન છે માટે આગમથી અને ઉપયોગ નથી માટે દ્રવ્ય કહ્યું.

સૂત્ર-૩૧૧/૩

નૈગમનયની અપેક્ષાએ એક અનુપયુક્ત આત્મા હોય તો તે એક આગમતઃ દ્રવ્ય સંખ્યા, બે અનુપયુક્ત આત્મા હોય તો બે આગમતઃ દ્રવ્ય સંખ્યા અને ત્રણ અનુપયુક્ત આત્મા હોય તો ત્રણ આગમતઃ દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવાય

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

છે. નૈગમ નયની દષ્ટિએ જેટલા અનુપયુક્ત આત્મા હોય, તેટલી આગમતઃ દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવાય છે. વ્યવહારનય પણ નૈગમનયની જેમ જ જેટલા અનુપયુક્ત આત્મા હોય, તેટલી આગમતઃ દ્રવ્ય સંખ્યાને સ્વીકારે છે.

સંગ્રહનય એક અનુપયુક્ત આત્માને એક દ્રવ્ય સંખ્યા અને અનેક અનુપયુક્ત આત્માઓને અનેક આગમદ્રવ્ય સંખ્યારૂપે ન સ્વીકારતા, સર્વને એક જ આગમતઃદ્રવ્ય સંખ્યારૂપે સ્વીકારે છે.

ઋજુસૂત્ર નયની અપેક્ષાએ વર્તમાન કાલીન એક અનુપયુક્ત આત્મા, એક આગમતઃદ્રવ્ય સંખ્યા જ છે. તે ભેદનો સ્વીકાર કરતો નથી.

ત્રણે શબ્દનય અનુપયુક્ત જ્ઞાયકને અવસ્તુ-અસત્ માને છે. જે જ્ઞાયક છે, તે અનુપયુક્ત-ઉપયોગ રહિત ન હોય અને જે અનુપયુક્ત છે, તે જ્ઞાયક હોઈ શકે નહીં. તેથી આગમદ્રવ્ય સંખ્યાનો સંભવ જ નથી. પૂર્વે આવશ્યકના પ્રકરણમાં નયદષ્ટિએ વિચારણા કરી છે, તેમ જ અહીં સમજવું.

નોઆગમતઃદ્રવ્ય સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે? નોઆગમ દ્રવ્યસંખ્યાના ત્રણ પ્રકાર છે. જેમ કે - ૧. જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય સંખ્યા, ૨. ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સંખ્યા, ૩. જ્ઞાયક શરીર-ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સંખ્યા.

જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે? 'સંખ્યા' પદના જ્ઞાતાનું શરીર કે જે વ્યપગત-ચૈતન્ય રહિત થઈ ગયું છે. ચ્યુત, ચ્યાપિત ત્યક્તદેહ યાવત્ જીવરહિત શરીર. જોઈને કોઈ કહે કે અહો! આ શરીરરૂપ પુદ્ગલ સમુદાયે 'સંખ્યાતદ' ગુરુ પાસેથી ગ્રહણ કર્યું હતું, વાચ્યુ હતુ યાવત્ ઉપદર્શિત કર્યું હતુ. સમજાવ્યુ હતુ. સંખ્યાપદના જ્ઞાતાનું આ નિર્જીવ શરીર જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવાય છે.

તેનું કોઈ દષ્ટાંત છે ?

હા, ઘડામાં ઘી ભરતા હોય તે ઘડામાંથી ઘી કાઢી લીધા પછી પણ ભૂતકાળની અપેક્ષાએ. 'આ ઘીનો ઘડો છે' તેમ કહેવાય છે. તે જ રીતે સંખ્યાપદને જાણનાર વ્યક્તિનું મૃતક શરીર હોય તે જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવાય છે.

સૂત્ર-૩૧૧/૪

ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જન્મ સમયે જે જીવ યોનિમાંથી બહાર આવ્યો છે અર્થાત્ જે બાળકનો જન્મ થયો છે, તે ભવિષ્યમાં આ શરીરર્પીડ દ્વારા જિનોપદિષ્ટ ભાવાનુસાર સંખ્યાપદને ભણશે, વર્તમાનમાં ભણતો નથી, ભવિષ્યમાં ભણનાર તેવા બાળકના આ શરીરને ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવામાં આવે છે.

તેનું કોઈ દષ્ટાંત છે ? હા, ઘી ભરવા માટે ઘડો લાવવામાં આવ્યો હોય, હજુ તેમાં ઘી ભર્યું ન હોય છતાં પણ તે ઘડા માટે 'ઘીનો ઘડો' તેવો શબ્દપ્રયોગ થાય છે. તેમ આ બાળકે હજુ સંખ્યાપદનું જ્ઞાન મેળવ્યું નથી પણ આ શરીર દ્વારા ભવિષ્યમાં સંખ્યાપદને જાણશે. માટે બાળકના આ શરીરને ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય સંખ્યા કહેવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૩૧૧/૫

જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશંખનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જ્ઞાયક શરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશંખ ત્રણ પ્રકારના છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. એકભવિક, ૨. બદ્ધાયુષ્ક, ૩. અભિમુખ નામગોત્ર.

સૂત્ર-૩૧૧/૬

હે ભગવન્ ! એક ભવિક શંખ 'એક ભવિક' રૂપે કેટલો સમય રહે છે ?

એક ભવિક જીવ એક ભવિક રૂપે જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વ પર્યન્ત રહે છે.

સૂત્ર-૩૧૧/૭

બદ્ધાયુષ્ક જીવ બદ્ધાયુષ્ક રૂપે કેટલો કાળ રહે છે ?

જઘન્ય અંતર્મૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ક્રોડપૂર્વના ત્રીજા ભાગ સુધી બદ્ધાયુષ્ક રૂપે રહે છે.

સૂત્ર-૩૧૧/૮

ભંતે ! અભિમુખ નામગોત્ર દ્રવ્યશંખ, અભિમુખ નામગોત્ર દ્રવ્યશંખરૂપે કેટલો કાળ રહે છે?
તે જઘન્ય એક સમય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મૂર્ત્ત કાળ સુધી અભિમુખ નામગોત્ર રૂપે રહે છે.

સૂત્ર-૩૧૧/૯

કયો નય કયા શંખને માન્ય કરે છે ? નૈગમ, સંગ્રહ અને વ્યવહારનય એક ભવિક, બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખ નામગોત્ર આ ત્રણે પ્રકારના દ્રવ્યશંખને શંખરૂપે સ્વીકારે છે. ઋજુસૂત્રનય બદ્ધાયુષ્ક અને અભિમુખ નામગોત્ર આ બે પ્રકારના શંખનો સ્વીકાર કરે છે, ત્રણે શબ્દનય માત્ર અભિમુખ નામગોત્ર શંખને જ શંખરૂપે માને છે. આ જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યશંખનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૩૧૧/૧૦

ઔપમ્ય સંખ્યાનુ સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપમા આપી કોઈપણ વસ્તુનો નિર્ણય કરવામાં આવે તો તેને ઔપમ્ય સંખ્યા કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સત્ વસ્તુને સત્ વસ્તુની ઉપમા આપવી. ૨. સત્ વસ્તુને અસત્ વસ્તુની ઉપમા આપવી. ૩. અસત્ વસ્તુને સત્ વસ્તુની ઉપમા આપવી ૪. અસત્ વસ્તુને અસત્ વસ્તુની ઉપમા આપવી.

સૂત્ર-૩૧૧/૧૧ , ૩૧૨

સદ્ વસ્તુને સદ્ વસ્તુથી ઉપમિત કરાય છે તે આ પ્રમાણે - સદ્વૃપ અરિહંત ભગવાનના પ્રશસ્ત વક્ષઃસ્થલને સદ્વૃપ શ્રેષ્ઠ નગરના સત્ કપાટ દરવાજાની ઉપમા આપવી.

સર્વ ચોવીસ તીર્થકરો ઉત્તમ નગરના દરવાજા સમાન વક્ષઃસ્થલવાળા, અર્ગલા સમાન ભૂજાવાળા, દેવદુંદુભિ તથા મેઘના અવાજ જેવા સ્વરવાળા અને શ્રીવત્સથી અંકિત વક્ષઃસ્થલવાળા હોય છે.

સૂત્ર-૩૧૩

વિધમાન પદાર્થને અવિધમાન પદાર્થથી ઉપમિત કરવું. જેમ કે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવના વિધમાન આયુષ્યના પ્રમાણને, અવિધમાન પલ્ચોપમ અને સાગરોપમ દ્વારા ઉપમિત કરવું.

સૂત્ર-૩૧૪ થી ૩૧૬

અવિધમાન-અસત્ વસ્તુને વિધમાન-સદ વસ્તુથી ઉપમિત કરવામાં આવે તો તે અસત્-સત્ ઉપમા કહેવાય.

સર્વપ્રકારે જીર્ણ ડીંટીયાથી તૂટીને મૂળ ભાગ પાસેથી છૂટા પડીને નીચે પડી ગયેલા, નિસ્સાર-સાર ભાગ જેનો સૂકાઈ ગયો છે તેવા અને વૃક્ષવિયોગથી દુઃખી એવા જીર્ણ પાંદડાઓએ વસંતમાં નિષ્પન્ન નવી કૂંપળોને કહ્યું.

અત્યારે તમે છો તેવા અમે ભૂતકાળમાં હતા અને અત્યારે અમે જેવા છીએ તેવા તમે ભવિષ્યમાં થશો.

અહીં જે જીર્ણ પાંદડા અને કૂંપળો વચ્ચેના વાર્તાલાપનો ઉલ્લેખ છે, તેવો વાર્તાલાપ થયો નથી અને થશે પણ નહીં. ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધવા આ ઉપમા આપવામાં આવી છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૧

અવિધમાન પદાર્થને અવિધમાન પદાર્થથી ઉપમિત કરવામાં આવે તે અસદ્-અસદ્વૃપ ઉપમા કહેવાય છે. જેમ કે ગઘેડાના વિષાણ-શીંગડા, તેવા સસલાના શીંગડા. આ પ્રમાણે ઔપમ્ય સંખ્યાનુ સ્વરૂપ જાણવું.

સૂત્ર-૩૧૭/૨

પરિમાણ સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? પરિમાણ સંખ્યાના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. કાલિકશ્રુત પરિમાણ સંખ્યા ૨. દષ્ટિવાદ શ્રુતપરિમાણ સંખ્યા.

સૂત્ર-૩૧૭/૩

કાલિક શ્રુત પરિમાણ સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાલિક શ્રુત પરિમાણ સંખ્યા અનેક પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે. ૧. પર્યવ સંખ્યા, ૨. અક્ષર સંખ્યા, ૩. સંઘાત સંખ્યા, ૪. પદ સંખ્યા, ૫. પાદ સંખ્યા, ૬. ગાથા સંખ્યા, ૭. શ્લોક સંખ્યા, ૮. વેષ્ટક સંખ્યા, ૯. નિર્યુક્તિ સંખ્યા, ૧૦. અનુયોગદ્વાર સંખ્યા, ૧૧. ઉદ્દેશક સંખ્યા, ૧૨. અધ્યયન સંખ્યા, ૧૩. શ્રુતસ્કંધ સંખ્યા, ૧૪. અંગ સંખ્યા. આ કાલિકશ્રુત પરિમાણ સંખ્યા છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૪

દષ્ટિવાદ શ્રુત પરિમાણ સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દષ્ટિવાદ શ્રુત પરિમાણ સંખ્યાના અનેક પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - પર્યવ સંખ્યાથી અનુયોગ દ્વારા સંખ્યા પર્યતના ૧૦ પ્રકાર તથા ૧૧. પ્રાભૂત સંખ્યા, ૧૨. પ્રાભૂતિકા સંખ્યા, ૧૩. પ્રાભૂત પ્રાભૂતિકા સંખ્યા, ૧૪. વસ્તુ સંખ્યા, ૧૫. પૂર્વ સંખ્યા. આ રીતે દષ્ટિવાદ શ્રુત પરિમાણ સંખ્યા અને પરિમાણ સંખ્યાનું વર્ણન પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૩૧૭/૫

જેના દ્વારા વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી શકાય, નિશ્ચય કરી શકાય તે જ્ઞાન કહેવાય છે અને તે જ્ઞાનરૂપ સંખ્યાને જ્ઞાન સંખ્યા કહે છે. જે જેને જાણે તે રૂપે તે હોય છે. દેવદત્ત શબ્દને જાણે છે તો તે શાબ્દિક-શબ્દ જ્ઞાનવાળો કહેવાય છે. અહીં જ્ઞાન અને જ્ઞાની આ બંનેમાં અભેદ ઉપચાર કરવાથી દેવદત્ત જ્ઞાનસંખ્યા રૂપ કહેવાય છે. જેમ શબ્દને જાણનાર શાબ્દિક તેમ ગણિતને જાણનાર ગણિતજ્ઞ, નિમિત્તને જાણનાર નૈમિત્તિક, કાળને જાણનાર કાળજ્ઞ, વૈદક જાણનાર વૈદ્ય કહેવાય છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૬

ગણના સંખ્યાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પદાર્થની જે ગણતરી તે ગણના સંખ્યા કહેવાય છે. એકની ગણના સંખ્યામાં ગણતરી થતી નથી. બેથી ગણનાનો પ્રારંભ થાય છે. સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત, તેમ ગણના સંખ્યાના ત્રણ પ્રકાર છે.

સંખ્યાતનું સ્વરૂપ કેવું છે? સંખ્યાતના ત્રણ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. જઘન્ય, ૨. મધ્યમ, ૩. ઉત્કૃષ્ટ.

અસંખ્યાતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અસંખ્યાત ત્રણ પ્રકારે આ પ્રમાણે છે - ૧. પરિત્ત અસંખ્યાત, ૨. યુક્તા સંખ્યાત, ૩. અસંખ્યાતા-સંખ્યાત. પરિત્તાસંખ્યાતનું સ્વરૂપ કેવું છે? પરિત્તા-સંખ્યાતના ત્રણ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે છે - જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ.

યુક્તા સંખ્યાતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

યુક્તા સંખ્યાતના ત્રણ ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ. અસંખ્યાતા સંખ્યાતનું સ્વરૂપ કેવું છે? અસંખ્યાતા સંખ્યાતના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ.

અનંતનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અનંતના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પરિતાનંત, ૨. યુક્તાનંત, ૩. અનંતાનંત.

પરિતાનંતનું સ્વરૂપ કેવું છે? પરિતાનંતના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ.

યુક્તાનંતનું સ્વરૂપ કેવું છે? યુક્તાનંતના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ.

અનંતાનંતનું સ્વરૂપ કેવું છે ? અનંતાનંતના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - જઘન્ય, મધ્યમ.

સૂત્ર-૩૧૭/૭

જઘન્ય સંખ્યાત કેટલા પ્રમાણમાં હોય છે ? અર્થાત્ કઈ સંખ્યાને જઘન્ય સંખ્યાત કહેવામાં આવે છે ?

બે સંખ્યા જઘન્ય સંખ્યાત કહેવાય છે. ત્યારપછીના ત્રણ, ચાર વગેરે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાત પર્યંત મધ્યમ સંખ્યાત કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે કરીશ. અસત્ કલ્પનાથી એક લાખ યોજન લાંબો-પહોળો અને ત્રણ લાખ, સોળ હજાર, બસો સત્યાવીસ યોજન, ત્રણ કોશ, એકસો અઠ્યાવીસ ધનુષ્ય અને સાધિક સાડાતેર અંગુલની પરિધિવાળો, કોઈ એક અનવસ્થિત નામનો પલ્ચ હોય, આ પલ્ચને સરસવના દાણાથી ભરવામાં આવે. આ સરસવોથી ઢ્રીપ અને સમુદ્રોનું ઉદ્ધાર પ્રમાણ કાઢવામાં આવે, અર્થાત્ તે સરસવોને એક જંબૂઢ્રીપમાં, એક લવણ સમુદ્રમાં, ફરી એક ઢ્રીપમાં, એક સમુદ્રમાં, આમ ક્રમથી ઢ્રીપમાં, સમુદ્રમાં, એમ એક-એક સરસવ નાંખતા નાંખતા તે પલ્ચ ખાલી થઈ જાય અને સરસવના દાણાથી જેટલા ઢ્રીપ સમુદ્ર સ્પૃષ્ટ થાય તે અંતિમ ઢ્રીપ કે સમુદ્ર પર્યંતના. તેટલા વિસ્તૃત ક્ષેત્રનો અનવસ્થિત પલ્ચ કલ્પી તે પલ્ચને સરસવના દાણાથી ભરવામાં આવે, અનુક્રમથી એક ઢ્રીપમાં, એક સમુદ્રમાં એક-એક સરસવના દાણાનો પ્રક્ષેપ કરતા-કરતા તે અનવસ્થિત પલ્ચ જ્યારે ખાલી થાય ત્યારે એક દાણો શલાકા પલ્ચમાં નાંખવામાં આવે. આ રીતે શલાકારૂપ પલ્ચમાં ભરેલ સરસવોના દાણાથી અસંલખ્ય-અકથનીય પૂર્વે જે ઢ્રીપ સમુદ્રમાં સરસવ નાંખ્યા છે તેનાથી આગળના ઢ્રીપસમુદ્ર ભરવામાં આવે, તો પણ ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાનું સ્થાન પ્રાપ્ત થતું નથી.

તે માટે કોઈ દષ્ટાંત છે ?

હા, જેમ કોઈ એક મંચ હોય અને તે આંબળાથી ભરવામાં આવે તેમાં એક આંબળું નાંખવામાં આવે તો તે તેમાં સમાઈ જશે, બીજું નાખ્યું તો તે પણ સમાઈ જશે, ત્રીજું પણ સમાઈ ગયું, આ રીતે નાંખતા-નાંખતા અંતે એક આંબળું એવું હશે કે જે નાંખવાથી તે મંચ પરિપૂર્ણ ભરાઈ જશે. પછી આંબળું નાંખવામાં આવે તો તે સમાશે નહીં. આ રીતે પલ્ચને સરસવોથી આમૂલશિખ ભરી ઢ્રીપસમુદ્રોમાં પ્રક્ષેપ કરવો.

સૂત્ર-૩૧૭/૮

આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યામાં એક ઉમેરવામાં આવે અને જે સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય તે જઘન્ય પરિત્ત અસંખ્યાત કહેવાય છે. ત્યાં પછી ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસંખ્યાત સ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી મધ્યમ પરિત્ત અસંખ્યાતના સ્થાન છે.

ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસંખ્યાતનું પ્રમાણ શું છે? જઘન્ય પરિત્ત અસંખ્યાત રાશિને જઘન્ય પરિત્ત અસંખ્યાત રાશિથી પરસ્પર અભ્યાસ કરી પરસ્પર ગુણાકાર કરી. જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય, તેમાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસંખ્યાતનું પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે અથવા એક ન્યૂન જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત જ ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત અસંખ્યાત છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૯

જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

જઘન્ય પરિત્ત અસંખ્યાત રાશિનો જઘન્ય પરિત્ત અસંખ્યાત રાશિનો પરસ્પર અભ્યાસ કરવાથી જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય તે પરિપૂર્ણ રાશિ જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત કહેવાય છે અથવા ઉત્કૃષ્ટ પરિત્ત સંખ્યાતમાં એક ઉમેરવાથી પ્રાપ્ત રાશિ જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત કહેવાય છે. જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત તુલ્ય પ્રમાણવાળી એક આવલિકા હોય છે. જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાતથી આગળ ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત પર્યંતની રાશિઓ મધ્યમ યુક્ત અસંખ્યાત કહેવાય છે.

ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાતનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત રાશિને આવલિકાથી અર્થાત્ જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત રાશિના અભ્યાસથી પ્રાપ્ત રાશિમાંથી એક ન્યૂન કરતા જે રાશિ નિષ્પન્ન થાય તે ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત કહેવાય અથવા જઘન્ય અસંખ્યાત-અસંખ્યાત રાશિમાંથી એક ન્યૂન કરતા ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત અસંખ્યાત થાય છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૧૦

જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાતનું પ્રમાણ કેટલું છે? જઘન્ય યુક્ત અસંખ્યાત રાશિને આવલિકાના સમયોથી અભ્યાસ રૂપે પરસ્પર ગુણાકાર કરતા પ્રાપ્ત પરિપૂર્ણ રાશિ તે જઘન્ય અસંખ્યાત-અસંખ્યાત છે અથવા ઉત્કૃષ્ટ યુક્ત-અસંખ્યાતમાં એક ઉમેરવાથી જઘન્ય અસંખ્યાત-અસંખ્યાત થાય છે. જઘન્યથી આગળ ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન ન આવે ત્યાં સુધીના મધ્યમ સ્થાન.

ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત-અસંખ્યાતનું પ્રમાણ કેટલું છે ? જઘન્ય અસંખ્યાત-અસંખ્યાતની રાશિને તે જ જઘન્ય અસંખ્યાત-અસંખ્યાત રાશિ સાથે તેટલી જ વાર અન્યોન્ય અભ્યાસ ગુણાકાર રૂપે ગુણા કરતા પ્રાપ્ત સંખ્યામાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત-અસંખ્યાત બને છે અથવા એક ન્યૂન જઘન્ય પરિતાનંત રાશિ જ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત-અસંખ્યાત પ્રમાણ છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૧૧

જઘન્ય પરીતાનંતનું પ્રમાણ કેટલું છે ? જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત રાશિને તે જ જઘન્ય અસંખ્યાત અસંખ્યાત રાશિ સાથે તેટલી જ વાર પરસ્પર અભ્યાસરૂપે ગુણિત કરતા પ્રાપ્ત પરિપૂર્ણ સંખ્યા જઘન્ય પરીતાનંત કહેવાય છે અથવા ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત અસંખ્યાતમાં એક પ્રક્ષેપ કરવાથી પ્રાપ્ત રાશિ જઘન્ય પરીતાનંત કહેવાય છે. જઘન્ય પરીતાનંત પછી ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન ન આવે ત્યાં સુધી મધ્યમ પરીતાનંતના સ્થાન છે.

ઉત્કૃષ્ટ પરિતાનંતનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

જઘન્ય પરિતાનંતની રાશિને તે જ જઘન્ય પરિતાનંત રાશિ સાથે પરસ્પર અભ્યાસરૂપે ગુણિત કરતા પ્રાપ્ત રાશિમાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ પરિતાનંતનું પ્રમાણ થાય છે અથવા જઘન્ય યુક્તાનંતની સંખ્યામાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ પરિતાનંતની સંખ્યા બને છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૧૨

જઘન્ય યુક્તાનંતનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

જઘન્ય પરિતાનંત રાશિને તે જ જઘન્ય પરિતાનંત રાશિ સાથે તેટલી જ વાર પરસ્પર અભ્યાસરૂપે ગુણિત કરતા પ્રાપ્ત પરિપૂર્ણ રાશિ જઘન્ય યુક્તાનંત છે અથવા ઉત્કૃષ્ટ પરિતાનંતમાં એક ઉમેરવાથી જઘન્ય યુક્તાનંત બને છે. અભવસિદ્ધિ જીવો જઘન્ય યુક્તાનંત રાશિ તુલ્ય હોય છે. જઘન્ય યુક્તાનંત અને ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંતની વચ્ચે સર્વ સંખ્યા મધ્યમ યુક્તાનંત છે.

ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંતનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

જઘન્ય યુક્તાનંત રાશિ સાથે અભવ્ય જીવોની રાશિને જઘન્ય યુક્તાનંત રાશિને પરસ્પર અભ્યાસરૂપે તેટલી જ વાર ગુણવાથી જે રાશિ પ્રાપ્ત થાય, તેમાંથી એક ન્યૂન કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંત સંખ્યા પ્રાપ્ત થાય છે અથવા જઘન્ય અનંતાનંતમાંથી એક બાદ કરતા જે સંખ્યા આવે તે ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંત કહેવાય છે.

સૂત્ર-૩૧૭/૧૩

જઘન્ય અનંતાનંતનું પ્રમાણ કેટલું છે ?

જઘન્ય યુક્તાનંત સાથે અભવ્ય જીવોની રાશિને જઘન્ય યુક્તાનંત રાશિને પરસ્પર અભ્યાસ રૂપે ગુણિત કરતા પ્રાપ્ત પરિપૂર્ણ સંખ્યા જ જઘન્ય અનંતાનંતનું પ્રમાણ છે. અથવા ઉત્કૃષ્ટ યુક્તાનંતમાં એક ઉમેરવાથી જઘન્ય અનંતાનંત થાય છે. જઘન્ય અનંતાનંત પછી મધ્યમ અનંતાનંતના સ્થાન છે. પછી ઉત્કૃષ્ટ અનંતાનંત રાશિ નથી.

આ રીતે ગણના સંખ્યાનું નિરૂપણ પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૩૧૭/૧૪

ભાવશંખનું સ્વરૂપ કેવું છે? આ લોકમાં જે જીવ શંખગતિ નામગોત્ર કર્મને ભોગવી રહ્યા છે અર્થાત્ બેઈન્દ્રિય શંખજીવો શંખરૂપે આયુષ્ય ભોગવી રહ્યા હોય તે ભાવશંખ કહેવાય છે. આ ભાવશંખનું વર્ણન છે. આ પ્રકારે શંખ, સંખ્યા પ્રમાણ તેમજ ભાવ પ્રમાણની પ્રરૂપણા પૂર્ણ થાય છે.

વક્તવ્યતા અને અર્થાધિકાર

સૂત્ર-૩૧૮/૧

વક્તવ્યતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

વક્તવ્યતાના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. સ્વ-સમય વક્તવ્યતા, ૨. પરસમય વક્તવ્યતા, ૩. સ્વસમય-પરસમય વક્તવ્યતા.

સૂત્ર-૩૧૮/૨

સ્વસમય વક્તવ્યતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? વિરોધ ન આવે તે રીતે સ્વસિદ્ધાંતનું કથન, પ્રજ્ઞાપન, પ્રરૂપણ, દર્શન, નિદર્શન, ઉપદર્શન કરવામાં આવે તેને સ્વસમય વક્તવ્યતા કહેવામાં આવે છે.

સૂત્ર-૩૧૮/૩

પરસમય વક્તવ્યતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે વક્તવ્યતામાં પરસમય-અન્યમતના સિદ્ધાંતનું કથન કરવામાં આવે. યાવત્ ઉપદર્શન કરવામાં આવે, તે પરસમય વક્તવ્યતા કહેવાય છે.

સૂત્ર-૩૧૮/૪

સ્વસમય-પરસમય વક્તવ્યતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જે વક્તવ્યતામાં સ્વસમય-પરસમય બંનેનું કથન, પ્રજ્ઞાપન, પ્રરૂપણ, દર્શન, નિદર્શન, ઉપદર્શન કરવામાં આવે તેને સ્વસમય-પરસમય વક્તવ્યતા કહે છે.

સૂત્ર-૩૧૮/૫

આ ત્રણ પ્રકારની વક્તવ્યતાઓમાંથી કયો નય કઈ વક્તવ્યતાને સ્વીકારે છે ?

નૈગમનય, સંગ્રહ નય અને વ્યવહારનય આ ત્રણે નય, ત્રણે પ્રકારની વક્તવ્યતાને સ્વીકારે છે. યથા - ૧. સ્વસમય વક્તવ્યતા ૨. પર સમય વક્તવ્યતા ૩. ઉભય વક્તવ્યતા.

ઋજુસૂત્રનય સ્વસમય વક્તવ્યતા અને પરસમય વક્તવ્યતા, આ બે વક્તવ્યતાને સ્વીકારે છે. તેઓના મતે 'સ્વ સમય-પરસમય ઉભયરૂપ આ ત્રીજી વક્તવ્યતા સ્વીકારણીય નથી. આ ત્રીજી વક્તવ્યતામાં જે સ્વસમયરૂપ અંશ છે, તે પ્રથમ ભેદ સ્વસમયમાં સમાવિષ્ટ થઈ જશે અને ત્રીજી વક્તવ્યતાનો 'પરસમય' રૂપ અંશ બીજા ભેદ 'પરસમય વક્તવ્યતા'માં સમાવિષ્ટ થઈ જશે, માટે વક્તવ્યતાના બે જ પ્રકાર સ્વીકારવા જોઈએ. ત્રિવિધ વક્તવ્યતા નથી.

શબ્દનય, સમભિરૂઢનય અને એવંભૂતનય, આ ત્રણે નય એક-સ્વસમય વક્તવ્યતાને જ માન્ય કરે છે. તેઓના મતે પરસમય વક્તવ્યતા નથી, કારણ કે પરસમય વક્તવ્યતા અનર્થ, અહેતુ, અસદ્ભાવ, અક્રિય, ઉન્માર્ગ, અનુપદેશ અને મિથ્યાદર્શનરૂપ છે, તેથી પરસમય વક્તવ્યતા તેઓને માન્ય નથી. તે જ રીતે સ્વસમય-પરસમય ઉભયરૂપ વક્તવ્યતા પણ સ્વીકારણીય નથી.

સૂત્ર-૩૧૯ થી ૩૨૧

અર્થાધિકારનું સ્વરૂપ કેવું છે ? આવશ્યક સૂત્રના જે અધ્યયનનો જે વાર્થ વિષય-અર્થ વિષય હોય, તેનું કથન કરવું તે અર્થાધિકાર કહેવાય છે. જેમ કે - ૧. સાવધ યોગ વિરતી, ૨. ઉત્કીર્તન, ૩. ગુણવાનની વિનય પ્રતિપત્તિ, ૪. સ્ખલનાઓની નિંદા, ૫. વ્રણ ચિકિત્સા, ૬. ગુણધારણા. આ સામાયિક આદિ છ અધ્યયનોનો અર્થાધિકાર છે.

સૂત્ર-૩૨૨/૧

સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સમવતારના છ પ્રકાર છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામ, ૨. સ્થાપના, ૩. દ્રવ્ય, ૪. ક્ષેત્ર, ૫. કાળ અને ૬. ભાવ.

સૂત્ર-૩૨૨/૨

નામ સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નામ સમવતાર અને સ્થાપના સમવતારનું સ્વરૂપ વર્ણન પૂર્વવત્ અર્થાત્ આવશ્યકના વર્ણન પ્રમાણે જાણવું.

દ્રવ્ય સમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય સમવતારના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - આગમથી દ્રવ્યસમવતાર અને નોઆગમથી દ્રવ્યસમવતાર યાવત્ ભવ્યશરીર નોઆગમતઃ દ્રવ્યસમવતાર સુધીનું વર્ણન આવશ્યકની સમાન જાણવું.

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યસમવતારના ત્રણ ભેદ છે. જેમ કે ૧. આત્મસમવતાર ૨. પરસમવતાર ૩. ઉભયસમવતાર.

આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ સર્વદ્રવ્ય આત્મભાવ-પોતાના સ્વરૂપમાં જ રહે છે. પરસમવતારની અપેક્ષાએ કુંડામાં બોરની જેમ પરભાવમાં રહે છે. તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ ઘરમાં થાંભલો અને ઘટમાં ગ્રીવાની જેમ પરભાવ તથા આત્મભાવ બંનેમાં રહે છે.

સૂત્ર-૩૨૨/૩

અથવા જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સમવતારના બે પ્રકાર કહ્યા છે. આત્મસમવતાર અને તદુભય સમવતાર. જેમ ચતુષ્ષષ્ટિકા આત્મસમવતારથી આત્મભાવમાં રહે છે અને તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ દ્વાત્રિંશિકામાં પણ રહે છે અને આત્મભાવમાં પણ રહે છે. દ્વાત્રિંશિકા આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે. તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ ષોડશિકામાં અને આત્મભાવમાં રહે છે.

ષોડશિકા આત્મસમવતારથી આત્મભાવમાં સમવતીર્ણ થાય છે. તદુભય સમવતારથી અષ્ટભાગિકામાં અને આત્મભાવમાં સમવતરિત થાય છે.

અષ્ટભાગિકા આત્મસમવતારથી આત્મભાવમાં સમવતીર્ણ થાય છે. તદુભય સમવતારથી ચાતુર્ભાગિકામાં અને આત્મભાવમાં સમવતીર્ણ થાય છે.

ચાતુર્ભાગિકા આત્મ સમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે. તદુભય-સમવતારની અપેક્ષાએ અર્ધમાનીમાં અને આત્મભાવમાં રહે છે. અર્ધમાનીકા આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં સમવતરિત થાય છે. તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ માનીકામાં સમવતરિત થાય છે અને આત્મભાવમાં સમવતરિત થાય છે.

આ જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સમવતારનું વર્ણન છે. આ રીતે નોઆગમથી દ્રવ્યસમવતાર અને સમુચ્ચય દ્રવ્ય સમવતારની પ્રરૂપણા પૂર્ણ થઈ.

સૂત્ર-૩૨૨/૪

ક્ષેત્રસમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ક્ષેત્ર સમવતારના બે પ્રકાર, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આત્મ-સમવતાર, ૨. તદુભય સમવતાર. ભરતક્ષેત્ર આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં સમવતરિત થાય છે. તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ જંબૂદ્વીપમાં અને આત્મભાવમાં સમાવિષ્ટ થાય છે.

જંબૂદ્વીપ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે. તદુભયસમવતારની અપેક્ષાએ તિર્યગ્લોક મધ્ય લોકમાં. અને આત્મભાવમાં સમવતરિત થાય છે. તિર્યગ્લોક આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિત છે. તદુભયસમવતારની અપેક્ષાએ લોકમાં અને આત્મભાવમાં સ્થિત છે.

સૂત્ર-૩૨૨/૬

કાલસમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કાલસમવતારના બે પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આત્મસમવતાર ૨. તદુભય સમવતાર.

૧. આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ સમય આત્મભાવમાં રહે છે, તદુભયસમવતારની અપેક્ષાએ સમય આવલિકામાં અને આત્મભાવમાં પણ સમવતરિત થાય છે.

તે જ પ્રમાણે ૨. આવલિકા ૩. આનપ્રાણ ૪. સ્તોક ૫. લવ ૬. મુહૂર્ત ૭. અહોરાત્ર ૮. પક્ષ ૯. માસ ૧૦. ઋતુ ૧૧. અયન ૧૨. સંવત્સર ૧૩. યુગ ૧૪. સો વર્ષ ૧૫. હજાર વર્ષ ૧૬. લાખ વર્ષ ૧૭. પૂર્વાંગ ૧૮. પૂર્વ ૧૯. ત્રુટિતાંગ ૨૦. ત્રુટિત ૨૧. અડડાંગ ૨૨. અડડ ૨૩. અવવાંગ ૨૪. અવવ ૨૫. હૂહૂકાંગ ૨૬. હૂહૂક ૨૭. ઉત્પલાંગ ૨૮. ઉત્પલ ૨૯. પદ્માંગ ૩૦. પદ્મ ૩૧. નલિનાંગ ૩૨. નલિન ૩૩. અર્થનિકુરાંગ ૩૪. અર્થ-નિકુર ૩૫. અયુતાંગ ૩૬. અયુત ૩૭. નિયુતાંગ ૩૮. નિયુત ૩૯. પ્રયુતાંગ ૪૦. પ્રયુત ૪૧. ચૂલિકાંગ ૪૨. ચૂલિકા ૪૩. શીર્ષપ્રહેલિકાંગ ૪૪. શીર્ષપ્રહેલિકા ૪૫. પલ્યોપમ ૪૬. સાગરોપમ. આ સર્વ આત્મસમવતારની અપેક્ષાએ આત્મભાવમાં રહે છે. ૪૭. તદુભય સમવતારથી પુદ્ગલપરાવર્તન કાળમાં અને આત્મભાવમાં રહે છે. ૪૮. પુદ્ગલ-પરાવર્તનકાળ આત્મસમવતારથી આત્મભાવમાં અને તદુભય સમવતારથી અતીત-અનાગતકાળમાં અને આત્મભાવમાં રહે છે. ૪૯. અતીત અનાગતકાળ આત્મસમવતારથી આત્મભાવમાં અને તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ સર્વાદ્ધાકાળમાં તથા આત્મભાવમાં રહે છે.

સૂત્ર-૩૨૨/૭ થી ૩૨૪

ભાવસમવતારનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવસમવતારના બે પ્રકાર કહ્યા છે. જેમ કે આત્મ સમવતાર અને તદુભય સમવતાર. આત્મ સમવતારની અપેક્ષાએ ક્રોધ નિજસ્વરૂપમાં રહે છે. તદુભય સમવતારની અપેક્ષાએ માનમાં અને નિજસ્વરૂપમાં સમવતીર્ણ છે. તે જ રીતે માન, માયા, લોભ, રાગ, મોહનીય, આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ આત્મ-સમવતારથી આત્મભવમાં અને તદુભયસમવતારથી છ પ્રકારના ભાવોમાં અને આત્મભાવમાં રહે છે. તે જ રીતે ઔદયિક વગેરે છ ભાવ જીવમાં, જીવ જીવાસ્તિકાયમાં, જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં અને નિજસ્વરૂપમાં પણ સમવતરિત થાય છે. તેની સંગ્રહણી ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે -

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, મોહનીયકર્મ, કર્મપ્રકૃતિ, ભાવ, જીવ, જીવાસ્તિકાય અને સર્વદ્રવ્ય, આત્મસમવતારથી પોત-પોતાના સ્વરૂપમાં અને તદુભયસમવતારથી પરરૂપ અને સ્વ સ્વરૂપમાં પણ રહે છે.

આ ભાવ સમવતારનું વર્ણન થયું.

સૂત્ર-૩૨૫/૧

નિક્ષેપનું સ્વરૂપ કેવું છે ? નિક્ષેપના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપ, ૨. નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપ, ૩. સૂત્રલાપકનિષ્પન્ન નિક્ષેપ.

સૂત્ર-૩૨૫/૨

ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઓઘનિષ્પન્ન નિક્ષેપના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે ૧. અધ્યયન, ૨. અક્ષીણ, ૩. આય, ૪. ક્ષપણા.

સૂત્ર-૩૨૫/૩

અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અધ્યયનના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામ અધ્યયન, ૨. સ્થાપના અધ્યયન, ૩. દ્રવ્ય અધ્યયન, ૪. ભાવ અધ્યયન.

સૂત્ર-૩૨૫/૪

નામ અને સ્થાપના અધ્યયનનું સ્વરૂપ પૂર્વ પ્રકરણમાં વર્ણિત નામ-સ્થાપના આવશ્યક પ્રમાણે જાણવું છે.
દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય અધ્યયન બે પ્રકારે છે, તે આ પ્રમાણે – આગમથી દ્રવ્ય અધ્યયન ને નોઆગમથી દ્રવ્ય અધ્યયન.

આગમથી દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેણે ‘અધ્યયન’ આ પદને શીખી લીધું છે, પોતાના હૃદયમાં સ્થિર, જિત, મિત, પરિજિત કર્યું છે યાવત્ જેટલા ઉપયોગથી શૂન્ય છે તેટલા આગમથી દ્રવ્ય અધ્યયન છે, ત્યાં સુધીનો પાઠ અહીં પૂર્વવત્ જાણવો. વ્યવહારનયનો પણ તે જ મત છે. સંગ્રહનયના મતે એક અથવા અનેક ઉપયોગ શૂન્ય આત્માઓ એક આગમતઃ દ્રવ્ય અધ્યયન રૂપ છે વગેરે સમગ્ર વર્ણન આગમતઃ દ્રવ્ય આવશ્યકના વર્ણન પ્રમાણે જાણવું. આ આગમતઃ દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ છે.

નોઆગમથી દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી દ્રવ્ય અધ્યયનના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે છે – ૧. જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અધ્યયન, ૨. ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય અધ્યયન, ૩. જ્ઞાયક શરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અધ્યયન.

જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અધ્યયન પદના અર્થાધિકારના જ્ઞાતા-જાણકારના વ્યપગત ચૈતન્ય, ચ્યુત, ચ્યાપિત કે ત્યક્ત દેહને જોઈ યાવત્ અહો! આ શરીરરૂપ પુદ્ગલ સંઘાતે આ ‘અધ્યયન’ પદનું વ્યાખ્યાન કર્યું હતું યાવત્ ઉપદર્શિત કર્યું હતું.

આ વિષયમાં કોઈ દષ્ટાંત છે ? હા, ઘડામાંથી ઘી કે મધ કાઢી લીધા પછી પણ આ ઘીનો ઘડો કે આ મધનો ઘડો હતો, તેવો પ્રયોગ થાય છે. આ જ્ઞાયક શરીર અધ્યયનનું સ્વરૂપ છે.

ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જન્મ સમયે જે જીવે યોનિસ્થાન છોડી દીધું છે અને આ પ્રાપ્ત શરીર સમુદાય દ્વારા જિનોપદિષ્ટ ભાવાનુસાર ‘અધ્યયન’ આ પદને જે શીખશે પરંતુ વર્તમાનમાં શીખી રહ્યા નથી તેવા ભાળકનું આ શરીર ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અધ્યયન કહેવાય છે.

તે માટે કોઈ દષ્ટાંત છે ? હા, જેમ કોઈ ઘડામાં ઘી કે મધ ભરવાનું હોય તે ઘડાને વર્તમાનમાં ઘીનો ઘડો કે મધનો ઘડો કહેવો, આવું ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અધ્યયનનું સ્વરૂપ છે.

પત્ર નાના અથવા પુસ્તકમાં લખેલ અધ્યયનને જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અધ્યયન કહે છે. આ જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અધ્યયનનું વર્ણન છે. આ રીતે નોઆગમથી દ્રવ્ય અધ્યયન કહ્યું.

સૂત્ર-૩૨૫/૫ , ૩૨૬

ભાવ અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવ અધ્યયનના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે – ૧. આગમતઃ ભાવ અધ્યયન ૨. નોઆગમતઃ ભાવ અધ્યયન.

આગમતઃ ભાવ અધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જે અધ્યયનના અર્થને જાણતા પણ હોય અને તેમાં ઉપયોગયુક્ત પણ હોય તેને આગમતઃ ભાવ અધ્યયન કહે છે.

નોઆગમતઃ ભાવઅધ્યયનનું સ્વરૂપ કેવું છે ? સામાયિક આદિ અધ્યયનમાં ચિત્ત લગાડવાથી, પૂર્વે ઉપાર્જિત કર્મોનો ક્ષય-નિર્જરા અને નવીન કર્મબંધ અટકે છે. આ રીતે સંવરનું કારણ હોવાથી સાધકો અધ્યયનની અભિલાષા કરે છે. આવું નોઆગમતઃ ભાવઅધ્યયનનું સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૩૨૭

અક્ષીણ ઓઘનિષ્પત્ર નિક્ષેપનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

અક્ષીણના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નામ, ૨. સ્થાપના, ૩. દ્રવ્ય, ૪. ભાવ શિષ્ય-પ્રશિષ્યના ક્રમથી ભણાવા-ભણાવવાની પરંપરા ચાલુ રહેવાથી શ્રુતનો ક્યારેય ક્ષય થતો નથી, તેથી શ્રુત અક્ષીણ કહેવાય છે..

નામ અને સ્થાપના અક્ષીણનું સ્વરૂપ આવશ્યક પ્રમાણે જાણાવુ.

દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય અક્ષીણના બે પ્રકાર છે, આગમતઃ દ્રવ્ય અક્ષીણ અને નોઆગમતઃ દ્રવ્ય અક્ષીણ.

આગમથી દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે? અક્ષીણપદ જેણે શીખી લીધું છે, સ્થિર, જિત, મિત, પરાજિત કર્યું છે વગેરે જેમ દ્રવ્ય અધ્યયનના પ્રસંગે કહ્યું છે, તેમ અહીં પણ સમજવું.

નોઆગમતઃ દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે? નોઆગમતઃ દ્રવ્ય અક્ષીણના ત્રણ પ્રકાર છે, ૧. જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણ, ૨. ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અક્ષીણ, ૩. જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણ.

જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે? અક્ષીણપદના અર્થને જાણનાર-જ્ઞાતાનું વ્યપગત, ચ્યુત, ચ્યાપિત, ત્યક્ત દેહ વગેરે દ્રવ્ય અધ્યયનમાં વર્ણન કર્યું છે, તેવું અહીં પણ જાણાવુ યાવત્ આપું જ્ઞાયકશરીર નોઆગમતઃ દ્રવ્યઅક્ષીણનું સ્વરૂપ છે.

ભવ્ય શરીર દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? સમય પૂર્ણ થતા જે જીવે યોનિસ્થાનને છોડી જન્મને પ્રાપ્ત કર્યો છે વગેરે વર્ણન દ્રવ્ય અધ્યયનની જેમ જાણાવુ યાવત્ આ ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અક્ષીણની વક્તવ્યતા છે.

જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે? સર્વાકાશશ્રેણી, જ્ઞાયકશરીર -ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્યઅક્ષીણ રૂપ છે. આ નોઆગમતઃ દ્રવ્ય અક્ષીણનું વર્ણન છે.

સૂત્ર-૩૨૮

ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ભાવ અક્ષીણના બે પ્રકાર છે, ૧. આગમથી ૨. નોઆગમથી.

આગમતઃ ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જે જ્ઞાયક જ્ઞાતા. ઉપયોગયુક્ત છે, જે જાણે છે અને ઉપયોગ સહિત છે, તે આગમતઃ ભાવ અક્ષીણ છે.

નોઆગમતઃ ભાવ અક્ષીણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જેમ એક દીપક સેંકડો દીપકોને પ્રજ્વલિત કરે છે અને પોતે પણ પ્રદીપ્ત રહે છે, તેમ આચાર્ય સ્વયં દીપક સમાન દેદીપ્યમાન છે અને અન્ય-શિષ્યવર્ગને દેદીપ્યમાન કરે છે, તે નોઆગમતઃ ભાવ અક્ષીણ છે.

સૂત્ર-૩૨૯/૧

આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

આય ના ચાર પ્રકાર છે, ૧. નામ આય, ૨. સ્થાપના આય, ૩. દ્રવ્ય આય, ૪. ભાવ આય.

સૂત્ર-૩૨૯/૨

નામ આય અને સ્થાપના આયનું સ્વરૂપ પૂર્વોક્ત નામ-સ્થાપના આવશ્યક પ્રમાણે જાણાવું.

દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય આયના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આગમથી, ૨. નોઆગમથી.

આગમતઃ દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જેણે આય પદના અર્થને શીખી લીધો છે, સ્થિર, મિત વગેરે કર્યા છે યાવત્ ઉપયોગ શૂન્ય હોવાથી દ્રવ્યરૂપ છે યાવત્ જેટલા ઉપયોગરહિત આત્મા તેટલા આગમ દ્રવ્યઆય જાણાવા. યાવત્ આ આગમથી દ્રવ્યઆયનું વર્ણન છે.

નોઆગમતઃ દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમતઃ દ્રવ્ય આયના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય આય, ૨. ભવ્યશરીર દ્રવ્ય

આય, ૩. જ્ઞાયક શરીર-ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય આય.

જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

‘આય’ પદના અર્થ-અધિકારના જ્ઞાતા, વ્યપગત, રચુત, રચવિત, ત્યક્ત દેહ વગેરે વક્તવ્યતા દ્રવ્ય અધ્યયનની જેવી જ છે. આ જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ છે.

ભવ્યશરીર દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે જીવ સમય પૂર્ણ થતા યોનિનો ત્યાગ કરીને જન્મને પ્રાપ્ત વગેરે વર્ણન ભવ્યશરીર દ્રવ્ય અધ્યયનના વર્ણનની સમાન જાણવું. આ ભવ્યશરીર દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ છે.

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય આયના ત્રણ પ્રકાર છે. જેમ કે ૧. લૌકિક, ૨. કુપ્રાવાચનિક અને ૩. લોકોત્તર.

તદ્વ્યતિરિક્ત લૌકિક દ્રવ્ય આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

લૌકિક દ્રવ્ય આયના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર.

સચિત્ત લૌકિક આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સચિત્ત લૌકિક આયના ત્રણ પ્રકાર છે. જેમ કે ૧. દ્વિપદ આય, ૨. ચતુષ્પદ આય, ૩. અપદ આય. દાસ-દાસીઓની પ્રાપ્તિને દ્વિપદ આય, અશ્વ, હાથીની પ્રાપ્તિને ચતુષ્પદ આય અને આંબા-આંબલીના વૃક્ષ આદિની પ્રાપ્તિને અપદ આય કહે છે.

અચિત્ત આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સોના, ચાંદી, મણિ-મોતી, શંખ, શીલ, પ્રવાલ, રક્તરત્ન વગેરે સારવાન દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ અચિત્ત આય છે.

મિશ્ર આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અલંકાર તથા વાદ્યોથી વિભૂષિત દાસ, દાસીઓ, ઘોડા, હાથીઓ વગેરેની પ્રાપ્તિને મિશ્ર આય કહે છે.

કુપ્રાવાચનિક આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

કુપ્રાવાચનિક આયના પણ ત્રણ પ્રકાર છે. સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર. આ ત્રણેનું વર્ણન લૌકિક આયના ત્રણ ભેદ પ્રમાણે જ જાણવું. આ કુપ્રાવાચનિક આય છે.

લોકોત્તરિક આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

લોકોત્તરિક આયના ત્રણ પ્રકાર છે – સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર.

સચિત્ત લોકોત્તરિક આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

શિષ્ય, શિષ્યાની પ્રાપ્તિ લોકોત્તરિક આય કહેવાય છે. આ સચિત્ત આયનું સ્વરૂપ છે.

અચિત્ત લોકોત્તરિક આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પાત્ર, વસ્ત્ર, કંબલ, પાદપ્રોચ્છન વગેરેની પ્રાપ્તિ તે અચિત્ત આય છે.

મિશ્ર લોકોત્તરિક આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભંડોપકરણ સહિત શિષ્ય-શિષ્યાઓના લાભને મિશ્ર લોકોત્તરિક આય કહે છે. આ મિશ્ર આયનું સ્વરૂપ છે. આ રીતે જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત આય, નોઆગમતઃ આય અને દ્રવ્ય આયનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૩૨૯/૩

ભાવ આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ભાવ આયના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે – ૧. આગમથી અને ૨. નોઆગમથી.

આગમથી ભાવ આયનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

‘આય’ પદના જ્ઞાતા, તેમાં ઉપયોગવાન હોય તે આગમથી ભાવ આય કહેવાય છે.

નોઆગમથી ભાવ આચનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી ભાવ આચના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત.

પ્રશસ્ત નોઆગમથી ભાવ આચનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પ્રશસ્ત નોઆગમથી ભાવ આચના ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે- ૧. જ્ઞાન આચ, ૨. દર્શન આચ, ૩. ચારિત્ર આચ.

અપ્રશસ્ત નોઆગમથી ભાવ આચનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અપ્રશસ્ત નોઆગમથી ભાવ આચના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. ક્રોધ આચ, ૨. માન આચ, ૩. માયા આચ, ૪. લોભ આચ. આ અપ્રશસ્તનું ભાવ આચ સ્વરૂપ છે.

સૂત્ર-૩૨૯/૪

ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ક્ષપણા ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે – ૧. નામ ક્ષપણા, ૨. સ્થાપના ક્ષપણા, ૩. દ્રવ્ય ક્ષપણા, ૪. ભાવ ક્ષપણા.

નામ અને સ્થાપના ક્ષપણાનું વર્ણન પૂર્વ કથિત, નામ સ્થાપના આવશ્યક પ્રમાણે જાણવું.

દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

દ્રવ્ય ક્ષપણાના બે પ્રકાર છે, ૧. આગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણા, ૨. નોઆગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણા.

આગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? જેણે ‘ક્ષપણા’ પદને શીખી લીધું છે, સ્થિર, જિત, મિત અને પરિજિત કર્યું વગેરે વર્ણન દ્રવ્ય અધ્યયનની સમાન જાણવું. યાવત્ આ આગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણા છે.

નોઆગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? નોઆગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણાના ત્રણ ભેદ છે, ૧. જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્યક્ષપણા, ૨. ભવ્યશરીર દ્રવ્યક્ષપણા, ૩. જ્ઞાયક શરીર ભવ્ય શરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ક્ષપણા.

જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે? જ્ઞાયકશરીર દ્રવ્ય ક્ષપણાનું આ સ્વરૂપ છે – ‘ક્ષપણા’ પદના અર્થને જાણનાર જ્ઞાતાનું વ્યપગત, રચુત, રચવિત, ત્યક્ત શરીર છે, વગેરે વર્ણન દ્રવ્ય અધ્યયન પ્રમાણે જાણવું. યાવત્ આ જ્ઞાયક શરીર દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ છે.

ભવ્યશરીર દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે? સમય પૂર્ણ થતા જે જીવે જન્મ ધારણ કર્યો છે, તેવો તે જીવ પ્રાપ્ત શરીર દ્વારા જિનોપદિષ્ટ ભાવ અનુસાર ક્ષપણા પદને શીખશે, વર્તમાનમાં શીખતો નથી, તેવું આ શરીર ભવ્યશરીર દ્રવ્ય ક્ષપણા કહેવાય છે.

તેના માટે દષ્ટાંત છે ? હા, જે ઘડામાં વર્તમાનમાં ઘી કે મધ ભર્યું નથી પણ ભવિષ્યમાં તેમાં ઘી કે મધ ભરવાની અપેક્ષાએ અત્યારે તેને ઘીનો કે મધનો ઘડો કહેવાય. આ ભવ્યશરીર દ્રવ્ય ક્ષપણા છે.

જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉભય વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય આચ જેવું જ સ્વરૂપ ઉભય વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ક્ષપણાનું જાણવું અર્થાત્ લૌકિક, કુપ્રાવાચનિક, લોકોત્તરિક આવા ત્રણ ભેદ અને તે પ્રત્યેકના સચિત્ત, અચિત્ત, મિશ્ર તેવા પુનઃ ત્રણ ત્રણ ભેદ જાણવા. આ સ્વરૂપે જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય ક્ષપણા છે. આ રીતે નોઆગમથી દ્રવ્ય ક્ષપણા અને દ્રવ્ય ક્ષપણાનું વર્ણન પૂર્ણ થાય છે.

સૂત્ર-૩૨૯/૪

ભાવક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવક્ષપણાના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે – ૧. આગમથી ભાવક્ષપણા, ૨. નોઆગમથી ભાવક્ષપણા.

આગમથી ભાવ ક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ‘ક્ષપણા’ આ પદના અર્થના ઉપયોગવાન જ્ઞાતા આગમથી ભાવક્ષપણા છે. આ આગમથી ભાવ ક્ષપણાનું સ્વરૂપ છે.

નોઆગમતઃ ભાવક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમતઃ ભાવક્ષપણાના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. પ્રશસ્ત, ૨. અપ્રશસ્ત.

પ્રશસ્ત ભાવક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? પ્રશસ્ત ભાવક્ષપણાના ચાર પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. ક્રોધક્ષપણા, ૨. માનક્ષપણા, ૩. માયાક્ષપણા, ૪. લોભક્ષપણા.

અપ્રશસ્ત ભાવક્ષપણાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અપ્રશસ્ત ભાવક્ષપણાના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. જ્ઞાનક્ષપણા-જ્ઞાનનો ક્ષય, ૨. દર્શનક્ષપણા-દર્શનનો ક્ષય, ૩. ચારિત્રક્ષપણા-ચારિત્રનો ક્ષય. આ પ્રશસ્ત ક્ષપણા છે. આ રીતે નોઆગમથી ભાવક્ષપણા, ભાવક્ષપણા, ક્ષપણા અને ઓઘ નિષ્પન્ન નિક્ષેપનું સંપૂર્ણ વર્ણન પૂર્ણ થયું.

સૂત્ર-૩૨૯/૬

નામનિષ્પન્ન નિક્ષેપનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

અહીં નિક્ષેપને પ્રાપ્ત આવશ્યકતા પ્રથમ અધ્યયનનું નિષ્પન્ન નામ સામાયિક છે.

તે સામાયિક રૂપ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપના સંક્ષેપમાં ચાર પ્રકાર છે, ૧. નામ સામાયિક, ૨. સ્થાપના સામાયિક, ૩. દ્રવ્ય સામાયિક, ૪. ભાવ સામાયિક.

સૂત્ર-૩૨૯/૭

નામ અને સ્થાપના સામાયિકનું સ્વરૂપ પૂર્વકથિત નામ-સ્થાપના આવશ્યક જેવું જાણવું.

સૂત્ર-૩૨૯/૮ થી ૩૩૧

ભવ્યશરીર દ્રવ્ય સામાયિક સુધીનું દ્રવ્ય સામાયિકનું વર્ણન દ્રવ્ય આવશ્યકની જેમ જ જાણવું.

જ્ઞાયક શરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સામાયિકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

પત્ર કે પુસ્તકમાં લિખિત સામાયિકપદ અથવા અધ્યયન જ્ઞાયકશરીર-ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત દ્રવ્ય સામાયિક છે. આ જ્ઞાયકશરીર ભવ્યશરીર વ્યતિરિક્ત સામાયિકનું સ્વરૂપ છે.

આ રીતે નોઆગમથી દ્રવ્ય સામાયિકની અને સાથે જ દ્રવ્ય સામાયિકની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થાય છે.

ભાવ સામાયિકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ભાવ સામાયિકના બે ભેદ છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. આગમથી ભાવ સામાયિક, ૨. નોઆગમથી ભાવ સામાયિક.

આગમથી ભાવ સામાયિકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

સામાયિક પદના અર્થાધિકારમાં ઉપયોગવાન જ્ઞાયક જ્ઞાતા. આગમથી ભાવસામાયિક છે. અર્થાત્ સામાયિકના મૂલપાઠના અને તેના અર્થ પરમાર્થના જ્ઞાતા તેના શુદ્ધ યુક્ત ઉચ્ચારણમાં ઉપયોગ યુક્ત હોય તો તેની આગમથી ભાવ સામાયિક છે.

નોઆગમથી ભાવ સામાયિકનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નોઆગમથી અર્થાત્ આચારની અપેક્ષાએ સામાયિકનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે - જેનો આત્મા સંયમ, નિયમ અને તપમાં લીન હોય તેને નોઆગમથી ભાવ સામાયિક છે, તેવું કેવળી ભગવાનનું કથન છે.

જે સર્વભૂતો, ત્રસ-સ્થાવર વગેરે પ્રાણીઓ પ્રત્યે સમભાવ ધારણ કરે છે, તેને નોઆગમથી-આચારથી ભાવ સામાયિક હોય છે, તેવું કેવળી ભગવાનનું વચન છે.

સૂત્ર-૩૩૨ , ૩૩૩

જેમ મને દુઃખ પ્રિય નથી, તેમ કોઈ પણ જીવને દુઃખ પ્રિય ન હોય, તે રીતે સર્વ જીવને પોતાની સમાન જાણી,

આગમસૂત્ર ૪૫, ચૂલિકાસૂત્ર-૧ અનુયોગદ્વાર

કોઈ પણ જીવને પોતે હણે કે હણાવે નહીં. આ રીતે સર્વ જીવોને આત્મ સમાન રૂપમાં મનન કરનાર તે 'સમમન' = સમણ શ્રમણ. કહેવાય છે. જેને કોઈ પણ જીવ પ્રત્યે ન રાગ હોય, ન દ્વેષ હોય, આ રીતે રાગ-દ્વેષને શમન કરનાર તે 'શમન' શ્રમણ. કહેવાય છે.

સૂત્ર-૩૩૪

જે સર્પ, પર્વત, અગ્નિ, સાગર, આકાશતલ, વૃક્ષસમૂહ, ભ્રમર, મૃગ, પૃથ્વી, કમળ, સૂર્ય અને પવન સમાન હોય, તે શ્રમણ છે.

સૂત્ર-૩૩૫, ૩૩૬/૧

પૂર્વોક્ત ઉપમાથી ઉપમિત શ્રમણ તો જ કહેવાય જો તે સુમન હોય, ભાવથી પણ પાપી મનવાળો ન હોય, જે સ્વજન અને પરજનમાં સમભાવી હોય, માન-અપમાનમાં પણ સમ હોય.

નોઆગમ ભાવસામાયિક, ભાવસામાયિક, સામાયિક તથા નામનિષ્પત્ત નિક્ષેપની વક્તવ્યતા પૂર્ણ થઈ.

સૂત્ર-૩૩૬/૨

અહીં નામનિષ્પત્ત નિક્ષેપના કથન પછી ક્રમ પ્રાપ્ત સૂત્રાલાપક નિક્ષેપની પ્રરૂપણા કરવાનો અવસર છે, શિષ્યોની જિજ્ઞાસાથી. કહેવાની ઈચ્છા પણ છે પરંતુ અનુગમના ત્રીજા અનુયોગ દ્વારમાં સૂત્રસ્પર્શી નિક્ષેપનું વર્ણન છે, તેથી લાઘવની દૃષ્ટિએ અહીં તેનો નિક્ષેપ કર્યો નથી. ત્યાં નિક્ષેપ કરવાથી અહીં અને અહીં નિક્ષેપ કરવાથી ત્યાં નિક્ષેપ થઈ ય છે, તેમ સમજી લેવું જોઈએ. તેથી અહીં નિક્ષેપ ન કરતા, ત્યાં સૂત્રનો નિક્ષેપ કર્યો છે.

સૂત્ર-૩૩૭/૧

અનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? અનુગમના બે પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - સૂત્રાનુગમ અને નિર્યુક્ત્યનુગમ.

સૂત્ર-૩૩૭/૨

નિર્યુક્ત્યનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

નિર્યુક્ત્યનુગમના ત્રણ પ્રકાર છે, તે આ પ્રમાણે છે - ૧. નિક્ષેપ નિર્યુક્ત્યનુગમ, ૨. ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમ, ૩. સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્ત્યનુગમ.

નિક્ષેપ નિર્યુક્ત્યનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ? નામ-સ્થાપનાદિ નિક્ષેપની નિર્યુક્તિનો અનુગમ પૂર્વવત્ જાણવો.

સૂત્ર-૩૩૭/૩ થી ૩૩૯

ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમનું સ્વરૂપ બે ગાથાઓ દ્વારા આ પ્રમાણે જાણવું, જેમ કે -

૧. ઉદ્દેશ, ૨. નિર્દેશ, ૩. નિર્ગમ, ૪. ક્ષેત્ર, ૫. કાળ, ૬. પુરુષ, ૭. કારણ, ૮. પ્રત્યય, ૯. લક્ષણ, ૧૦. નય, ૧૧. સમવતાર, ૧૨. અનુમત, ૧૩. શું, ૧૪. કેટલા પ્રકાર, ૧૫. કોને, ૧૬. ક્યાં, ૧૭. કોનામાં, ૧૮. કેવી રીતે, ૧૯. કેટલા કાળ સુધી, ૨૦. કેટલી, ૨૧. અંતર, ૨૨. નિરંતરકાળ, ૨૩. ભવ, ૨૪. આકર્ષ, ૨૫. સ્પર્શના, ૨૬. નિર્યુક્તિ. આ સર્વ દ્વારોથી ઉપોદ્ઘાત નિર્યુક્ત્યનુગમનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય છે.

સૂત્ર-૩૪૦ થી ૩૪૨

સૂત્રસ્પર્શિક નિર્યુક્ત્યનુગમનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

જે સૂત્રની વ્યાખ્યા કરાતી હોય તે સૂત્રને સ્પર્શ કરનાર નિર્યુક્તિના અનુગમને સૂત્ર-સ્પર્શિક નિર્યુક્ત્યનુગમ કહેવામાં આવે છે. આ અનુગમમાં અસ્ખલિત, અમીલિત, અવ્યત્યામ્નેડિત, પ્રતિપૂર્ણ, પ્રતિપૂર્ણ ઘોષ, કંઠોષ્ઠ વિપ્રમુક્ત તથા ગુરુ વાચનોપગત રૂપથી સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવું જોઈએ. આ રીતે સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરવાથી જ્ઞાત થાય છે કે આ સ્વસમય પદ છે, આ નોસામાયિક પદ છે.

સૂત્રનું નિર્દેશ વિધિથી ઉચ્ચારણ કરાય તો કેટલાક સાધુ ભગવંતોને કેટલાક અર્થાધિકાર અધિગત થઈ જાય છે અને કેટલાક સાધુને કેટલાક અર્થાધિકાર. અનધિગત-અજ્ઞાત રહી જાય છે. તે અજ્ઞાત અર્થાધિકારનું જ્ઞાન કરાવવા માટે એક-એક પદની વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ.

તે વ્યાખ્યા કરવાની વિધિ આ પ્રમાણે છે - ૧. સંહિતા, ૨. પદરહેદ, ૩. પદોના અર્થ, ૪. પદ વિગ્રહ, ૫. ચાલના, ૬. પ્રસિદ્ધિ. આ વ્યાખ્યા વિધિના છ પ્રકાર છે.

સૂત્ર-૩૪૩ થી ૩૪૭

૧. જે અનેક માનો-પ્રકારોથી વસ્તુના સ્વરૂપને જાણે છે, અનેક ભાવોથી વસ્તુનો નિર્ણય કરે છે, તે નૈગમ નય છે. આ નૈગમ નયની નિરુક્તિ-વ્યુત્પત્તિ છે. શેષ નયોના લક્ષણ કહીશ તે તમે સાંભળો. ૨. સમ્યક્ પ્રકારથી ગૃહીત-એક જાતિને પ્રાપ્ત અર્થ જેનો વિષય છે તે સંગ્રહનયનું વચન છે. આ રીતે તીર્થંકર-ગણધરોએ સંક્ષેપમાં કહ્યું છે. ૩. વ્યવહાર નય સર્વ દ્રવ્યોના વિષયમાં વિનિશ્ચય કરવા પ્રવૃત્ત થાય છે. ૪. ઋજુસૂત્રનય પ્રત્યુત્પન્નગ્રાહી-વર્તમાન પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે. ૫. શબ્દનય વર્તમાન પદાર્થને વિશેષરૂપે સ્વીકારે છે. ૬. સમભિરૂઢનય વસ્તુના અન્યત્ર સંક્રમણને અવસ્તુ-અવાસ્તવિક માને છે. ૭. એવંભૂતનય વ્યંજન-શબ્દ, અર્થ, તદ્દુભયને વિશેષરૂપે સ્થાપિત કરે છે.

સૂત્ર-૩૪૮ થી ૩૫૦

આ નયો દ્વારા હેય-ઉપાદેય અર્થનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, તદ્દનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. આ પ્રકારનો જે ઉપદેશ છે તે નય કહેવાય છે. આ સર્વ નયોની પરસ્પર વિરોધી વક્તવ્યતા સાંભળી સમસ્ત નયોથી વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ, ચારિત્ર અને જ્ઞાનગુણમાં સ્થિત થનાર સાધુ મોક્ષ સાધક છે.

આ રીતે નય અધિકારની પ્રરૂપણા છે. અનુયોગ દ્વારનું વર્ણન સમાપ્ત થાય છે.

મુનિ દીપરત્નસાગરે કરેલ
અનુયોગદ્વાર સૂત્રનો અનુવાદ પૂર્ણ

મુનિશ્રી ઈપરત્નસાગરજીના પ્રકાશનો-4 [603+DVD] 1,36,000
આ પ્રકાશન પૂર્વેના કુલ પ્રકાશનો- 603, તેના કુલ પૃષ્ઠો 1,08,070

[૧]	મૂલ આગમ સાહિત્ય મૂળ આગમ 3 પ્રકાશનોમાં 147 પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે કુલ 07850 પૃષ્ઠોમાં છે	147	07850
1	આગમ સુત્તાણિ-મૂલં Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 49 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 3510 છે		
2	આગમ સુત્તાણિ-મૂલં Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 45 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2810 છે		
3	આગમ સુત્તાણિ-મંજૂષા Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 53 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1530 છે		
[૨]	આગમ અનુવાદ સાહિત્ય આગમ ભાવાનુવાદ 5 પ્રકાશનોમાં 165 પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે કુલ 20150 પૃષ્ઠોમાં છે	165	20050
1	આગમ સૂત્ર-ગુજરાતી અનુવાદ-મૂલ Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 47 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 3400 છે		
2	આગમ સૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 47 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2800 છે		
3	આગમ સૂત્ર-ઇંગ્લિશ અનુવાદ Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 11 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 400 છે		
4	આગમ સૂત્ર-ગુજરાતી અનુવાદ-સટીક Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 48 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 10340 છે		
5	આગમ સૂત્ર-હિન્દી અનુવાદ Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 12 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 3110 છે		
[૩]	આગમ વિવેચન સાહિત્ય આગમ વિવેચન 7 પ્રકાશનોમાં 171 પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે કુલ 60900 પૃષ્ઠોમાં છે	171	60900
1	આગમ સૂત્ર-સટીકં Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 46 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 13800 છે		
2	આગમ મૂલં એવં વૃત્તિ-1 Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 51 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 17990 છે		
3	આગમ મૂલં એવં વૃત્તિ-2 Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 9 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2560 છે		

મુનિશ્રી ઈપરત્નસાગરજીના પ્રકાશનો-4 [603+DVD] 1,36,000
આ પ્રકાશન પૂર્વેના કુલ પ્રકાશનો- 603, તેના કુલ પૃષ્ઠો 1,08,070

4	આગમ ચૂર્ણિ સાહિત્ય Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 9 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2670 છે		
5	સવૃત્તિક આગમ સૂત્રાણિ-1 Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 40 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 18460 છે		
6	સવૃત્તિક આગમ સૂત્રાણિ-2 Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 8 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2660 છે		
7	સચૂર્ણિક આગમ સૂત્રાણિ Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 8 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2760 છે		
[૪]	આગમ કોષ સાહિત્ય આગમ કોષ સાહિત્ય 5 પ્રકાશનોમાં 16 પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે કુલ 5190 પૃષ્ઠોમાં છે	16	05190
1	આગમ સદ્કોસો Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 4 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2100 છે		
2	આગમ નામ વ કહા-કોસો Printed. આ સંપુટમાં અમારુ 1 પ્રકાશન છે, જેના કુલ પાના આશરે 210 છે		
3	આગમ સાગર કોષ: Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 5 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1130 છે		
4	આગમ શબ્દાદિ સંગ્રહ [પ્રાં સંં ગું] Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 4 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1250 છે		
5	આગમ બૃહત્ નામ કોષ: [પ્રાં સંં ગું નામ પરિચય] Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 2 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 500 છે		
[૫]	આગમ અન્ય સાહિત્ય આગમ અન્ય સાહિત્ય 3 પ્રકાશનોમાં 9 પુસ્તકોમાં કુલ 1590 પૃષ્ઠોમાં છે	10	03220
1	આગમ કથાનુયોગ Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 6 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2170 છે		
2	આગમ સંબંધી સાહિત્ય Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 2 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 870 છે		
3	ઋષિભાષિત સૂત્રાણિ Printed. આ સંપુટમાં અમારુ 1 પ્રકાશન છે, જેના કુલ પાના આશરે 80 છે		
4	આગમિય સૂક્તાવલી Printed. આ સંપુટમાં અમારુ 1 પ્રકાશન છે, જેના કુલ પાના આશરે 100 છે		

મુનિશ્રી ઈપરત્નસાગરજીના પ્રકાશનો-4 [603+DVD] 1,36,000
આ પ્રકાશન પૂર્વેના કુલ પ્રકાશનો- 603, તેના કુલ પૃષ્ઠો 1,08,070

[૬]	આગમ અનુક્રમ સાહિત્ય આગમઅનુક્રમસાહિત્ય 3 પ્રકાશનોમાં 9 પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે કુલ 1590 પૃષ્ઠોમાં છે	9	01590
1	આગમ વિષયાનુક્રમ-મૂલ Printed. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 2 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 730 છે		
2	આગમ વિષયાનુક્રમ-સટીક Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 4 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 430 છે		
3	આગમ સૂત્ર-ગાથા અનુક્રમ Net. આ સંપુટમાં અમારા કુલ 3 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 430 છે		
[૭]	મુનિ ઈપરત્નસાગર લિખિત "આગમ સિવાયનું અન્ય સાહિત્ય" આગમેતર સાહિત્ય 12 પ્રકાશનોમાં 84 પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે કુલ 9270 પૃષ્ઠોમાં છે	85	09270
1	તત્વાભ્યાસ સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 13 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 2090 છે		
2	સૂત્રાભ્યાસ સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 6 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1480 છે		
3	વ્યાકરણ સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 5 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1050 છે		
4	વ્યાખ્યાન સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 4 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1220 છે		
5	જિનભક્તિ સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 9 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 1190 છે		
6	વિધિ સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 4 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 300 છે		
7	આરાધના સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 3 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 430 છે		
8	પરિચય સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 4 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 220 છે		
9	પૂજન સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 2 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 100 છે		

દીપરત્નસાગરજીના પ્રકાશનો-4 [603+DVD] 1,36,000
આ પ્રકાશન પૂર્વેના કુલ પ્રકાશનો- 603, તેના કુલ પૃષ્ઠો 1,08,070

10	તીર્થંકર સંક્ષિપ્ત દર્શન આ સંપુટમાં અમારા કુલ 25 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 680 છે		
11	પ્રકીર્ણ સાહિત્ય આ સંપુટમાં અમારા કુલ 5 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 290 છે		
12	દીપરત્નસાગરના લઘુશોધ નિબંધ આ સંપુટમાં અમારા કુલ 5 પ્રકાશનો છે, જેના કુલ પાના આશરે 220 છે		

મુનિ દીપરત્નસાગરનું સાહિત્ય

1	મુનિ દીપરત્નસાગરનું આગમ સાહિત્ય [કુલ પુસ્તક 518] તેના કુલ પાના [98,800]
2	મુનિ દીપરત્નસાગરનું અન્ય સાહિત્ય [કુલ પુસ્તક 85] તેના કુલ પાના [09,270]
3	મુનિ દીપરત્નસાગર સંકલિત 'તત્ત્વાર્થસૂત્ર'ની વિશિષ્ટ DVD તેના કુલ પાના [27,930]

અમારા પ્રકાશનો કુલ ૬૦૩ + વિશિષ્ટ DVD કુલ પાના 1,36,000

અમારું બધું જ સાહિત્ય on-line પણ ઉપલબ્ધ છે અને 5 DVD માં પણ મળી શકે છે

વેબ સાઈટ:- 1. www.jainelibrary.org 2. deepratnasagar.in
ઈમેલ એડ્રેસ:- jainmunideepratnasagar@gmail.com મોબાઈલ 09825967397

સંપર્ક:- મુનિશ્રી દીપરત્નસાગરજી મહારાજ સાહેબ
"પાર્શ્વ વિહાર", જૈન દેરાસરજી, ફોરેસ્ટ રેસ્ટ હાઉસ સામે, કાલાવડ હાઈવે-ટય
Post:- ઠેબા, Dis:- જામનગર, ગુજરાત, India. [Pin- 361120]

નમો નમો નિમ્મલદંસણસ્સ
બાલ બ્રહ્મચારી શ્રી નેમિનાથાય નમઃ
પૂજ્ય આનન્દ-ક્ષમા-લલિત-સુશીલ-સુધર્મસાગર-ગુરૂભ્યો નમઃ

આગમ- ૪૫

અનુયોગદ્વાર

આગમસૂત્ર ગુજરાતી ભાવાનુવાદ

વેબ સાઈટ:- 1) www.jainelibrary.org

2) deepratnasagar.in

ઈમેલ એડ્રેસ:- jainmunideepratnasagar@gmail.com

મોબાઈલ 09825967397